

KORUNK

A DARWIN-KÖRTŐL A GYULA-
FEHÉRVÁRI NAGYGYŰLÉSIG • A
HUMANIZMUS SZÓTÁRA • EM-
LÉKEZÉS A SARLÓ INDULÁSÁ-
RA • SZERELMI VARÁZSLÁSOK
(FILMFORGATÓKÖNYV) • NEVEK
ÉS DOLGOK • FOLKLÓRKUTATÁ-
SUNK KORSZERŰ SZINTÉZISE •
TÁRSADALMI ÉRDEK — LÉLEK-
TANI DIVATOK • MÚZEUM ÉS
KÖZMŰVELŐDÉS • ÁSVÁNYVI-
ZEK, GÁZÖMLÉSEK, HÉVIZEK A
HARGITA NYUGATI OLDALÁN •

1978 • 9

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXVII. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM • 1978. SZEPTEMBER

ION IRIMIE • A kibernetikai rendszer meghatározásának ismérvei (Sztranyiczki Gábor fordítása) 705

SZILÁGYI N. SÁNDOR • Nevek és dolgok 708

ARADI JÓZSEF • A humanizmus szótára 715

GÁLL ERNŐ • A Darwin-körtől a gyulafehérvári nagygyűlésig 718

MARKÓ BÉLA • Visszajátszás, A szitakötő leírására készülődve, Ocskapiac (verssek) 724

SZÓCS GÉZA • Ki gondolta volna, hogy a padláson? 726

MOLDOVÁN DOMOKOS • Szerelmi varázslások (filmforgatókönyv) 727

MÓZES ATTILA • Szememben árnyékkal virágzik (Korunk prózája) 732

BALOGH EDGÁR • A falukutatás forrásvidékén (Emlékezés a Sarló indulására) 735

JEGYZETEK

* * * Jogtudóst ünnepeliünk 739

HERÉDI GUSZTÁV • Véleményem szerint... 739

BÁGYONI SZABÓ ISTVÁN • Múzeum — közművelődés 741

FÓRUM

CSEKE PÉTER • Folklorikusatásunk korszerű szintézise (Két életmű állomással) 743

NAGY OLGA • Tűnődés arról, amit elmulasztottunk 747

FARAGÓ JÓZSEF • A „balladák földjéről”... 748

SZÓCS ISTVÁN • Használni, vagy megismertetni? 750

NEMZETKÖZI ÉLET

CORNELIU BOGDAN • Korunk nemzetközi viszonyai és a békés egymás mellett élés 752

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

GARDA DEZSŐ • 1848 Gyergyóremetén 757

TUDOMÁNYOS MŰHELY

MAKFALVI ZOLTÁN—PÉTER ELEK • Ásványvizek, gázömlések, hévizek a Hargita nyugati oldalán 762

SZEMLE

VARÓNÉ TOMORI VIOLA • Társadalmi érdek — lélektani divatok (Gondolatok a könyvtárban) 768

ZÁGONI JENŐ • Egy időszerű nyelvi kérdéstről 772

MURVAI OLGA • Új arcú stilsztika 775

V. J. • N. F. Eliasberg: Gy. Szabó Béla (Könyvről könyvre) 776

P. J. • P. A. Samuelson: Közgazdaságtan (Könyvről könyvre) 777

LÁTÓHATÁR

B. F.: Egy költészet esélyei — a türelmetlenség alakzatai között (Ifjúmunkás); Magyar Pszichológiai Szemle; Le Nouvel Observateur; Der Spiegel; Le Monde

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Árkossy István, Benesik János, Finta Edit, Moldován Domokos, Székely Dániel, Tamás Pál

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926). — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940). Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Felelős titkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mécok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

A kibernetikai rendszer meghatározásának ismérvei

A rendszerre vagy a rendszerelméletre vonatkozó elmékedés keretében a kibernetikai rendszer meghatározásával és jellemzésével kapcsolatos kérdések felvetése annyiban jogosult, amennyiben az okfejtés nem marad meg a legáltalánosabb szempontok síkján, hanem megpróbál olyan irányban haladni, hogy némiképp érinthesse a rendszertipológiát, ennek egyes ágazatait is. Attól a szándéktól indítva, hogy az elemzést a jelzett irányba tereljük, ami egyébként egy interdiszciplináris jellegű eszmecsere esetében feltétlenül indokolt, vizsgálódásunk tárgyául a kibernetikai rendszerek meghatározásának és jellemzésének problémáját választottuk, legalábbis az alábbi okokból.

a) Az utóbbi harminc esztendőben a jól ismert elméleti meghatározások között a kibernetikai rendszer fogalma egyike azoknak, amelyekkel rendkívül gyakran találkozunk a tudományos és filozófiai szakirodalomban s esetenként a gyakorlati tevékenység irányításában.

b) Aki valamennyire is figyelemmel kíséri a kérdésre vonatkozó szakirodalmat, tisztában van azzal, hogy valamely rendszer azon jegyeit, amelyek folytán kibernetikainak tekinthető, a szakemberek rendkívül különböző módon fogják fel. Az egyöntetű véleménytől itt még igen távol vagyunk. Ennélfogva a további tisztázás — ha egyáltalán lehetségesnek bizonyul — talán nem lesz éppen érdektelen.

Melyek a kibernetikai rendszer fogalmának használatára vonatkozó legfontosabb elméleti hozzáállások?

1. Olyan szerzők szerint, mint W. R. Ashby, A. I. Berg és mások, valamely rendszer akkor kibernetikai, ha magában hordozza mindazokat a sajátosságokat, amelyek *dinamikus* és *komplex* szeszik. A fenti két jegy egysége adja szintűk a rendszer „kibernetikai” minőségét.

Nos, ezek a jegyek túlságosan általánosak. Az ilyen ismérv alapján a kibernetikai rendszerek osztályát úgy ki lehet tágítani, hogy már-már minden beleférjen. A sajátos különbséget — a *differentia specificat* — jelölő terminus tehát túlságosan hajlékony. Mihelyt megváltoztatjuk a viszonyítási rendszert, nyomban megváltozik a „dinamikus és komplex” jelleg megítélése is. Ugyanakkor a szóban forgó terminusok semmit sem jeleznek, semmit sem sugalmaznak a kibernetikai rendszerek tartalmi sajátosságára vonatkozóan. Még ha ezek a rendszerek valóban dinamikusak és komplexek is, csakis valamilyen sajátos tartalom, sajátos alap következtében ilyenek. A kibernetikai rendszereket úgy kell elgondolni és meghatározni, hogy éppen ez a sajátos tartalom jusson érvényre.

2. A fenti kritikai észrevételek érvényesek maradnak arra a szemléletre vonatkozóan is, amely szerint a kibernetikai rendszerek jellegük szerint *valószínűek és hiperkomplexek* (St. Beer és mások). Ráadásul e jegyek magyarázatától, a szóban forgó terminusok értelmezésétől függően a javasolt ismérvek szubjektívvé is válhatnak. Hiperkomplexitáson rendszerint a kérdéses rendszer elemeinek megszámlálhatatlanságát értik, ami pedig a valószínűséget illeti, az voltaképpen nem más, mint maga a szubjektív valószínűség, a folyamat előre nem látható alakulása. A „valószínű és hiperkomplex” jelleg tartalmát a megismerés lehetőségének és valószínűségének mindenkori szintjei szabják meg. Mihelyt ilyen értelemben fogjuk fel őket, a St. Beer ajánlotta ismérvek tarthatatlannak bizonyulnak a kibernetikai rendszerek osztályának körülhatárolásában. Ehhez szilárdabb ismérvekre van szükség, olyan jegyek vagy tulajdonságok kiemelésére, amelyek függetlenek a megismerés meghatározottsági szintjétől.

3. Más szerzők szerint a kibernetikai rendszerek a *szervomechanizmusok* tulajdonságaival rendelkező rendszerek: a *szabályozás és önszabályozás* képessége jellemzi őket, s *feed back*-mechanizmusokat hordoznak (L. Fouignal, J. Guillaumaud és mások). Ez az értelmezés mindenképpen figyelmet érdemel. A negatív visszacsatolás jelenségére való hivatkozás a sajátos tartalom megragadásának irányába mutat. Ha mégis fenntartással kell kezelnünk, ez csupán a helyes irányú megközelítés egyoldalúságának szól. A negatív visszacsatolás mint jegy szükséges ugyan, de nem elegendő a kibernetikai minőség jellemzéséhez. Ha pusztán ennek az egyetlen ismérvnek a szempontjából ítéljük meg a dolgot, akkor bármilyen

technikai rendszert, amely bizonyos fokig automatizált, bizonyos fokú önvezérlésre képes, kibernetikainak kellene tekinteni, és ezzel eltűnne a különbség általában a gépek és a kibernetikai (számító-, robot-)gépek között.

4. A kibernetikai rendszerek általános jellemzésében az *információs tartalmukra* való hivatkozás ugyancsak központi szerepet kapott (A. N. Kolmogorov, N. Greniewski és mások). Az információ megléte a kibernetikai rendszerek talán egyik legszükségesebb eleme.

A kibernetikai rendszereket saját belső és külső környezetükhöz fűző viszonyokban az információs jellegű kapcsolatok jelenléte elengedhetetlen. A kibernetikai rendszerek kifejezetten hármascserre típusúak (anyag-, energia- és információ-csere), és korántsem pusztán csak energiacserén alapulnak; bennük az anyag, az energia és az információ többé-kevésbé bonyolult módon kapcsolódik egymással.

Mégis, ha csak önmagában vizsgáljuk, egyoldalúan fogjuk fel, ez a feltétel sem elegendő. A telefon, a rádió, a könyv — mind-mind hármascserre típusú rendszerek tekinthető, amennyiben rendeltetésük információ továbbítása, mégsem minősülnek a szóban forgó osztály fajainak.

Hogyan lehetne a jelzett elméleti nehézségeket leküzdeni?

Már maguk az eddigi kommentárok is sugalmaznak egy megoldást: próbáljuk meg összekapcsolni a két utóbbi álláspontot, próbáljuk kiszűrni mindkettő egyoldalúságát, és szerezzünk érvényt mind a negatív visszacsatolás elvét kimondó ismérvnek, mind pedig annak a kritériumnak, amely az információ meglétét emeli ki meghatározó feltételként. Nos, ennek az elgondolásnak megfelelően valamely rendszert akkor, és csupán csak akkor kell kibernetikainak tekintenünk, ha az a maga objektív létmódjában és megnyilvánulásában rendelkezik mind a szabályozás és önszabályozás, mind pedig az információnak nevezett kapcsolat jegyeivel.

A fenti álláspont támogatására több érvelés lehetne felhozni. Az elmélet-történeti érvek csoportjából például hivatkozhatnánk számos szerzői tekintélyre, a Norbert Wienerét is beleértve. Csupán emlékeztetnénk arra, hogy „a kibernetika” szerzője könyvének címét egy olyan alcímmel egészítette ki, amelyben a *közlés* és az *ellenőrzés* fogalom szerepel. Egyáltalán nem árt kimutatni, hogy bármilyen közlés információs kapcsolat, és hogy bármilyen ellenőrzés feed back-mechanizmusokat feltételez. Úgy tűnik tehát, hogy a fentebb megfogalmazott álláspont pontosan abban a szellemben fogant, amelyben Wiener a kibernetika tárgyát felfogta, és amelyben mutatis mutandis, az egyes rendszertípusokra utalva, a kibernetikai jelleget értelmezte.

A kettős ismérvet sugalmazó gondolat, pontosabban a wieneri kritériumnak megfelelő értelmezés támogatására egy sereg logikai érvelés is fel lehet hozni. Ez a kritérium ugyanis a sajátos tartalmat kifejező jegyeket, illetve tulajdonságokat ragad meg és juttat érvényre, lényegi jellemzőkre vonatkozik. Lehetővé teszi továbbá az egyoldalúság elkerülését. Alkalmazása révén lehetővé válik a kibernetikai rendszerek tényleges körének körülhatárolása. Ez a kritérium elég tág, és elég szűknek bizonyul. Elég tág ahhoz, hogy a kibernetikai rendszerek valamennyi fajtát és változatát átfogja, és elég szűknek ahhoz, hogy kizárja a kibernetikai és nem kibernetikai közti határ túllépését.

Az imént felsorolt érvek alapján úgy véljük tehát — első megközelítésben —, hogy valamely rendszer *annyiban és csak annyiban kibernetikai, amennyiben struktúráiban és funkcióiban mind az információ, mind pedig a negatív visszacsatolás jelenléte megnyilvánul.*

A jelzett két jegy egymást erősítő és kiegészítő egységet alkot.

Ha a kibernetikai státust, illetve minőséget leíró fenti megközelítés belső jegyeket, jellemzőket tart szem előtt, akkor a külső környezettel való kapcsolatuk szempontjából a kibernetikai rendszerek — második megközelítésben — *információs vonatkozásban viszonylag nyitott és viszonylag zárt rendszerek.* Viszonylag nyitottak a környezet információs felkutatására, valamint a környezet összetevőire és tulajdonságaira vonatkozó információk elsajátítására (kibocsátására vagy befogadására) kínálkozó lehetőségeik folytán. Viszonylag nyitottak abban az értelemben is, hogy megvan a lehetőségük információk közlésére más rendszerek számára. Ugyanakkor viszonylag zártak az információ tárolását és feldolgozását szolgáló tulajdonalrendszereik, tulajdon velük született vagy tanult programjaik, az elraktározott és feldolgozott információ felhasználása mértékében.

A nyitottságok és zártságok jelzett típusainak és fajainak az egysége meghatározott sajátosságot kölcsönöz a kibernetikai rendszereknek mind a belső anyagi-energiái mozgások, mind pedig a külső környezettel való anyagi-energiái kapcsolatok síkján. Ennek a dinamikának a támpontjai kifejezetten információs jellegű kapcsolatok. A szóban forgó rendszerek viszonylagos és sajátos autonómiájának, viszonylagos és sajátos stabilitásának alapját, forrását az információfogyasztást sza-

bályozó programok alkotják. A kibernetikai rendszerek információs nyitottságuk és zártságuk révén azok, amik.

Az információs bezárulás jegye a fontosabb, a meghatározó mozzanat. E jellemző megnyilvánulásától és fejlettségi fokától függ elsősorban valamely rendszer kibernetikai teljesítménye. Márpedig, ha így áll a dolog, akkor megfogalmazhatunk — harmadik megközelítésben — egy újabb sajátosságot: *valamely rendszer csak annyiban kibernetikai, amennyiben rendelkezik információk feldolgozásához szükséges (természetes vagy mesterséges) „berendezésekkel”.*

Ha pusztán ezt a jegyet, ezt a műveletet emeljük ki, az a látszat keletkezhet, mintha ezzel szegényesebbé tettük volna a kibernetikai minőséget, hogy leszűkítettük kiterjedtségének körét. Megítélésünk szerint a valóságban nem ez a helyzet. Nem szegényítjük el a szóban forgó minőségnek a megismerés szintjén jelentkező meghatározottságát, nem szűkítjük le megnyilvánulási körét, ha figyelembe vesszük, hogy az információfeldolgozás — és ez központi láncszeme annak a jelenségnek, amit viszonylagos zártságnak neveztünk — szükségszerűen megköveteli a feed back-mechanizmusok jelenlétét (első megközelítés), mint ahogy ugyancsak elengedhetetlenül megköveteli a nyitódás feltételeit, illetve feltételeit is (lásd a második megközelítést). Sőt mi több, ennek a jegynek a beiktatása lehetővé teszi, hogy jobban megértsük a különbséget aközött, amit *információs rendszernek* nevezünk, és aközött, amit *kibernetikai rendszernek* nevezhetünk. Valamely információs rendszer csak azzal a feltétellel válhat kibernetikává, ha információfeldolgozásra alkalmas alrendszereket tartalmaz.

Ha össze akarnánk foglalni az elmondottakat, s a kibernetikai minőség jegyeit még szintetikusabban akarnánk megragadni és felmutatni, tovább kell mennünk a negyedik megközelítés körülhatárolása révén: *a kibernetikai rendszerek vezérlő vagy önvezérlő rendszerek.* A vezérlés mint jegy a kibernetikai minőség legáltalánosabb és egyben legsajátosabb jellemzője. Ez a jegy magában hordozza valamennyi fentebb felsorolt jellemzőt. Szükségképpen magában foglalja a hármasság feltételét, amennyiben bármilyen vezérlési aktus „nyersanyaga” információs természetű; a közvetlen kapcsolatok és a negatív visszacsatolások feltételét, amennyiben bármilyen vezérlés utasítás és ellenőrzés; felöleli a viszonylagos nyitottság és zártság jegyeit, amennyiben a vezérlési rendszereknek más a formájuk, más önállósági és stabilitási fok jellemzi őket; magában foglalja nyilván az információk feldolgozásának mozzanatait, amennyiben azt a döntéshozatal, az alternatívák közti választás szükségessé teszi. Miután mindezek benne foglaltatnak a jelzett kritériumokban, fenntartás nélkül megállapíthatjuk, hogy a kibernetikai rendszer terminus a vezérlésre vagy önvezérlésre képes rendszer kifejezéssel azonos jelentésű. Ahhoz azonban, hogy ez a szinonim viszony gyakorlatilag relevánssá váljék, jelentéseinek egész gazdagságában kell megértenünk a vezérlés vagy vezetés fogalmát.

Nem zárhatjuk le ezt a rövid okfejtést a kibernetikai rendszerek meghatározásának jegyeiről egy további pontosítás nélkül: ilyen rendszerek léteznek is, és nem is léteznek. Léteznek abban az értelemben, hogy a fentebb kiemelt jegyek, illetve jellemzők tényleg jelen vannak a közönségesen biológiaiak nevezett rendszerek, az emberi-társadalmi rendszerek vagy egy külön géptípust alkotó mesterséges rendszerek komplex struktúráiban és funkcióiban, sajátos létezési módjukban. Ugyanakkor ezek a rendszerek nem léteznek abban az értelemben, hogy sehol sem fordulnak elő tiszta formában; nem léteznek olyan típusként, amely mintegy mellérendelhetné, illetve fölérendelhetné magát (mellette vagy fölötte létezne) az élő szervezetek világának, az embernek, az emberi közösségeknek, a gépek egy különös fajtájának (a számítógépeknek és robotoknak).

Sztranyiczki Gábor fordítása

Finta Edit rajza

Nevek és dolgok

Hogyan kapják nevüket a dolgok? Mi az a többlet, amit a dolog azáltal nyer, hogy neve lesz?

A személynevéadás nyelvileg egyáltalán nem tipikus, inkább határeset. A név (utónév vagy keresztnév) csak születése után kapcsolódik hozzá az egyénhez (néha több nap múlva), mégpedig a szülők tudatos megegyezése alapján. A nevek közt a válogatást az teszi lehetővé, hogy a tulajdonnévnek egészen sajátos jelentéstartalma van, amely csak azt a lehetőséget tartalmazza, hogy a nevet férfira vagy nőre alkalmazzuk, a visszafelé való következtetést azonban nem teszi lehetővé: abból, hogy valaki férfi, még nem következik, hogy őt Pálnak hívják. A tulajdonnév a névviselőt magát sokkal sokkal nem gazdagítja. De azt sem lehet mondani, hogy semmivel. Különösen a primitívebb társadalmakra jellemző, hogy a név és névviselő közötti viszonyt szervesnek hiszik (ez az alapja a névmágiának), ami kihathat az illető személyiségének alakulására is.

A dolgok „elnevezése” már valamivel bonyolultabb, mint a keresztnévéadás. A nyelvben a szó (néhány határesetet nem számítva) megvan már e dolgok világra-jötte előtt, teljes jelentéstartalmával. Amikor pedig az ilyen egyedi dolgok megjelennek az ember környezetében, az ember ezeket már nem elnevezi, hanem felismeri. Ez aztán azt a látszatot teremti, hogy a dolog a nevével együtt jött a világra, mintha magán viselné a nevét, akárcsak a színét. Mikor például a kanca megellik, ott áll az ember előtt a kiscsikó, és nem kell családi konzíliumot tartani arról, hogy mármost ennek mi legyen a neve, mert mindenki tudja, hogy ez csikó. Sőt, a csikó még meg sem született, de azt már mindenki tudja, hogy csikó lesz a neve.

Az ilyen nevek azok, amelyeknek viselése talán a legkevésbé érinti magát a dolgot, a névviselő dolog további életútjának alakulását. Hiszen a *ló* név jelentéstartalmában főleg az embertől függetlenül is meglevő, természeti tulajdonságokra való utalás a fontosabb, az emberrel való kapcsolata, az ember hozzá való viszonyulása pedig legfeljebb csak másodlagosan van jelen benne. A dolgok nyelvi minősítése elsősorban nem szerepük alapján történik.

A szerep az embereknek a — legáltalánosabb értelemben vett — dolgokhoz való sajátos viszonyát fejezi ki. E kapcsolat egyik formája az, hogy az ember a dolgot valamilyen célra felhasználja. Ezáltal a dolog az ember életében egy bizonyos szerepet fog betölteni. Nyilvánvaló, hogy ezt csak azáltal töltheti be, hogy az ember egyféléképpen kielégíti vele szükségleteit. A szerep a dolognak nem természetes velejárója, hanem csak azáltal jelenik meg a dologban, hogy az ember a gyakorlati életben éppen ennek a szerepnek a hordozójává teszi. A felhasználás módjának állandósulása aztán a dolog szerepét társadalmivá teheti (és tulajdonképpen ez teszi a szerepet valóban szereppé). Ez azt jelenti, hogy a dolgot használó közösség egyes tagjai közt olyan hallgatóságos megegyezés, egymáshoz való igazodás alakul ki, amely megszabja az illető dolog felhasználásának módját. Az egyes embernek azonban elsősorban a dologgal magával van közvetlen kapcsolata, ezért számára a szerep nem úgy jelenik meg, mint embereknek a dolgokhoz és ezáltal egymáshoz való viszonya, hanem mint a dolog sajátja, eleve benne levő rendelkezése, eleve elrendelt célszerűsége. Ez aztán az egyes embert arra készteti, hogy a dolgot rendelkezésével együtt vegye tekintetbe, valahányszor csak kapcsolatba kerül vele, és hozzá való gyakorlati viszonyulását éppen e benne lévőnek gondolt rendelkezéstől tegye függővé. Ezzel a magatartásával azonban — tudniillik azzal, hogy a dolog sajátjának tekintett szerephez igazodik — maga is fenntartójává, teremtőjévé válik a dolgok társadalmi szerepének.

Persze, a szerep fogalma ennél valamivel tágabb, hiszen amit eddig mondtunk, az — a sajátos szóhasználat folytán — a társadalmi életnek főleg csak az olyan oldalaira vonatkozik, mint például az eszközhasználat, illetve bizonyos dolgok táplálkozás céljára való felhasználása. De mindez csak annak jele, hogy nem sikerült eléggé általánosítani a szerep fogalmát, mert hiszen ide tartozik a különböző foglalkozást betöltő személyek szerepköre is. A cipész például maga is egy szerepkört tölt be. Ezt csak akkor tudja betölteni, ha az emberek ezt a szerepét elismerik: megjavítás céljából hozzá viszik a lábbelijüket, vagyis hogy élnek a lehetőséggel, hogy neki mint cipésznek hasznát vegyék. A cipész szerepe azonban bonyo-

lultabb, mint — mondjuk — egy fejsze szerepe. A fejsze ugyanis passzívan tölti be szerepét. Kötelezni nem lehet semmire. Szerepét azáltal tölti be, hogy az őt használók egymást kötelezik a fejsze egyfajta, rendeltetésszerű használatára (nem pedig a fejszét valamilyen magatartásra). A cipész esetében más a helyzet: a szerep számára azt is előírja, hogy a hozzá vitt lábbelit megjavítsa.

Úgy is mondhatnánk, hogy a cipész esetében a kellő szakismeret is elengedhetetlen. Ez a mozzanat azonban a fejsze esetében is megvan. Egy bizonyos szerepet ugyanis nem tölthet be minden dolog, csak az, amely e szerep betöltésére *alkalmas*. A szakismeret elsajátítása tehát annak felel meg, ami a fejsze esetében a megelégtetés. (Igen fontos, hogy az a közösség vagy személy, aki egy dolgot valamilyen szereppel felruház, tisztában legyen mind a szerep, mind pedig a szereppel felruházandó dolog természetével.)

Ennyit nagyjából a szerepről, amely maga ugyan, tisztára elvontan nézve, a nyelvvel nincs kapcsolatban, de csak azért, mert előzőleg elszakítottuk tőle. Térjünk most vissza a nyelvhez.

Az ember hazavisz az erdőről egy szekérnyi ágat tűzrevalónak. Otthon, ahogy lerakja, észrevesz közte néhány jó hosszú, vékony rudat. Mindjárt félre is tesz egyet, mondván, hogy az jó lesz dióverőnek, kár lenne eltűzteni. A szekérrakomány tehát a *tűzrevaló* nevet fogja viselni, az az egy rúd azonban a *dióverő* nevet kapja. Ezáltal megszűnik annak lenni, ami addig volt, tűzrevalónak, és azzá lesz, ami addig nem volt: dióverővé.

Ez tehát egészen egyszerű helyzetnek látszik.

Az itt leírt esetben azonban nem a név meg a szerep új, maga a *dióverő* szó a nyelvben már akkor megvolt, amikor az a bizonyos rúd még ki sem bűjt a földből, hanem a tárgy új ebben a szerepben és ezen a néven. Ez pedig most már sokkal látványosabban befolyásolja a dolgok „életútjának” alakulását, mint az az egyszerűbb viszony, hogy valamilyen nevet viselnek. Gondoljuk csak el, hogy egy idő után az egész szekérrakományt már rég elemészette a tűz (hiszen az úgy tölthette be a maga szerepét), a dióverő azonban még mindig ott áll, és várja az őszet, hogy kézbe kerüljön. Kiváltságos helyzetét pedig éppen annak köszönheti, hogy ő a *dióverő* nevet kapta, és ezzel (ezáltal) olyan szerepet, amely biztosította számára, hogy túlélje összes tűzrevalóvá minősült társait.

Honnan származik a szónak ez a félelmetes hatalma, hogy az elnevezés pillanatán túl is megmaradhat ebben a szerepében?

Nyilvánvaló, hogy a „dióverő” szerep ennek a rúdnak nem természetes velejárója. Az erdőben dióverő nem nő. Ott csak tölgyfák, bükkfák, gyertyánfák meg egyéb fák nőnek. Dióverőfa nincs. Hogy ehhez a névhez hogyan jutott — alapjában véve véletlenszerűen —, azt is láttuk. Az ember *alkalmasnak* találta egy bizonyos szerep betöltésére, és *kinevezte* dióverőnek. De mi történik ezután? Közli családja tagjaival, hogy: „Ez dióverő lesz.” A családtagok (a beszélők) számára a dolog úgy jelenik meg, mint amihez neve és szerepe mintegy természet szerint hozzátartozik. A tárgy tehát számunkra már eleve egy bizonyos szerepben jelenik meg, amit a név közvetít, ezáltal pedig egyfajta magatartásra kötelez bennünket magával szemben (valójában csak azáltal, hogy mi kötelezzük egymást egyfajta, vele szemben való magatartásra). Mintegy ő kerül felül, ő parancsol nekünk, ő szabja meg, hogyan kell viselkednünk, ha vele kapcsolatba kerülünk. Persze csak akkor, ha elfogadjuk őt *ebben* a szerepben. De próbáljuk csak nem elfogadni, ha mindenki annak tartja! A közösség egyemberként fog védelmére kelni. (Ha a gyerekek eltörné a dióverőt, emlékeztetre méltó elnadrágolás járna ki érte.) Végül már teljesen feledésbe merül, hogy ez a tárgy tulajdonképpen a mi közös magatartásunknak köszönheti ilyen szerepét, a tárgy pedig ezáltal olyanná lesz, mint amivel szemben az egyénnek igen jámboran és szófogadóan kell viselkednie.

Fentebb a család többi tagjait mint a nyelvi közösség képviselőit emlegettük. A nyelvi közösség nyelvi kisközösségekből áll össze. Vannak alkalmi és állandóbb nyelvi kisközösségek. Alkalmi lehet például egy játszó gyermektársaság, állandó(bb) pedig egy család. Az jellemző rájuk, hogy dolgokat nevekekkel és szerepekkel ök maguk is összekapcsolhatnak, mégpedig alkalmilag is. Az *Értelmező Kéziszótár* szerint nyelvünkben a *kinevez* igének tréfás jelentése is van: „*kinevez*: [...] Más célra kezd használni valamit. *Kineveztük a konyhát ebédlőnek.*”

De honnan a „tréfás” minősítés? Talán onnan, hogy a *kinevez* olyan cselekvést jelent, amely elsősorban a gyermekekre jellemző. A gyermek számára a szó hangalakja és jelentése, a tárgy és a szerep kölcsönösen áthatja egymást. A szó a dolog lényegéhez tartozik, megváltoztatása a dolgot magát is más lényegűvé teszi. Egy makarónis dobozt *kinevez* autóbusznak, és próbálja csak valaki azt mondani, hogy az nem autóbusz! Hiszen *autóbusz* a neve, és azt teszi, amit az autóbusz: bűg a motorja (ő csak segít neki bűgni), egy bizonyos útvonalon közlekedik, és

„utasokat“ szállít. Hogy a gyermek a tárgyat, a nevet és a szerepet mennyire ösztartozónak érzi, azt a szerepjátékok lélektani elemzése igen szemléletesen mutatja. Az óvodások általában nem tudják egy szerepkör cselekvéseit egy másik szerepkörben (pontosabban: egy másik szerepkört jelentő név alatt) eljátszani. Pl. ha a gyermeknek mint kalauznak kell autóbust vezetnie, akkor hamarosan áttér arra, hogy kizárólag jegyeket adjon el. Csak a nagyobb gyerekek (6–7 évesek) képesek arra, hogy egy szerepet más elnevezés alatt eljátszanak. A szabály itt fölébe kerekedik a szerepnek; a gyerek fogékonyvá válik a szabályra, érett a szabály megértésére és követésére. (Vö. Mérei Ferenc—V. Binét Ágnes: *Gyermeklélektan*. Bp., 1972. 128.)

A szabály tudatos követése tehát csak akkor kerekedhet fölébe a szerepnek, amikor a gyerek már különbséget tud tenni a dolog és neve között. Ez társadalomtörténetileg is igen értékes megfigyelés.

A gyermekekén kívül az ősi társadalmak szellemi világából is számos megnyilvánulását idézhetnők annak a szemléletnek, amely a nevet és a szerepet a dolog természetes (vagy természetfölötti?) tulajdonságának fogja fel. Ilyen például a szómágia, a bizonyos szavak kiejtésétől való félelem stb. A grönlandi eszkimók ősi hagyománya szerint: „régés-régen / mikor még emberek és állatok népesítették be a földet / az emberek állatokká, az állatok emberekké változhattak / ha úgy tartotta kedvük / hol emberek voltak / hol meg állatok / és nem volt köztük különbség / közös nyelvet beszéltek / ez akkor volt, amikor a szavaknak még varázserőjük volt / az ember titokzatos erőnek volt birtokában / egy véletlenül kiejtett szónak / furcsa következményei lehettek / mert hirtelen megelevenedett / s ha akart valamit az ember, megtörtént / nem kellett mást tenni csak kimondani / ezt senki sem tudta megmagyarázni / bizony így volt.“ (Oravecz Imre fordítása. *Új Írás*, 1976. 8.) Olyan művelődési környezetből származik ez a szöveg, ahol a vízben lubickoló fókának egészen más a neve, mint a napon sütkérezőnek. Az utóbbi ugyanis — Grönlandon tabu. (Hadd sütkérezzék szegény, Isten áldott napja alatt, neki is jóleshet az a kevéske langyos napsütés, akárcsak az eszkimóknak...) Más név — más állat! Ha beugrik a vízbe, mindjárt átváltozik, sőt átlényegül: ehetővé válik.

A dióverő példája azért nem volt a legtipikusabb, mert a *dióverő* csak azután kapta ezt a nevét, miután már átmenetileg a *tűzrevaló* nevet viselte, tehát nevéhez név- és szerepcseré útján jutott. Ezért aztán a nyelvi kisközösség a névadásra visszaemlékezhet, és talán észébe juthat, hogy ezt a tárgyat ő maga nevezte el így. Amikor viszont a tárgyat az ember készíti el a munka folyamán, akkor jóval titokzatosabbnak tűnik a helyzet. Mert a név és a szerep utaló jelentés a nyelvben (illetve — a nyelvhasználatot véve figyelembe — az ember fejében) már a tárgy elkészülte előtt megvan, a tárgy pedig ott, az ember keze közt születik bele a nyelvi szituációba, mégpedig azt a látszatot keltve, hogy a név és szerep vele született természeti adottsága. Ilyenkor aztán az emlékezet sem segíthet: egyszerűen nincs mód arra, hogy az elnevezésre és ezzel a szerepkijelölésre emlékezni lehessen, a név és szerep külsődlegességét pedig csak megfelelő elvonatkoztató, elemző folyamat, a tudományos megismerés teheti nyilvánvalóvá. A társadalmi élet bonyolultabbá válásával a spontán név- és szerepalkotás mellett megjelent ennek intézményes formája is: megjelentek a név- és szerepalkotó intézmények. Ma már mindenfelé olyan intézményekre, szervekre, szervezetekre, bizottságokra bukkanunk, amelyeknek a közösség illetékességét tulajdonít arra, hogy neveket és szerepeket hozzanak létre, illetve kapcsoljanak össze konkrét tárgyakkal. Ez az illetékesség maga is szerep, és csak azáltal állhat fenn, hogy a közösség a szerep viselőit illetékesnek tartja e szerepkör betöltésére.

Ilyen szerepet tölt be például az a hivatal, amely egy város autóbuszvonalait kijelöli. Meghatározza, hogy a 15-ös autóbusz a város melyik pontjától melyikig közlekedik, milyen útvonalon halad, és közben hol, milyen megállóknál áll meg. Létrehoz tehát egy nevet (azt, hogy 15-ös) és ezzel együtt egy szerepet. A határozatot nyilvánosságra hozzák, és elindítják az autóbuszokat. Előzőleg azonban az autóbuszra magára is felszerelik a 15-ös számjegyet. Az autóbusz nevet és szerepet kap. Az utazóközösség számára az autóbusz már teljes díszben, nevével és szerepével felruházva gördül be a megállóba, rendeltetését pedig azáltal tudja betölteni, hogy az utazóközösség természetesen dolognak tartja, hogy a jármű éppen azon az útvonalon közlekedik, és nem máson. A megadott útvonal követése a jármű természetes tulajdonságának fog tűnni. Ha pedig valahol javítják az útszakaszt, és emiatt ideiglenesen egy másik utcába terelik a forgalmat, az mindjárt nyugtalanságot, idegességet, néha heves szócsatát vált ki, az emberek olyan megrökönyödéssel nézik a nem saját útvonalán haladó autóbust, mintha csoda történt volna, mintha a víz felfelé folyrna, vagy legalábbis mintha a villamos a földön szaladna, nem a síneken.

A jogi értelemben vett törvények egyes esetekre való alkalmazása is nyelvi cselekvés. A törvényt sohasem egyes, konkrét személyekre vonatkoztatva állapítják meg. Az, hogy *pénzhamisítás vétkében bűnös* — voltaképpen egy név. A törvényhozó testület (amely szerepét azáltal töltheti be eredményesen, hogy a közösség illetékesnek tartja őt a törvényhozásra) e név mellé odarendeli a szerepet is, azt, hogy milyen büntetést kell a név viselőjének kitöltenie. A név és szerep együtt jár. „Hol” van a név és szerep akkor, ha éppen senki sem viseli? A nyelvben. A név a nyelv tartozéka. A többi névtől abban különbözik, hogy nem spontánul keletkezett, illetve jelentéstartalma — és benne a szerep — nem spontánul határolódott körül éppen így, hanem egy arra felhatalmazott, illetve azzal megbízott testület megfelelő szakértelemmel rendelkező tagjainak tudatos névalkotása eredményeképpen. Amikor valakit pénzhamisítás vádjával törvény elé állítanak, akkor az illető személyt magát összekapcsolják a megfelelő névvel. A folyamat tulajdonképpen akkor kezdődött el, amikor az illető személy pénzét hamisított, és ezzel alkalmassá tette magát a *pénzhamisító* név viselésére. Am mindaddig, amíg a bíróság — a törvény által meghatározott nevek személyekkel, egyes emberekkel való összekapcsolásában illetékes testület — a bűnösséget *ki nem mondja* (!), addig e névnek az illető személlyel való kapcsolata csupán lehetőség (amit a tett előkövetője teljes súlyában átérez), de társadalmi érvényessége még nincs. Csak amikor a bűnösséget kimondják, és az ítéletet kihirdetik, akkor kapcsolódik a név a személyhez társadalmi érvényességgel, a bűnös pedig megkezdí a névvel járó szerep betöltését. Büntetésének kitöltése egyben megszüadítja őt attól a névtől, amelyet a bíróság a törvény alapján ráruházott. Kiszabadulásakor megszűnik *bűnösnek* lenni. Attól kezdve új neve van: *büntetett előéletű*, ami egyben új szerepet is jelent számára.

Ha tehát a közösség valamit vagy valakit a név által egy szereppel felruház, az alól a név viselője nem bújhat ki egykönnyen, még akkor sem, ha a szerepviselés egyáltalán nem kedvérevaló. Mark Twain *Koldus és királyfi*jában a koldussá nyilvánított királyfi és a királyfivá nyilvánított koldus jó ideig hiába próbál mondvasínált (!) nevével és a névvel járó szereptől megszabadulni: a környezet inkább a két szenvedő alany épelméjűségét vonja kétségbe, semmint a magáét. (Ebben a könyvben van még egy kedves epizód, amelyet szintén idézni lehet a név és szerep kapcsolatának példázására. Arra gondolok, hogy az álkirályfi Anglia nagypecséjtét diótörésre használta. Nem tudta, mi az, tehát arra használta, amire a legalkalmasabbnak látszott: kinevezte diótörőnek. Ha tudta volna, hogy azt Anglia Nagypecséjtének hívják, tán még a kezébe sem merte volna venni.)

Nyelvi természetű cselekvést végzünk akkor is, amikor egy bármilyen tiszttség, egy állás, egy vezető szerep betöltésére kinevezünk vagy megválasztunk valakit. Megvan a név — és ezzel a szerep —, és keresünk egy olyan személyt, aki a névben megjelölt szerep betöltésére alkalmas. A személy nem született a ráruházandó névvel. Ez számára külsőleges, és a kapcsolat közte és a név közt csak azért állhat fenn, mivel a közösség — az alkalmasság kritériuma alapján — őt társadalmi érvényességgel a név viselőjévé nyilvánítja. A közösség számára azonban — a gyakorlatban — a szerep mintegy a szerepviselő szerves tartozékaként jelenik meg, és meghatározza az illető személlyel szembeni magatartását is. A közösség tagjai a névadás után cselekvésüket elsősorban a szerephez igazítják. A szerep azonban számukra a néven keresztül jelenik meg közvetlenül, ezért magatartásuk imperatívusza a névre vonatkoztatva fogalmazódik meg: akit *így hívnak*, azzal szemben *így meg így kell* viselkedni (vagy enyhébb formájában: *így illik* viselkedni — ami mutatja, hogy az illem kérdése sem független a nyelvtől).

Jó, mert elég végletes példa erre a királyság intézménye. A történelem számos zsarnok királyról tud. Hogyan tudták ezek akarataukat százezrekkel, milliókkal szemben érvényesíteni? A hatalom eszközeinek birtoklásán kívül elsősorban azáltal, hogy *király* — vagy adott esetben egyéb hasonló jelentésű szó — volt a nevük. Ez a név egyben egy bizonyos szerepet is jelentett. A közösség egyes tagjai, az alattvalók a király szerepét a *király* szó megtanulásával együtt, mint eleve adottat ismerték meg. Mivel a név és a szerep, illetve ezek és az ezeket viselő személy kapcsolata a közösség tagjai számára mint természet szerint adott, eleve elrendelt, örökérvényű, megváltoztathatatlan valóság jelent meg, az alattvalók sokáig nem is fedezhették fel, hogy a király hatalma tulajdonképpen az ő művük, az ő társadalmi termékük. Ezért a királyi hatalomtól való félelmük nem egy embernek a másiktól való félelme volt, hanem ismeretlen elemi erőktől való félelem. Nem *féltek* a királytól, hanem *félték* a királyt.

A királyság intézményében tulajdonképpen nem is az a legmegdöbbenőbb, hogy a király mind nagyobb uralomra vágyik, hanem az, hogy mások ezt elnézik neki, sőt igyekeznek számára lehetővé tenni. „A tulajdon nem a birtoklás szere-

tetőben gyökerezik — írja T. E. Cliffe Leslie. — Minden emberi lény szeret és kíván bizonyos dolgokat, és ha a természet bármilyen fegyverrel felfegyverezte, kész felhasználni annak érdekében, hogy megszerezze és megtartsa, amit kíván. Nem az egyének kívánsága vagy bizonyos dolgok utáni vágya szorul magyarázatra, hanem az a tény, hogy más egyének, hasonló kívánságokkal és vágyakkal, meghagyják őket a zavartalan birtoklásban vagy juttatnak neki egy részt az ilyen dolgokból. A közösség viselkedése, és nem az egyének hajlama az, ami magyarázatot igényel.“ (Idézi E. R. Service: E. R. Service—M. D. Sahlins—E. R. Wolf: *Vadászok, törzsek, parasztok*. Bp., 1973. 30—31.)

Katona József a *Bánk* bánban kitűnően érzékelteti e viselkedés lényegét, és azt is jelzi, hogy végső soron mi e magatartás szubjektív alapja.

A második szakaszban vagyunk, Petur házában, a békételenek között. „Petur bán az előlülő“, és egyben a békételenek hangadója. Már megérkezett Bánk is, Magyarország nagyura, és igyekszik lebeszélni a békételeneket a királyné, Gertrudis megöléséről.

Bánk legfőbb érve Gertrudis megölése ellen az, hogy „Gertrudis éppen a király maga“. Ha pedig királynak hívják, akkor nevével járó szerepe, hogy semmilyen körülmények között sem szabad megölni. Ezt, úgy látszik, Petur is tudja, mert úgy akarja kijátszani, hogy tagadja Gertrudis király voltát. A királygyilkosság gondolatáig Petur sem jutott el, oda tudniillik, hogy Gertrudist esetleg mint királyt is meg lehetne ölni. Petur erre rá sem mer gondolni. Először — legalábbis a maga számára — mindenáron semmissé akarja nyilvánítani Gertrudis királyi nevét. Ő csak Gertrudist merné megölni, a királyt nem. Sőt a király nevének halatára „Bánk lábaihoz hajol“.

Nos, ebben állott Gertrudis hatalma. A királyi nevezetben, mely védőpajzsul szolgált neki nemcsak a Peturok, hanem a Tiborcok haragja ellen is. Mert ha a fent idézett jelenet után még Petur és Bánk is abban állapodnak meg, hogy „az Isten nem segít soha felkent királyok ellen“, akkor mit jelenthetett a *király* szó Tiborc világában? És mit jelenthetett az, hogy *jobbágy*? Milyen szerepeket — és egyben milyen magatartásbeli imperatívuszokat — róttak ezek a nevek viselőikre?

S akik ezt a hatalmat fenntartották, akik létrehozták, érvényre juttatták — megfélemlítve álltak meg előtte, mert nem értették, hogy a királyi hatalom az ő egyenként való erejük összessége. A király hatalmát természetfölöttinek tartották, isteni eredetűnek, mint minden társadalmi objektivitást. A hatalom közegét, a nyelvet isteni eredetűnek tekintették, sőt talán azt is mondhatjuk, hogy a nyelvet magát nevezték istennek, és azt imádták, saját nyelvi és társadalmi gyakorlatuk termékét, amely mint félelmetes, ellenállhatatlan hatalom jelent meg az egyes ember számára, olyan természetfölötti erőkkel (szerepekkel) ruházván fel a dolgokat, amelyek azokból ésszerűen elgondolva nem következnének, de amelyekkel szemben az egyes ember mégis tehetetlen.

Most már inkább beláthatjuk, hogy a nyelvi gyakorlat fogalma elképesztően tág: a nyelvi gyakorlat ugyanis maga az a folyamat, amelyben az emberek (miközben — és azáltal, hogy — hozzáigazodnak) fenntartják, létezővé teszik a nyelvet, nyelvi kapcsolatba lépnek egymással, nyelvi minősítik a világ dolgait, és a dolgokhoz nyelvi minősítettségük szerint viszonyulnak. E gyakorlatban a nyelv és nyelvhasználat, egyéni nyelvhasználat és közösségi nyelvhasználat, egyéni nyelvhasználat és gondolkodás, közösségi nyelvhasználat és megismerés, nyelv és kimondandó világ, szó és dolog, az egyének a szavakhoz való viszonyulása és a dolog szerepe, az emberek egymáshoz és a dolgokhoz való viszonya kölcsönösen áthatja, fenntartja, feltételezi, meghatározza egymást.

A végső *miértre* azonban még mindig nem adtunk választ, hiszen az egész kérdéskört a történetiség figyelmen kívül hagyásával próbáltuk tárgyalni. Ennek az az oka, hogy egy ilyen bonyolult összefüggérendszer mindaddig nem tárgyalható történetiségében, amíg jelenkoriságában meg nem vizsgáljuk, mert különben odajutunk, hogy teljes igyekezetünkkel meg akarjuk írni valaminek a történetét, csak éppen azt nem tudjuk, hogy minek.

Történetiségében nézve — és nem logikailag — sok minden más megvilágításba kerül. Azt mondtuk, hogy a jelenkoriságot véve figyelembe, a név rendszerint előbb van, mint a dolog. Hiszen a nyelv, amelybe a név tartozik, sokkal régebb, mint a ma meglevő egyedi dolgok legnagyobb része. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nevet az őt viselő dolgoktól függetleníteni lehetne, előre- és hátravetítve fennállásukat a végtelenségbe. A nevek csak azáltal vannak, hogy vannak emberek, akik a nevet a dologra vonatkoztatják (és természetesen: magukat a szavakat ki-ejtik, használják), és vannak dolgok, amelyekre a nevek vonatkozhatnak. (A platóni eszmék, ideák gondolata minden bizonnyal a nevek helyzetének elemzésén alapul. Az, hogy Platón az ideáknak [jelentéstartalmaknak?] abszolút létet tulajdonított,

annak lehet a jele, hogy jelenkoriságából nem tudott kiszabadulni, és időben a végtelenségbe vetítette azt az örökvényűnek hitt következményét a történetiségnek, hogy az előző szakaszt követő jelenkoriságban a név rendszerint valóban előbb van, mint a dolog. A történetiség teremtő jellegét Plátón még nem láthatta.)

De minek a történetét kellene megvizsgálni? Nemcsak a nyelvet, bár első sorban ezt. De ez maga is része lenne a nyelvi gyakorlat történetiségében való vizsgálatának. Ide pedig nemcsak a nyelv története tartozna, hanem a nyelvhasználat története is, sőt bizonyos értelemben az embereknek a nyelvhez (és általa egymáshoz) való viszonyulásának története is. Ami viszont már meghaladja az egy nyelv határát, és szervesen kapcsolódik a legáltalánosabb értelemben vett társadalmatörténethez.

Láttuk, hogy a társadalmi fejlődés kezdeti vagy alacsonyabb fokán az ember (a felnőtt ember!) a neveket és szerepeket a dolgok természetéhez szervesen hozzá tartozóknak hitte; e szemléletben a név és szerep a dolgoknak magának elmaradhatatlan, lényegi része. Aztán, a társadalom fejlődésével a név és szerep elszakadt a dologtól, a dolog megszűnt azonosnak lenni a névvel és szereppel: a gondolkodás fel tudta már fogni, hogy ezek nem tartoznak szervesen a dologhoz, hanem a dolog viseli, illetve képviseli őket. Az „örök vadember“ azonban nem tűnt el, a régi, mágikus-mitikus kultúra nem kipusztult, hanem elsüllyedt: le a gyermeki világba. És — tudatosíthatatlanná válva — megmarad a felnőttkorban is: a nyelvet ugyanis gyermekkorunkban tanultuk meg, a szavak gyakorlati használatának készségét a gyermekkorban fejlesztettük ki, nyelvhasználatunk, egyéni beszédünk ezért a felnőttkorban is ezen alapul. Ezt az sem zavarja, hogy mi a dolog és név kapcsolatát már külsőlegesen tudjuk.

Ez a társadalmi érvényű tudatosodás nagy lépést jelentett előre az emberiség szellemi fejlődésének történetében. A nyelvi gyakorlat történeti vizsgálatának kellene kimutatnia, hogy a mágikus szemléletű embertől a „modern“ emberig vezető folyamatban mikor következett be ez a kettéválasztás, mi váltotta ki, és milyen következményei voltak a társadalom szellemi életében. Lehetséges, hogy már ezzel a folyamattal függ össze a skolasztika nagy vitája az univerzálialákról (a XI—XIV. században), aztán pedig — a polgárság fejlődésével — a reformáció szellemiségének kialakulásában is szerepe lehetett. Hogy ez nem csupán belemagyarázás, azt egyebek mellett az egyik elvi fontosságúnak tartott kérdés természeté világosan elárulja. Azé tudniillik, hogy az úrvacsorán elfogyasztott kenyér és bor azonos-e Krisztus testével és vérével (mint ahogy a középkori egyház tanította), vagy csak jelkép, mint a reformáció vallotta. A szemléletváltozást jól szemlélteti a két „ige“ közötti különbség: „...ha olyanok nem leszek, mint a kis gyermek, semmiképpen nem mentek be a mennyeknek országába“ — vallotta a középkori ember. A reformáció ezzel szemben más ígét választott: „Mikor gyermek voltam, úgy szóltam, mint a gyermek, úgy gondolkoztam, mint gyermek, úgy értettem, mint gyermek: minekutána pedig férfiúvá lettem, elhagytam a gyermekhez illő dolgokat.“ Nem véletlen, hogy épp a reformáció merte először lefordítani a Bibliát, nem félvén attól, hogy a vulgáris nyelv megfosztja a szöveget szentségétől.

Amíg a nyelvi gyakorlat nem jut el a dolog és a név, illetve a szerep közti különbségtételig, addig legfeljebb egy-egy reformátor egyéni kezdeményezése jöhet számításba, amely eleve bukásra van ítélve. Mert ha rendkívüli tényezők összecsapása következtében a reformációt el is indíthatta volna, az új vallás eredeti formájában nem sokáig maradhatott volna életképes. Hiszen a hívők tömege a reformátort mint személyt azonosította volna (feltehetőleg szépen hangzó) nevével és szerepével, és ezáltal *mint embert* másleánygúnak nyilvánította volna, kinevezte volna Isten földi helytartójának, ezért csalahatatlannak tekintette volna — és ezzel más néven bár, de egy új pápával gazdagodott volna a világ. Mert nincs az a reformátor, aki megtagadhatná híveitől azt az örömet, hogy azok Isten földi helytartóját láthassák benne, ha e közösség őt e név és szerep hordozójává (vagy inkább: megtestesítőjévé) nyilvánítja.

Egyebek mellett — a könyvnyomtatás feltalálásának is szerepe lehetett abban, hogy a név, a szó különvált a dologtól. A nyomtatott könyv megjelenése először tette lehetővé, hogy az írással tömegméretekben kerüljenek kapcsolatba az emberek. Márpedig az írás nem csupán leképezése a hangos beszédnek. A hang elszáll, az írás megmarad. A hang megfoghatatlan, a leírt papír kézzelfogható. Kis túlzással azt lehet mondani, hogy az emberiség először akkor találta magát szemben a nyelvével, amikor leírva látta. Ez volt az a forma, amelyet már annyira távol érzett magától, hogy már beszélni is tudott róla. (Több, mint érdekesség, hogy a múlt század első feléig — de imitt-amott még jóval később is — a nyelvtanírók tulajdonképpen az írott nyelvről értekeznek, és nem a hangos beszédéről. A „hangtani“ fejezetben is végig betűkről beszélnek.) A nyelvnek az írásba való kivetítése

pedig nagyon is megkönnyíthette azt a társadalmi méretű öntudatlan felismerést, hogy egy a szó, és más a dolog.

A gazdasági-termelési viszonyokról nem azért esik itt kevés szó, mert a szerepüket alábecsülöm. A nyelv- és társadalomtörténeti kutatások azonban még adósok annak kimutatásával, hogy a nyelvi gyakorlat tudatosodása hogyan, milyen szálakon keresztül függ össze a gazdasági fejlődéssel, és főleg hogy a gazdasági-termelési viszonyok közül konkrétan melyek azok az elemek, amelyeknek megváltozása szerves kapcsolatban van a nyelvhez, a szóhoz való viszonyulás megváltozásával.

Az mindenesetre valószínűnek látszik, hogy a dolog, illetve a név és szerep különválása valamiképpen a polgárosodással függ össze. A reformáció mint szellemi mozgalom a feudalizmus (és vele a királyi hatalom) hanyatlásának korában zajlik. A folyamat azonban akkor még alighogy elkezdődött. 1762-ben Rousseau már így fogalmaz: „Minthogy egyetlen embernek sincs természetadta hatalma embertársai felett, és mivel az erőszakból semmiféle jog nem származhat, az emberek közötti törvényes hatalom egyetlen formája az egyezmény lehet.“ (A társadalmi szerződés. Buk., 1972. 27.) A demokratikus államforma felé való fejlődés egyben a nyelvi gyakorlat olyan változásait is jelentette, amelyek lehetővé, gyakorlatilag megvalósíthatóvá tették, hogy a nevet és szerepet következetesen megkülönböztethessék attól a személytől, aki ezeket viseli.

És vajon teljesen véletlen-e az, hogy a magyar nyelvújítás, a nyelv tudatos fejlesztésének addig soha nem látott méretű mozgalma, melynek szemléleti alapja éppen az, hogy a szavak és dolgok közt nincs szerves kapcsolat (tehát „gyártani“ is lehet szavakat) — éppen a felvilágosodás magyar képviselőinek nevéhez fűződik, elsősorban a Kazinczyéhoz, aki egyszersmind A társadalmi szerződés első magyar fordítója is?

Moldován Domokos: Szerelmi varázslások (Lépésfelzés)

A humanizmus szótára

Felülemelkedni a mindennapok alantas és közönséges dolgain, szűk kis tapasztalatok kaján vigyorán, bagónyi érdekeken? A humanista régi illúziója ez. Elvonulni a világtól, elmélyülni a szellem dolgaiban..., „kétikszes századunk“ többször is meghiúsította ezt az eszményt. A humanista legfeljebb autonómiájának diribdarabjai közt bukdácsolhat. A tájba szorult humanizmus többé nem tud felülemelkedni, elvonulni és elmélyülni. A történelmi viszontagságok közepette a humanista pusztán csak élni akar. Túlélni.

Az erkölcsi és szellemi integritását próbára tevő külső erőkkal szemben egy szótárt tart maga elé védekezésül. Ha ez történetesen épp egy régi görög mitológiai szótár, a humanista szerencsésnek tartja magát. Szerencséje — humanistához illő. Lapátolás közben mi más akadhatott volna a keze ügyébe, mint egy ilyen antikváriumi kacat. Lapátolás közben nincs mód regényt olvasni. Ilyenkor csak szócikkek, címszavak olvasására jut idő. Bárhol üssük fel a szótárt, a lapáthoz képest minden címszó jelkép, sőt maga a szótár is jelkép — a megpróbáltatások közé kényszerült humanizmus jelképe.

A humanista akkor sem jön zavarba, ha antikvár szerencséje elkerüli. Ha vidéki magányában e szótár nem lelhető fel, még mindig megrendelheti, megkértheti, kiveheti valamelyik könyvtárból. Ha egy ilyen szótár se nem rendelhető, se nem hozható, sőt a legnagyobb könyvtárban sem található meg, a humanista a magánkönyvtárral rendelkezők baráti gesztusára appellálhat. A kultúrcempészet útjai kifürkészhetetlenek.

A humanista csak legvégső esetben van önmagára utalva. Csak ha szerencséje végképp elhagyta, akkor kezd foglalkozni a gondolattal: mettől-meddig nincs, ami nincs, s ha egyszer volt, miért ne lenne az emlékezetből újrateregethető? Akinek nincs (de volt) mitológiai szótára, az — gondolatban — önmagát írhatja át címszavakká. Lapátolás helyett gondolkodni elvégre is éppúgy nem szégyen, mint gondolkodás helyett lapátolni. A humanista tehát szótáriróvá kezezi át magát, és körülnéz: mettől-meddig védheti partikularitását. Az európai kulturális hagyomány egyetemesnek vélt örökségébe kapaszkodva *mettől-meddig* védheti kultúráját. Mert az európai kultúra retorikai hagyományain nevelkedett szótáriró tudja, hogy választott jelképei is kisajátíthatók. Ezért kénytelen lemondani mindazokról a szimbólumokról, amelyek szerkezetükben és működésükben túlságosan is hasonlítanak a lapátolható gyakorlat jelképeikhez. Címszavait a lehető legszűkebb körből válogatja, s gondosan ügyel arra, hogy jelképként ne legyenek elkoptatottak, a különböző ideológiai nyelvezetekbe közvetlenül beolvaszthatók. Talán ezzel magyarázható, hogy ebből a szótárból feltűnően hiányoznak mindazok a kultúrtörténeti szimbólumok (Apáczaitól Kőrösi Csoma Sándorig, Bethlen Katától Bolyaig), melyek oly biztosan és oly hatásosan működtek mai líránkat és drámairodalmunkat.

A vidéki szótáriró persze azzal is tisztában van, hogy védekezés módja, bár az egyetemes kultúra nyelvét beszéli, mégsem lehet egyetemes érvényű, a görög mitológiai szótár és a lapátolás viszonyában mindig van valami sajátos és esetleges. A szótáriró ezért külön szócikkelyként (lírai szócikkelyként) önmagát is beleépíti a szótárba. A szótárba épített szótáriróról megtudjuk (*Kadmosz* címszó alatt), hogy ő volt az első munkásentellektüel, aki „tudta, állandóan előről kell kezdenie mindent, azzal a pár betűvel, amit apjától, Agénórtól tanult“. Ez a jelenlét azonban nem a lírai szubjektum cseles rejtekezése valamely antik Kómüves Kelemen-i balladában. A humanizmus szótárát nem mi írjuk, legfeljebb megíratunk benne. A szótáriró „énje és önmagunkja“ így hát inkább arra szolgál, hogy a „napi kilencórás deszkahordás“ jelenébe, a mindenkori történeti határszituációkba ránts vissza a szótárolvasót. E határhelyzeti sajátosságok — meghökkentő tapasztalat — ugyanazokat a jelképi mechanizmusokat működtetik a „kultúrcempészeknél“, mint a hagyományos jelképek ápolóinál. Mind több e jelképi mechanizmus táján az olyan kultúrtény, amelyre csak rámutatni lehet. A klasszika-filológusi igény e tájakra a rámutatás gesztusában tobzódik. Mire lehet igényteremtő határhelyzetekben rámutatni? Alighanem a hiányra. A hiány költészete a hiány elméletévé tolja föl magát, s a hiány elméletét lírai ambíciók kergetik önmeghasonlásba. A rámutatás gesztusa öszvér-műfajokban fordul ellenünk: nem mi mutatunk, hanem bennünket mutatnak, mert ami mutatható, az bennünk mutatkozik. A kultúra akkor

válik egyetemes értéké, ha már csak a semmivel mérhető össze. De a humanista nem a semmitől fél, hanem az összemérhetőség mindennapjaitól. Innen csökkönös ragaszkodása a műélvezetre méltó tárgyakhoz, a klasszikus műveltségeszmény körülhatárolásának önkényéhez. Ez az önkény persze csak kulturális önkény, benne a történelmi határhelyzet válik kordokumentummá. A sarokba szorított humánus önvédelmi reflexe ez az artisztikum, a kultúrfélelem jogos lázadása nemcsak a helyzetek makacs konkrétsága, hanem a jelképek és fogalmak kultúrán kívüli kisajátítása ellen is. Ebben rejlik minden ereje és gyengesége.

A vidéki humanista szótára már csak azzal is, hogy van, nyilvánvalóvá teszi: történelmi határhelyzetekben megszűnik a jelképhasználat hagyományos konszenzusa. Ez nemcsak a szótáríró, a szótározót is nehéz helyzetbe hozza. Nem elég forgatni tudni a humanizmus szótárát, nem elég olvasni tudni a jeleket (szimbólumokat), a szótárolvasónak a szótáríróval közös előfeltevésekkel kell rendelkeznie a világról. A szótárhasználat demokratizmusa itt pusztán csak annyit jelent, hogy bárki hozzáférhet a kultivált értékekhez. De más hozzáférni a jelképekhez, és más elsajátítani őket. Aki részesülni szeretne a humanizmus jelképeiből, az nemcsak elfogyasztani, hanem érteni is akarja e jelképek üzenetét. A legelszántabb akarat sem pótolja azonban az előfeltevések sorsközösségét. E helyzeti konszenzust a szótáríró és egynémely szótározók sorsának furcsa analógiái folytán hallgatólagosnak tekinthetjük. A szótározók többsége éppen ezért zokon veszi, hogy őt szótárhasználat közben előfeltevéseinek felülvizsgálatára szorítják. Kicsoda Endymion? Nem tanultuk az iskolában. Sebaj, a tudatlanság kiküszöbölhető. Csak le kell emelni a polcra egy másik mitológiai szótárát, s a hiány pótolható. De kicsoda Németh László? Tudjuk (tudjuk?). Túlságosan is tudjuk. És Joyce? Sajátosságaink nyelvére lefordítható egyetemes jelkép? Lefordíthatatlan sajátos jelkép? Vagy nem is jelkép? Ha nincs történelmi konszenzus, közös előfeltevésekkel együtt a közös jelképek is érvényüket veszítették. A humanizmus szótára tehát mindenkié, csak éppen a humanizmus jelképrendszere előfeltételekhez kötött. A használat demokratikus, csak éppen a tudás (az értenitűdés) nem az. Ha ez a szótár nem az *artisztikum* = *humánus* posztulátumára épülne, a szótáríró elvesztené különállását. A szótáríró tragikumja, hogy nem más közönséges földi halandóktól, hanem a lapát nyelétől kell megkülönböztetnie magát.

A szótáríró kényszerű magánya olyan következményekkel jár, amelyeket nem lehet végig nem gondolni. A magányos szótáríró, mint autonóm s magát mindenféle illuzórikus jelképhasználatból kiszigetelő különvilág, saját szótárának címzettjévé válhat, s mint ilyen csak önmagával lesz képes kommunikálni. Persze az önmagunkkal folytatott párbeszéd is lehet a megosztott közösség egyneműsítő lelkiismerete. Csakhogy ez a párbeszéd voltaképpen monológ (léttmonológ), a magányos párbeszéd követendő magatartásmódelként állítja magát a kultúra elé — paradox hatékonyságát bizonyítandó. De lehet-e hatékony a magány?

A szótáríró útnak ered, hogy bejárja a humánus tájait, mint régi humanisták a közös élményalapot és nyelvet jelentő Itáliát vagy Görögönt. E belső utazásban („bolyongásban“) teremtdők meg az egyetemes kommunikáció lehetősége. Persze csak a kommunikációé, s nem a különböző jelképhasználatok közötti dialógusé. A szótáron belüli, a címszavakon belüli, a szavakon belüli többes szám, a humanizmus belső dialógusának ideiglenes bizonyíthatatlansága honol e tájakon. A humanizmus bedekkere minden magányos utazót eligazít, de nem tud a konszenzushiány metanyelvévé válni.

Mi látható mégis a humánus tájain? Címszavá emelt tulajdonnevek (Sinkó Ervin), lábjegyzetként működtetett mitológiai jelképek (Endymion), kitüntetett városnevek (Kufstein), regényhősök (Leopold Bloom) és kulcsszavak (hovátartozás). A lábjegyzeteknek e szótárban „szemléletbeli jelentőségük“ van, a „leegyszerűsített szimbolikus állapot“ a jelképhasználatban járatanok számára is megközelíthető. A lábjegyzetek szimbolikus használata társul itt a közkeletű eszközhasználattal, koknok kultúrigény a művelődés nyitvatartott lehetőségeivel. Tettenérhető kettősség: a szótáríró sajátos distanciája a szimbólumoktól és féktelen vágya a velük való azonosulásra. Azért van szüksége a mitológikus tudat nominalizációira, hogy szimbólumokat „kopácsoljon“ belőlük, de ezeket a szimbólumokat minduntalan a ráció mérlegére helyezi, hogy kimutathassa: a jelképek „lótuskelyhe“ üres. De a jelképeiből kifosztott szótár csak a szótáríró számára létező. Jelképek nélkül nincs szótár, csak szótáríró van. És szótáravesztett szótárolvasó. Pörére vetköztetett életformák: „urambátyámlos borozgatás“, „Kufsteinra gondoló kultúrfélelem“ és az „önmagát lábjegyzetelő kultúrcenzúrázó“. Tiszta antinómiák.

Humanizmus A-tól Z-ig? Van, aki nagyobb élvezettel olvas egy szótárt, mint

* Ágoston Vilmos: Humanizmus — ettől-eddig. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1976.

egy regényt. A szótár ilyenkor asszociációs rendbe szerveződik. A szavakat, akár csak a betűket, sohasem szoktuk abc-rendben használni. A szótárnak időrendje sincs. A Joyce-ról szóló két szócikkely között tíz egész esztendő súlya és átmenetisége, hidja és szakadéka. Ez a szótár lemond a sorba rendezett gondolkodás feszes szillogizmusairól, de a magánvélemény fecsegő tartalmatlanságáról is. Az egyenes-vonalú gondolkodás mesterként egyszerűsége helyett: szövegkollázs. A merev ráció elválasztotta a szöveget a valóságtól, a létet a jelenléttől. A szövegkollázs teljességre vágyik, egymás mellé vágott racionalitások gondolatdszungsulgelébe csalogatja az olvasót. A „gondolatliánokkal védett szabadság” a reflexió szabadsága: a szócikkelyek közötti résben íródik a szöveg, a szótáríró énje megengedheti magának az egyes szám első személyű beszédmód vulgaritását. A szótárhozó az idézetek kimerévített állóképében nem az idézetek tartalmára, hanem a „vágás” hogyanjára figyel. Ebből a *hogyanból* következtethető ki ugyanis a szótárhasználat módja: a szótárolvasás a szótárírással analóg eljárás, nemcsak passzív fogyasztói vagyunk a fogyasztásra szánt jelképeknek, hanem ebből a szótárból magunk választhatjuk ki a mindennapjainkat jelentéssé gazdagító jelképegyüttest. Az olvasó maga rakja össze magának e jelképmozaikból az aznapi nélkülözhetetlen humánumot (joga van hozzá!). Kétikszes odisszeájában így hát őt sem szikár szillogizmusok irányítják, hanem a megélt és kimondott dolgok egysége. A *megértés* pedig nem eredmény (mint ahogy nem is végcél), hanem folyamat, a jelentések születésénél való folyamatos jelenlét.

Ha ez a belső tájkép levetközné az analógiák hálóját, vajon elméleti tájra lapozna-e a szótárhozó? E szótár tájképnél létezhet-e egyáltalán elméleti táj, a humánum védekezhet-e másképp, mint a számára adott humán kulturális hagyománnyal? S ha igen, feltérképezhető-e ez az elméleti táj? Vagy marad az esztétikai illúzió térképhálója, földrajzi szélességeinek és hosszúságainak nemlétező origóján a védekező humánummal?

Ez a szótár egyetemes értékű mindazok számára, akik benne „ismert határhelyzetek” sajátosát keresik. Az „igazsággá terrorizált hazugság” Fábry-féle meghatározása a választ is eleve magában foglalja: a „kisebbségi humánumot” és a „stózi magányt”. A humanista „nagy utazása” során azonban olyan tájakra vetődhet, ahol ismeretlen határhelyzetek várnak rá. Az új helyzetekben a humánnum eddig ismeretlen képességeket kell hogy mozgósítson. A humanizmus szótára ezen a ponton a legsebezhetőbb. A jelképek analógiás hálójába tudta befogni a világ bonyolultságát, ezek a jelképek azonban, a görög kultúraeszmény sokoldalúságának is ellentmondva, egytől egyig irodalmiak. Ebben a szótárban nincsenek képek, még magyarázó ábrák sem. Az átmeneti helyzetek komplexitásával szemben a hagyományos irodalomközpontúság vonultatja fel klasszikus-humán jelképeit. A szótárírási és szótáralapozás mélyseges demokratizmusa, a könnyed, csevegő, többnyire előbeszéd hatásait keltő stílus „botrányosan trivialisáló” fordulataival meredeken ellenpontozza a zárt művek kultuszát, a szótáríró racionalizált művészetmisztikáját.

Az előre nem látott határhelyzetek szempontjából ez érzékeny veszteség, de nem pótolhatatlan. A szótár legnagyobb erénye, hogy nemcsak egy lehetőséget mutat fel, nemcsak a kérdés- és jelképhasználatok lehetséges demokratizmusának demonstrációja (egy szótár erejéig). Ez a lehetőség csak látszat lenne, hamis egyetemességeszmény, egy szűk kis réteg kiváltsága mindazokkal szemben (a provinciális erőszakkal szemben is), akik nem juthattak hozzá a tiszta műélvezet forrásaihoz, sajátos jelrendszeréhez, a művészettel (humánnummal) való azonosulás előfeltévevrendszeréhez. A humanizmus szótára nem ennek bizonyítására született. „A kultúra egyszerű katonája” számára itt a jelképbarkácsolás szabadsága mutat példát: bárki megírhatja kis házi szótárát — lapátolás közben, provinciális magányában, segédeszközök nélkül is. E demonstrációval tudott e szótár éppen arra válaszolni, amit pillanatnyilag senki sem kérdezett.

Szekély Dániel rajza

A Darwin-körtől a gyulafehérvári nagygyűlésig

Goldiş nemzetiségpolitikai koncepciója a maga változásaiban is szervesen kapcsolódott rendkívül gazdag és intenzív közéleti tevékenységéhez, ez pedig az oktatás, az egyház, a színjátszás, a sajtó, a társadalmi szervezkedés, a pártvezetés, a parlamenti harc területeit ölelte fel. Azokhoz a román politikusokhoz tartozott, akik a századfordulón szakítottak az ún. passzivitás taktikájával, s áttértek az aktivizmusra, hogy a tömegek mozgósításával, éles sajtókampányokkal s nem kevésbé éles parlamenti csatákkal különböző magyar és nem magyar szövetségek kiépítésével, de főként a Románia politikai-kulturális tényezőivel való szoros együttműködés megteremtésével valósítsák meg programjukat. Ez a politika a Memorandum-per utáni évtizedekben, abban a korszakban bontakozott ki, amelyben — a dualizmus, a monarchia súlyosbodó válságának feltételei között — egyrészt fokozódott a magyar vezető körök elnyomó politikája mind társadalmi, mind nemzeti vonatkozásban, másrészt viszont a nemzetiségek ellenállása is erőteljesebbé vált. A csehek, délszlávok, románok, szlovákok és lengyelek küzdelme az izmosodó szocialista munkásmozgalom szolidaritásában lelt támaszra, mindez pedig megnehezítette a császári udvar, illetve a budapesti kormányok manővereit — a hagyományos *divide et impera* jegyében.

A Román Nemzeti Pártban jelentkező két irányzat, az ún. „megacélozott ifjak”, az Octavian Goga, Ilarie Chendi, Onisifor Ghibu és Sever Bocu vezette türelmetlen, radikális csoport, valamint a Ștefan Cicio-Pop, Aurel Lazăr, Ioan Suciú és Vasile Lucaciú körül tömörülő mérsékelték közötti konfliktusban Goldiş végül az utóbbiak mellett foglalt állást. Úgy érezte, a párt egységét védelmezve az alapvető nemzeti érdekeket képviseli, s ezek a szempontok késztették arra, hogy 1911-ben elvállalja egy új lap, az Aradon megjelenő *Románul* szerkesztését. A *Tribuna* megszűnése (1912) után a Goldiş irányította újság válik a románság szócsövén, sőt ezen túlmenően a mozgalom szellemi kezdeményező központjává. A főszerkesztő nem elégszik meg a lap vezetésével, hanem egyre több arcvonalon küzd. Képviselőként — társaival együtt — erélyes memorandumokat intéz a kormányhoz, és választókerületét járja szüntelen, hogy érintkezésben maradjon a rá szavazók életével, problémáival. Nincs olyan sérelme az erdélyi románságnak, amely figyelmezt elkerülte, nincs olyan reális cél és sürgető hivatás, amely elől kitért volna. Amikor 1916-ban Románia belépett az első világháborúba, Goldiş is megtagadta, hogy hűségnyilatkozatot tegyen Tisza István kormánya mellett, magatartásának következményeként viszont a *Románul* megjelenését felfüggesztették. Cikkei, beszédei, beadványai az erdélyi és bánági románok követeléseinek, törekvéseinek valóságos enciklopédiái. Olyan dokumentumok, amelyek forrásértékűek mindazok számára, akik a nemzetiségi kérdést, a nemzetiségi küzdelmek történetét és kelet-európai jellegzetességeit kívánják tanulmányozni. Megtaláljuk bennük mind a napi tennivalók, mind a távlati feladatok — körülmények megengedte — megfogalmazását. Goldiş közéleti-politikai tevékenységét az a kezdeti felismerés vezérelte, hogy a memorandisták elítélése után új harci módszerekhez kell folyamodni, új szervezési formák szükségesek, s korkövetelményeket közvetítő célokat kell kitűzni. Lejárt az alázatos kérelmek, a felsőbbség jóindulatába vetett bizalmat tolmácsoló beadványok ideje. Az aktivizmus vált időszerűvé. Cselekedni muszáj, éspedig úgy, hogy a harci program tekintettel legyen a nép minden rétegére. A nemzeti emancipáció — hirdette Goldiş — elérhetetlen az illető népcsoport egységét biztosító szolidaritás nélkül, ez pedig csak abban az esetben teremthető és szilárdítható meg, ha a közös erőfeszítések széles tömegek anyagi és szellemi érdekeit fejezik ki.

A Vasile Goldiş társadalompolitikai és irodalmi írásait tartalmazó kötet¹ előszavában Ștefan Pascu az 1848-as forradalom, Bălcescu és Bărnuțiu örököseként méltatja azt a férfiút, aki csak együtt tudta a szabadságot és nemzetiséget vállalni-vallani. Társadalmi és nemzeti felszabadulás elválaszthatatlan volt Goldiş számára, s e junktum szükségszerű, sőt kötelező mivoltának hangsúlyozása legfontosabb közéleti megnyilatkozásaira jellemző. Ebben a szellemben sürgette a Román Nemzeti Párt törvényes elismerését s az általános választójog bevezetését. A negy-

vennyolcas hagyományok folytatójaként szorgalmazta a román nyelvnek a köz-igazgatásban s az igazságszolgáltatásban való használatát, valamint az Apponyi-féle iskolatörvény hatályon kívül helyezését. Az egész nemzetiségi frontot áttekintő felfogása szerint a tömegek mozgósítása nevelő funkciót is teljesít. Optikájában a hétköznapi tettek éppúgy az időszerű politikai iskolát biztosítják, mint a választások, amelyeknek eredményessége ezért nem csupán a voksok és mandátumok számán mérhető le. Az aktivizmus iskolájában tanulja meg ugyanis a nép a nemzeti összetartás nagy leckéjét.

Az aradi görögkeleti püspökség titkára, aki nagybátyja, Iosif Goldiş oldalán intézte a konzisztórium ügyeit, érthető módon értékelte az egyház szerepét az elnyomott nemzetiség életében, s ennek megfelelően az egyházi intézmények autonómiájáért szállt síkra.

Ha megpróbálnók Goldiş nemzetiségpolitikai nézeteinek lényegét megragadni, akkor — a válogatott irásokat egybegyűjtő kötet alapos bevezető tanulmányának szerzőivel, Mircea Popával és Gheorghe Sorával egyetértően — a *nemzeti önkormányzat* követelésére utalhatunk. E színtetikus, a közösségi élet minden vonatkozását érintő jelszó azt az igényt tolmácsolja, hogy az államnak szavatolnia kell az erdélyi és bánátsági románság létét és fejlődését. Ez viszont azt jelenti, hogy mindenütt, a politikában, a parlamentben, az igazságügyben, a közoktatásban, az elemi iskolától az egyetemig, egyedül a románok illetékesek saját ügyeik intézésére. Az etnikai azonosság, a kollektív nemzetiségi személyiség elismerése szüntetné meg ugyanakkor azt a tarthatatlan állapotot, hogy a több milliós román tömegeket csak megtűrtekként kezelik.

És itt térünk rá Goldişnak a magyarság iránt tanúsított magatartására. Semmi sem állt távolabb a hajthatatlan nemzetiségi politikustól, mint a sovinizmus. A románok nemzeti célkitűzéseikért oly következetesen küzdő Goldiş nem táplált magyarellenes érzelmeket. Nem vette egy kalap alá Tisza Istvánt és Rákosi Jenőt a csepeli munkásokkal vagy a Viharsarok agrárproletárjaival. Az az értelmiség, aki már brassói tanárságának idején közösen írt Koós Ferencel tankönyvet, később jó kapcsolatokat létesített a magyar radikális és szocialista körökkel, számolt a haladó erők segítségével, bízott az elnyomott és félrevezetett magyar tömegek emancipálódásában.

Vasile Goldiş megkülönböztetett, kiemelkedő helye a többi nemzeti párti korifeus között abból a körülményből származik, hogy gyakorlati lépéseit, egész politikai tevékenységét a kor színvonalán kidolgozott elmélet alapozta meg. Egyik harcostársa sem rendelkezett olyan átfogó társadalomtudományi-politikai műveltséggel, mint ő. Senki a Román Nemzeti Párt vezetői közül nem tett hozzá hasonló erőfeszítéseket, hogy a mozgalmat a nyugati, illetve délkelet-európai haladó irányzatok felé tájolja be.

Ezeknek az erőfeszítéseknek volt eredménye a nagyváradi Darwin-kör számára 1911-ben készített előadása a nemzetiségi kérdéstről, amely nem hangzott ugyan el, de könyv alakban megjelent. Az értekezés joggal tekinthető Goldiş elméleti főmunkájának, jelentőségét pedig elsősorban az adja meg, hogy figyelemreméltó kísérlet volt a történelmi materializmusnak a vizsgált kérdésre való alkalmazására. Első megnyilvánulása volt tehát annak a vállalkozásnak, hogy a román nemzeti mozgalom a tudományos szocializmust befogadja és tevékenységében bizonyos mértékig irányadónak tekintse. A könyv ugyanakkor azokat a szálakat is jelezte, amelyek a szerzőt a magyar demokrácia és munkásmozgalom képviselőihez fűzték.

Hajós József sok, eddig ismeretlen adatot közlő bevezető tanulmánya a magyar újrakiadásához² részletekbe menően tájékoztat a könyv megszületésének indítékairól és körülményeiről. Ez a teljesítmény lehetővé teszi számunkra, hogy most csak néhány elvi vonatkozását hangsúlyozzuk. Mindenekelőtt a nemzeti-nemzetiségi kérdés történelmi vizsgálata során alkalmazott osztályszempontoknak — az adott összefüggések között jelentkező — újszerűségét és heurisztikai hatékonyságát emeljük ki. „Minden állam alakulata, most, régen és mindig, a benne megnyilvánuló szociális erők arányainak hű tükré — minden nemzet kifejlődése a termelési mód és tulajdon történetét tükrözi vissza” — állapítja meg Goldiş az első oldalakon, s ez a szemlélet jellemzi további elemzéseit is. Ebben a megközelítésben válik radikálisan bírálta. Leszögezi, hogy a „kiegyezés [...] ismét a volt kiváltságos osztály, a feudális nemesség kezébe adta a hatalmat”, s ha ez a diagnózis finomításra is szorul, nem kétséges, hogy reális távlatokat nyitott számára a kérdés megoldását illetően. Goldiş ugyanis a demokratizálásban jelöli meg a súlyos nemzetiségi sérelmek orvoslásának közvetlen útját-módját. A demokrácia magaslatáról marasztalja el a Román Nemzeti Párt nyilvános működésének beszüntetését, a kongruatörvényt és az 1907. évi iskolatörvényt, amelyek a lelkészek és tanítók sorsát a mindenkori

kormány kezébe adták. A demokráciától várja Goldiş annak az állapotnak a megszüntetését, hogy az iskolában csak magyarul lehessen tanítani, s a közigazgatásban, valamint a bíraskodásban se legyen szabad más nyelvet használni. A demokrácia nevében tiltakozik a telepítések, a nemzetiségi sajtó és politikusok üldözése ellen, s amiatt, hogy az állami és megyei hivatalokból a nemzetiségeket teljesen kizárják.

Nyilván mindezt egy politikai pamflet vagy kiáltvány is tartalmazhatja. A *nemzetiségi kérdésről* című munka szerzője azonban egyszerű elméleti jellegű tétel-ekkel dúcolja alá gyakorlati megállapításait, javaslatait, másrészt pedig a társadalmi-politikai konkrétumokból elméletileg kiaknázható következtetéseket von le. Meggyőzően példázza ezt a kölcsönhatást a nemzetiségnek — rögtön a tanulmány elején található — meghatározása: „A tudományos vizsgálódás mai eredményei szerint nemzetiség alatt együttélő embereknek sorsközösségéből létrejött jellemközösséget kell értenünk.”

Jellemző Goldiş gondolatmenetére, hogy a definícióból — amelyen világosan felismerhető Otto Bauer hatása — általános érvényű nemzetiségpolitikai tanulságot szűr le: „A nemzetiség fogalmából következik, hogy az egyik nemzetiséget nem lehet egyszerűen egy másik nemzetiségbe beolvasztani.” Goldiş egyébként főként az asszimilációt szorgalmazó intézkedések ellen irányítja támadásait, s ebben az igyekezetben nem ártallja, hogy ifj. Andrássy Gyulát idézze. („Ma több millióra menő népet nemzeti jellegétől megfosztani lehetetlenség.”) A magyar uralkodó osztályok beolvasztó politikájának bírálata az ún. „magyar nemzeti állameszme” leleplezésével köti össze. Ez viszont a „politikai nemzet” fogalmának elutasítását vonja maga után.

A *nemzetiségi kérdésről* című tanulmányt méltatva, Andrei Őtetea rámutatott arra, hogy a „harmincmillió magyar” ábrándját kergetők a politikai nemzet tételében vélték ideológiai igazolást találni. Ezt a francia forradalom eszmei arsenáljából átvett fogalmat próbálták a beolvasztó praktikák szolgálatába állítani. Megfogalmazói, illetve képviselői szerint a magyar nemzet egy és oszthatatlan, tagjai pedig az ország összes állampolgárai — nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül. Láthatjuk, az egységes politikai nemzet fogalma valójában a nemzeti egyneműsítés gyakorlatának eszmei motivációja volt, s tulajdonképpen azt sugallta, hogy az „ezeréves határok” között a magyaron kívül nincs, nem ismerhető el más nemzeti azonosság. Ily módon ez a tétel az elnemetietlenítés elméleti alapjának bizonyult, s így teljesen érthető, ha a monarchia összes — létükben tagadott és veszélyeztetett — nemzetiségei részéről a leghévesebb ellenállásba ütközött.

Goldiş érveinek fődandárját a magyar nemzeti állameszme ellen vonultatja fel. A tőle ismert elméleti igényességgel elsősorban azt kifogásolja, hogy meghatározásával sehol sem találkozott. Ezért a fogalomhoz a gyakorlat felől közeledve kijelenti, ha „a magyar nemzeti állameszme annyit jelent, hogy az ország összes népeinek be kell olvadniuk a magyar nemzetiségbe, hogy idővel Magyarországon csak egyetlen nemzetiség legyen, a magyar, akkor ez *szerecsétlen utópia*” (az én kiemelésem — G. E.).

Andrei Őtetea szerint Vasile Goldiş tanulmányának vezérmotívumai a gyulafehérvári egyesülési határozat elvi alapjait alkotják, s e körülményből fakad az egész történelmi korszakra jellemző dokumentumértéke. Valóban, Goldiş munkájában már megtaláljuk az összes románok egységének eszméjét. „Az összes művelt románok, bárhol laknának is — írja —, ugyanazon nemzetiség tagjainak tudják magukat...” A nyelvi és kulturális egység, az a természetes érdeklődés, amellyel az akkori határokon innen és túl élő románok egymás sorsának alakulását kísérik, elkerülhetetlen politikai következményekkel jár. Többek között „... a magyarországi nemzetiségi kérdések külgügyi szempontból is fontossága van”. Vasile Goldiş hangsúlyozza, hogy ez a kérdés kiküszöbölhetetlen tényező, megkerülhetetlen mozzanat Románia és a monarchia kapcsolatában.

Mindezek után feltehető a kérdés: marxista volt-e a *nemzetiségi kérdésről* című értekezés szerzője? Hogyan viszonyult Goldiş a szocializmus eszméjéhez és a szociáldemokráciához?

Tény, hogy mindjárt a tanulmány első oldalán a szerző leszögezi: „A történelem materialisztikus felfogásának helyességét vallom, s ez alapon tartom egyedül lehetségesnek úgy a nemzetiségi kérdés mibenlétének feltárását, valamint ezen kérdés megoldása módjának megállapítását.” Ez a kétségtelenül őszintén átgondolt és minden taktikai megfontolástól mentes önjellemzés azonban nem jogosít fel minket arra, hogy a hajdani román nemzeti mozgalom jeles vezetőjét fenntartás nélkül marxistának, szocialistának minősítsük. Ezt a besorolást nyilván Goldiş sem fogadná el, hisz egy alkalommal ki is jelentette: „Nem vagyok szocialista.” A polgári demokrácia híve volt, s nem utolsósorban osztálykötöttségei akadályozták abban, hogy a

fennálló társadalmi rend megdöntésére törjön. Egy elnyomott nemzetiség képviselőjeként azonban, sokoldalú műveltségének is köszönhetően, kétségtelenül radikálisabb volt, messzebb látott osztályos társainál. Vonzotta a társadalmi igazság és méltányosság eszménye, s szíve mélyéből kívánta népe felemelkedését. Ennek érdekében pedig elfogadta és hirdette az elavult tulajdonviszonyok és intézmények megváltoztatásának szükségességét, meg volt győződve bizonyos társadalmi reformok időszerűségéről.

Az idézett konfesszió különben sem egyértelműen eligazító. A marxizmus hatástörténete sok olyan kutatót, gondolkodót, írástudót tart számon, aki elfogadta egyik vagy másik tételét, magáévá tette egyik vagy másik alkotóelemét, de az ilyen jellegű azonosulás nem avatta még őket marxistákká. Goldiș azokhoz a mi tájainkon különösen a századfordulón szép számmal található intellektüelekhez tartozott, akik olvasták Marxot, illetve a gondolatait népszerűsítő-értelmező szocialista szerzőket. A marxista irodalom több-kevesebb alapossággal történt tanulmányozása nyilván nem maradt hatás nélkül, ők pedig — a liberalizmus szellemében — részben elfogadták, részben fenntartásokat tápláltak vele szemben, ami azonban nem volt akadálya annak, hogy cikkeikben, előadásaikban hivatkozzanak rá, vagy merítsenek belőle.

Goldiș esetében főként az ausztro-marxisták (Bauer és Renner) befolyása állapítható meg, ez pedig a nemzetiségi kérdés elmélete iránt tanúsított szenvedélyes érdeklődéséből származott. Goldiș világszemléletére az egyenmőség hiánya, bizonyos következetlenség s az az igyekezet volt jellemző, hogy különféle nézeteket, elméleteket és irányzatokat egyeztessen össze. Az ilyenfajta eklekticizmus természetesen nemcsak nála, hanem az előbb említett csoport többségénél, a radikális, sőt a szocialista értelmiségiek jó részénél is fellelhető volt. A *Huszadik Század* évfolyamai egyébként jól dokumentálják ezt a világnézeti sokszínűséget.

Ami Vasile Goldiș és a szociáldemokrácia gyakorlati viszonyát illeti, ennek alakulását az a felismerés szabta meg, hogy a modern munkásmozgalom nem mellőzhető tényező a nemzetiségi küzdelem szempontjából, s aki a nemzeti felszabadulást akarja előmozdítani, jó szövetségesekre talál a társadalmi-emberi emancipációért harcolókban. Ez az evidencia már a század elején, a Bihar és Arad megyében kirobbant parasztmegmozdulások idején (1904) irányadóvá vált Goldișnál, s a belőle levont praktikus következtetések végigkísérték szinte egész politikai pályáját. A nemzeti és társadalmi konfliktusok mezején szerzett tapasztalatokat serkentő elméleti-tudományos élmények egészítették ki. C. Dobrogeanu-Gherea hatására, kiváltképpen az *Újjobbágység* című művének eszmei kisugárzására gondolunk, amelyet egyébként egy 1911. január 11-én Ghereaóhoz intézett — elismerését tolmácsoló — levél is bizonyít. Ily módon a nagy román marxista társadalomtudós műve éppúgy forrásértékűnek számít Goldiș társadalomszemléletének, nemzetiségi koncepciójának kialakulásában, mint Otto Bauer híres könyve (*Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Wien, 1907) és Jászi Oszkárnak *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* (Bp., 1912) címet viselő alapműve.

Eletrajzírói nyilvántartásba vették a szociáldemokrata párttal, különösképpen pedig a párt román szekciójával kiépített kapcsolatait. Ezek a közös gyűlések megrendezésétől a választási egyezményeken és nyilatkozatokon át, az 1918-ban megalkult Román Nemzeti Tanácsban, majd az aradi tárgyalásokon s végül az egyesülés közvetlen előkészítése és megvalósítása során kiteljesedő együttműködésig terjedtek. A kollaboráció létrehozásában és kifejlesztésében oroszánrészt vállaló Goldiș, noha nem tartotta magát szocialistának, a jövőt valamilyen egyéni módon értelmezett szocializmus jegyében látta kirajzolódni.

Vasile Goldiș pályáját és életművét több tekintetben paradigmaticusnak tekinthetjük a kelet-európai nemzetiségi törekvésekben oly nélkülözhetetlen hivatást teljesítő értelmiség típusának körvonalazásában. A modell leírásánál abból a történelmi tényből kell kiindulnunk, hogy e tájakon a nemzeti tudat hordozójaként mindenekelőtt az értelmiség lépett fel. Ezt a funkciót azonban rendhagyó körülmények között kellett betöltenie. Európa e részén a nemzeti és az állami határok ugyanis nem estek egybe, de nem fedték mindig egymást a társadalmi és a nemzeti emancipáció közvetlen érdekei sem. Az elmaradt, lassú ütemben kibontakozó polgárosodás, valamint a társadalmi-nemzeti elnyomás itt meghonosodott rendszerének hűbéri-autokratikus természete szükségessé tette, hogy az értelmiség valaminő kezdeményező élcsapatként élesztgesse a népben a nemzeti hovatartozás és azonoság vállalását. Rá várt, hogy a nemzeti tudatot a tömegekbe bevigye. A nemzeté nevelés leghatékonyabb eszközeinek a nyelvápolás és a kultúrafejllesztés különböző formái mutatkoztak. Innen a nyelvi nacionalizmus virulenciája s a művelődés nyomtatékos politikai jellege. Innen azoknak az értelmiségi foglalkozásoknak a hatvá-

nyozott jelentősége, amelyeknek képviselői e feladatokat el tudták látni (nyelvészek, írók, etnográfusok, történészek, tanítók, papok).

A polgárosulás és nemzetalakulás megkésített, gyakran kínos és torz alakokat öltő folyamatában keletkezett a „kelet-európai nyomorúság“-nak nevezhető szindróma. Tekintettel az írástudók jelzett szerepére, érthető, ha e tünetcsoport számos eleme (felfokozott, már-már beteges érzékenység a múlt nagyságát, bizonyos elsőbbségeket, vélt vagy tényleges érdemeket kifejező személyiségekkel, jelképekkel kapcsolatban, valós vagy képzelte sérelmek neurotikus kiegyenlítése, kollektív kisebbségi érzések túlhajtott kompenzálása, nemzeti presztízs-szempontok túlzott érvényesítése, ragaszkodás más etnikumokat kedvezőtlenül minősítő előítéletekhez és sztereotípiákhoz, a „társbérleti nacionalizmusok“ kölcsönös szítása, valóság és mítosz egybemosása stb.) egyes értelmiségi kategóriák tudatára jellemző vonásokat viselt magán.

Különös teherként nehezedett a kelet-európai értelmiségiek gondolatvilágára és magatartására az az ellentmondás, amely e tájakon a demokrácia és haladás, valamint a nemzet, illetve nemzetiség követelményeit gyakran szembeállította egymással. 1848 tragikus megnyilvánulása volt ennek az összeütközésnek, s a forradalmak bukásához nagymértékben hozzájárult.

Vasile Goldiș eszméi sikeli nagyjából mentes maradt ettől a konfliktustól. Feltehető, hogy e kedvező szellemi-erkölcsi alakulásba a Jászi Oszkár-féle értelmiségi körrel való összeköttetése is belejátszott. És itt nem csupán arra gondolunk, hogy a szociológia Jásziék számára „csatakiáltássá“ vált új tudománya (könyvtárának tanúsága szerint) Goldiș világszemléletére is jótékony, korszerűsödést, a nemzeti s az általános demokratikus elvárások egyeztetését elősegítő hatást gyakorolhatott. Ennél lényegesebbnek látszik az a körülmény, hogy a *Huszadik Század* körül csoportosuló radikális és szocialista értelmiségieknek — főként Jászinak köszönhetően — szintén sikerült (sajnos, csak átmenetileg) összhangba hozniuk a haladást és a nemzeti-hazafias elkötelezettségeket. „A század eleji magyar progresszió egy jelentékeny, szellemi felkészültség dolgában éppenséggel legjelentősebb csoportja — írja Litván György — már 1906-tól kezdve tudatos és következetes erőfeszítéseket tett a »szabad gondolat« és a »magyar gondolat« összekapcsolására, a függetlenségi eszme új, korszerű és szociális tartalommal való megtöltésére.“³

A második magyar reformnemzedéknek ez a teljesítménye elválaszthatatlan másik nagy érdemétől, attól, hogy e tájakon ritka fogékonyságot, megértést tanúsított a nemzetiségek iránt. Felismerte — ugyancsak Jászinak hála —, hogy a nemzetiségi kérdés a demokrácia archimedesi pontjává, döntő ismérvévé vált. Jászi egyébként — mint ismeretes — személyesen érintkezést keresett és tartott a román nemzetiségi vezetőkkel is, akik — Valeriu Braniște börtönaplójának tanúsága szerint — tisztelték a nemzetiségi kérdés magyar szociológusát, politikai elképzeléseit is méltányolták. A kelet-európai történelemhez tartozik viszont, hogy az a egység, amelyet mind Jászinak, mind pedig Goldișnak sikerült népeik demokratikus és nemzeti, illetve hazafias feladatai között megvalósítani, egy adott pillanatban már nem volt többé egymással egyeztethető. Az 1918 novemberében Aradon folytatott tanácskozásokon a román nemzeti komité, amelyet többekkel együtt Goldiș is képviselt, visszautasította a nemzetiségi miniszterként tárgyaló Jászi javaslatait egy, a kantonális autonómia elvi alapján történő ideiglenes rendezésre. Jellemző azonban, hogy Goldiș szükségesnek érezte leszögezni, a visszautasítás nem Jászi személyének szól, „akivel szemben a románság bizalommal viseltetik“.⁴

A Goldiș felfogásában kialakult egység demokratikus és nemzeti célok között az egyesülésre vonatkozó állásfoglalásában is erőteljesen kifejezésre jutott. Az erdélyi románság számára kivívott önrendelkezési jog birtokában egy *demokratikus Romániával* kívánt egyesülni. A világ népeihez intézett — általa megfogalmazott — kiáltvány ünnepélyesen kijelenti, hogy az erdélyi románság nem akar más népek fölött uralkodni. Hitet tesz a kiáltvány egy olyan demokratikus társadalom mellett, amely szabadságot, jogegyenlőséget biztosít az összes nemzetiségek számára, s mindenki részére megteremtí az emberi kiteljesedéshez szükséges életfeltételeket. Ebben a szellemben a gyulafehérvári egyesülési nagygyűlés határozata ünnepélyesen kinyilvánította az együttélő nemzetiségek teljes nemzeti szabadságát: „Minden nemzetiség oktatása, közigazgatása és igazságszolgáltatása a saját anyanyelvén történik, az illető nemzetiség köréből származó egyének által. Minden nemzetiség képviselői jogot kap az ország törvényhozási és kormányzó testületében számarányának megfelelően.“

A Goldiș nézeteiben érvényesülő összhang társadalmi haladás és nemzeti emancipáció között az eszmények szintjén rekedt. A gyulafehérvári határozatok (akárcsak a wilsoni pontok) jó része papíron maradt. A tőkés-földesúri Románia valósága nem a bennük megjelölt irányban alakult. A különböző kormányokban szerzett

tapasztalatok kiábrándítóan hatottak Goldişra, aki a húszas évek végén fokozatosan visszavonult a politikai életből.

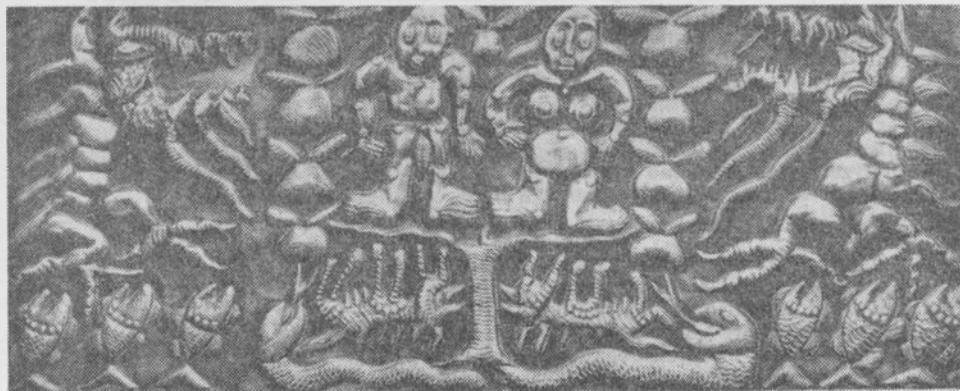
A gyulafehérvári határozatokban is kifejeződő nézeteinek további sorsát azoknak a demokratikus, szocialista erőknek a törekvése határozta meg, amelyek a fenyegető fasizmussal szembefordulva, haladó hagyományként vállalták őket. A polgári demokrácia értékeit védelmező romániai népfront-mozgalomban küzdő magyar antifasiszták úgy hivatkoztak a gyulafehérvári határozatokra, hogy egyrészt bírálták a velük ellentétes nacionalista politikát, másrészt pedig leszögezték, hogy változatlanul alapnak tekintik a nemzetiségi kérdés megoldásában. A román demokratikus erőkkel való szövetség távlatában a gyulafehérvári határozat alkalmasnak mutatkozott a román nemzet és az együttélő nemzetiségek alapvető érdekeközösségének tudatosítására. Ezt a felismerést tolmácsolta az 1937-ben közzétett Vásárhelyi Hitvallás is: „A Marosvásárhelyen összegyűlt fiatalság egy szabadságát szerető nép nyíltságával fordul a nemzeti álmaiban beteljesült és Gyulafehérvár magas szelleméhez felemelkedni tudott román néphez és irányítóihoz, hogy az élet-és emberi jogaiban veszélyeztetett magyarság számára találja meg azt a módot, amely a lelki kibéküléshez, egymás becsületes megértéséhez vezet, és a történelmi egymásrautaltságban élő két nép számára a szabad testvéri együttélés lehetőségeit megteremti. Óhajtuk ezt annál is inkább, mert meggyőződésünk szerint a román és magyar népre a Duna-medencében magasabbrendű közös hivatás vár.”⁵

Az RKP vezette Magyar Dolgozók Szövetségének ugyanabban az évben tartott brassói kongresszusán szintén Gyulafehérvár szellemét idézték a határozatban, amely — többek között — a Duna-medence népeinek összefogását szorgalmazta a béke és a demokrácia megőrzésére. A kongresszus a román demokráciához, azokhoz fordult, akik nem tagadták meg Gyulafehérvárt, és készek a határozatok életbeültetéséért harcolni.⁶ A hitleri terjeszkedés éveiben a Goldiş szellemében fogant gyulafehérvári határozat a Románia egységét és területi épségét védelmezők eszmei platformjának nélkülözhetetlen hivatkozási eleme volt.

Ilyképpen Vasile Goldiş hagyatéka jó és megbízható örökösök kezébe jutott. Utólete biztosítottá vált.

JEGYZETEK

1. Vasile Goldiş: *Scrieri social-politice și literare*. Timișoara, 1976.
2. V. Goldiş: *A nemzetiségi kérdéstről*. Buk., 1976.
3. Litván György: *Magyar gondolat — szabad gondolat*. Bp., 1978. 81.
4. Jászi Oszkár: *Visszaemlékezés a román nemzeti komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra*. Cluj-Kolozsvár, 1921. 10.
5. Tamási Áron: *Virrasztás*. Bp., 1943. 311.
6. Vö. L. Bányai: *Pe fâgașul tradițiilor frățești*. Buc., 1971. 202.

Tamás Pál fémdomborítása

VISSZAJÁTSZÁS

Tüvel karcolsz-hasogatsz arcodra ráncokat
 hogy láthatóvá tedd mindazt amit megéltél
 de olyan sok ez? tüzlánggal perzseled a búza
 zöld szárát hogy sárguljon vallja ki magát!
 de fordítva? fordítva is lennie kell egy
 tűznek egy lángnak mert huzatos zöld párnás
 üregekben hideg búzaszárban szaladgálunk fel s alá
 elfulladó torokkal s hisszük hogy az elmúltak
 visszajátszhatók — de meddig? — ha szólsz
 majd újra s újra visszajátsszák a résztvevők
 a múltat: egyetlen szavadba kerül s már
 tejesedik-zsugorodik a búzaszem az alvadt vér
 pirosodik nyáladat-könnyedet felszárítják
 a felforrósodó pillanatok a véres „után”-ból
 visszaugrasz a sértetlen „előtt”-be de
 talpadon a nyúlós sarat de testeden a hideg
 verejtéket de kezeden a sebek váladékát behordod
 a tisztának képzelt szobába nincsen más tested
 élni és emlékezni nincsen más kezéd sebet ejteni
 és tisztán maradni s amikor bekiáltod: felvétel
 indíts! már nincsen tisztának képzelhető szobád
 és nincsenek érintetlen tárgyaid mert mindenre
 visszafénylik jogtalan emlékezésed s ha kuszált
 a szó hát azért ilyen mert megzavartad
 elkeverted a rendben kihunyó pillanatokat
 — ne karcold tüvel ne hasogasd arcodat de ne is
 fehéritsd ne simítsd ráncaidat mert perzselődik
 keményedik már az alig kibújt búzaszár és
 csak az emlékezhet igazán rád: aki voltál.

A SZITAKÖTŐ LEÍRÁSÁRA KÉSZÜLÖDVE

Hiába törülgeted a rózsá csupa-vér fejét
 ne szennyezd be fehér köpenyed s ne sikoltozz
 álmodban mert nem hallja azt senki sem aki
 ébren várakozik s ha ébren várakozol sikoltozni
 nem mersz te sem más-más bátorság kell már
 mindkét pillanathoz s ne hidd hogy a körkörös
 forgásban találkozhatnak a villogó fogaskerekeként
 egymásba csukódhatnak mozdulataid a várakozás
 és a lemondás a szótlanság és a kiáltozás mert
 elszigetelted egymástól tárgyaidat gondolataidat
 helyzeteidet s nem tud egymásról aminek birtokosa vagy
 a fehér sírás és a fojtott nevetés a hideg számítás és
 a feltétlen odaadás

így bugyolálsz takargatod
 világod részeit így óvod a tört szélű tárgyakat
 az ütéstől zúzódástól de meddig? és miért?
 ha majd egymásba szakad a fehér sírás és
 a fojtott nevetés? ha majd egymásba szakad a hideg
 számítás és a feltétlen odaadás? felejtéssel kevert
 emlékezést megmaradással kevert elmúlást kell majd
 felmutatni roncsolt és véres nyálas és lucskos

zúzott és utálatos testét a fekete vonalakkal telerajzolt szárnyú szitakötőnek? ahogy az óriás szemgolyó anyaga elkeveredik a potrohhal és a hártvány szárny törten szálkásan meredezik a zöldes szétroppant gyűrűk fölött?

magammal alkudozom és egyre csak magammal alkudozom néha emlékezni akarok valakire aki fehér köpenyben törülgeti a rózsza csupa-vér fejét de az emlékezés kemény csonthéja alatt érik a nevetés de a zavartalan nyugalom csonthéja alatt érik a zaklatottság mert az „aki“ és az „amely“ és az „amikor“ ott kerengnek kergetőznek tárgyaim között és meddően szeretkeznek mert szembesíteni kellene már tiszta elmúltunkat és tisztátalan elmúltunkat mert szembesíteni kellene az utálkozást és a szeretkezést a fehér sirást és az elfojtott nevetést a megrettenést és a dacot szembesíteni! szembesíteni: úgy ahogy a szitakötő hártvány szárnya magasba emeli az óriás kidülledt szemét s nem magyarázza nem menti egyik sem a másikat csak szállnak míg véresen egymásba szakadnak-roncsolódnak s vádaskodva tanúskodsz te is

arról aki voltál vagy leszel.

ÓCSKAPIAC

Használt órát használt cipőt használt télikabátot? használt szavakat használt mozdulatokat és használt virágot? csak alig-alig csak rövid ideig nézegettük meg nem fakulhatott ki a színe csak lopva simogattuk tekintetünkkel a szirmok pirosát s itt van ez a nadrág ez az ing csak gyűrött de semmi baja még egészen új s ezek az órák ez a tavalyi időt mutatja ez a tegnapi ez a holnaputánit vagy talán szemüveget? esetleg esernyőt? kalucsnit? játékokat? kar nélküli babát? csorba fésűt? késeket? kifakult reggelt? kopott-zöld mezőt? ezek a bokrok még majdnem újak a nyírfa árnyéka vasalható csak itt-ott szakadozott le néhány levél de pótolható és itt van itt várakozik az alig riasztott nyúl az alig félt farkas az alig hessgetett madár itt van az alig hallgatott vízesobogás-lombsuhogás a gondosan megstopptolt kékség-magasság az alig bevérzett forradalom és gyermekkoecik és tolókoecik és szegek és képek és huzalok és a ruha amelyet mások viseltek az óra amely másoknak mutatta az időt a virág amelyet mások is megcsodáltak a fegyver amelyet mások testébe mélyedt a szó amelyet szakadt pokrócra kitergettek a gondolat amelyet mások is elgondoltak a szerelem amellyel mások is szerettek a harag amelyet mások haragját őrzi elhasznált múlt és elhasznált mezők madarak; magad sem tudod a vásári forgatagban adsz-e veszel-e vagy csak idegen emlékekkel emlékezel kék tengerbőlbe dobálsz idegen kavicsot kagylót.

Ki gondolta volna, hogy a padlásán?

Ki gondolta volna, hogy Szegváron még akad valakinek a padlásán vesszőfonatos koporsó, s ki indult volna megkeresni?

Ahogy régi, bolygószerte elterjedt és uralkodó fajok utolsó példányai tengődnek tél-túl árnyas zugokban és szögletekben (számukra minden élőlény parvenü ezen a földön), ahogyan a faj tündöklését, hanyatlását, bukását és pusztulását is túlélt maradvány-egyedek húzódnak meg mohos tuskók körül vagy nyugalmasabb vizek fenekén — mint mondjuk a bojtosúszójú hal —, ilyszerűen lappanganak és tenyésznek tovább hajdan egész kontinenseken uralkodó eszme-rendszerek, világnézetek, teológiák, rítusok foszladekai és cafatái is. Úgy, ahogyan hajdan népszerű, imádott és rettegett istenségek karrierjük végén sokszor mint megvetett és lenézett, földönfutó ördögök távoznak egy kultúra életéből, éppen így egy valamikor minden józan elme által hasznosnak tartott praktikus igazság a legsötétebb babonássá, a legirracionalisabb bűbájja minősülhet át.

Hogyha a fiút kikísérjük és akkor visszafelé menet megsókoljuk a lábanyomát, az a fiú nem fog máshová elmenni. Az mindig csak ahhoz a lányhoz jár.

Mikor esküdtem a férjemmel, egy fekete öltönybe fölöltözött férfi is ott állt az oltárnál. Ruha volt a karján.

Bizonyos, hogy sehol Európában nem ütközött és keveredett össze ennyi hiedelem, kultúra és ideológia, mint itt, ahol az idők folyamán a legellen-tétebb szokások, mindenféle földi és földtöntüli hatalmak törvényei, a legkülönbözőbb vallások papjai által celebrált misék, a már amúgy is összetett eredetű hagyományok interferenciája példátlanul sűrű és telített atmoszférát hozott létre.

Mindez pedig arról a két filmről jut eszünkbe, amit az etnológiai filmek Temesváron megtartott IV. biennáléján láttunk (1976. november). Mindkettőt a biennálén legtöbb sikert és szakmai elismerést aratott Moldován Domokos rendezte. Ez a két film (a *Halálnak halálával halsz* [1970] és a *Szerelmi varázslások* [1975]) olyan — sokszor több ezer éves — szokásokból s egy olyan hiedelemvilágból ollóz és nagyít ki részleteket, amelyekről úgy képzeljük, hogy már régesrég föld alá süllyedtek és elbomlottak, mint a vesszőkoporsók fonata.

Mert bármennyire marginális, bármennyire periferikus legyen is ez a világ, mégiscsak — mint Moldován filmjei és dokumentumanyaga is bizonyítják — létezik. Ez: a harmatszédő asszonyok világa, a lapátra emelt és visszafordított, kemencében elégetett, kűszöb alá ázott vagy párna alá rejtett férfi-lábnyomoké, a fájós asszonytorkot meggyógyító földgöröngyöké, a kecskével megetetett májusi virágé (hogy a fiú ne jöjjön többé) és a megbűbájolt ételé (hogy jöjjön), a fehérben virrasztó asszonyok körbejáró borosüvegé, a kifordított ruháké, az esküvőnél az oltár mellett álló és figyelő, feketébe öltözött férfiaké, akik később macska képében sündörögnek, vagy a férj alakját öltözik magukra, a fekete, kék vagy fehér ruhával letakart vesszőkoporsóké és a háromféle gyászé, az összenőtt szemöldökű lányok ráolvasásai és a váltott gyermekeké és a harmatra öntött boré. Ebben a világban külön, kis hegyen nevelt szőlőtökének külön préssel sajtolt borát isszák — a szerelembort —, férfiak indulnak, mint holdkórosok, el-lenállhatatlan hívásnak engedelmessé, vagy kedveskednek és enyelegnek a lánnyal, hogy hajszálat csenjenek tőle, ez a világ a lemetszett talpú macskáké és a megörzött macskatalpaké, ebben a világban az asszonyokat öngyilkosságra kergetik a megbolondított férjek, és a lakodalomba topanó halál így vigasztalja

— Ez jelent meg később macska képében?

— Az volt.

Lenéztem így az ágy alá és látom: egy nagy fekete macska, nagy szemekkel. Meresztli a szemeit.

a völegényt: „Szép menyasszonyodat öleld meg kedvedre. / De ne búsuljon ám, mert az is megy utánad / Még ma felpakolom, elviszem, csak várjad.“

Ebben a világban a főszerepet a nők játsszák, a varázslatot ugyanúgy főképp ők végzik, mint ahogyan a fehér gyászt is ők őrzik meg — hiszen a szerelem és a siratás is több az asszony életében, mint a férfiakéban —, és nem véletlen, hogy hovatovább főképp csak a szerelmi varázslások maradnak fenn. A penicillinben ma már mindenki inkább hisz, mint a szenes vízben, és a szenes vízhez fűződő hiedelmek gyakorlatilag már kivesztek; de miféle penicillin ajánlható szerelmi rontás ellen? A szerelmi bűbájosságokat gyakorlati téren nincs visszaszorítani. A szenvedő alanyok — mint mondtuk — a férfiak, őket éte-tik meg, az ő lábnyomukat ássák ki, az ő macskájuk talpát vágják le.

Háromszor. Háromszor voltam öngyilkos az uramér. Eccer beugrottam a kútba, eccer meg-ettem a tablettát, eccer meg felakasztottam ma-gamat. Nem sikerült.

Moldován ösztönszerű hitek konfliktusaiban vergődő asszonyai utolsó papnői annak az ideológiának, melynek elmélete a babona, és gyakorlata a varázslat, s amely évszázadokig a vallással, nem hosszú ideje pedig a tudományosnak nevezett világnézettel áll szemben.

Megfonja magamagának a koporsót a vesz-zőkbe temetkező ember. Csónakformán összeillesz-tett gyékényfonadékban száll alá a földre. Mennyi varázslatra használták ezt a földet!

Moldován filmjei sokkal részletesebb tanulmányt igényelnének. Az általa elmondottak fontos adalékai lesznek annak a majdani vállalkozásnak, amely célul tűzné ki egy nemzet lélel-formáinak rétegről rétegre történő vizsgálatát, az időben változó tudat lenyoma-tainak ábrázolását és elemzését. — Kevés szó esik arról a mesterségbeli hozzá-értésről, arról a képek és szimbólumok szintjén anyanyelvi természetességgel fogalmazo beszédképességről, ami a rendező Moldovánt jellemzi. Általában mint film-író, mint néprajzi szakembert dicsérik, s ez nem véletlen, még ha igazságtalan is kissé.

Moldován mászott föl a padlásra, ő találta meg a vesszőfonatos koporsót.

De hát, hogy az a tü-körtojás kényszerítet-te-e arra, hogy öhozzá járjon, vagy hát valami más...?

MOLDOVÁN DOMOKOS

Szerelmi varázslások

Móré Gáspár beszéllette énnekem, hogy egyszer egy csuprot főzetett volt Imrefiné egy varázsló vén asszonnyal az tűznél, mely azt mondja volt: Gábor, Gábor, Gábor.

Azonban a vén asszony befut Imrefinéhez, s monda neki: nagyságos asszonyom, nem tudom, mi vagyok az tűznél, de azt mondja, hogy Gábor, Gábor!

Hamar az Istenért, vonják ki az tűztől, ne főjön oly hamar, mert úgy jó Báthory Gábor lova nyaka szakadtában, hogy talán meghal.

(Török Katalin bünperéből. Kolozsvár, 1614.)

Monostor utcában lakunk vala urammal zsellérül és szin-te mellette laktam Lakatosnének. Egykor a gazdaasszony ki híva és mutatá, hát ez a Lakatosné a mi kertünkben

vagyon és háromszögű lepedővel hajtja vala Szent György
estén a harmatot, mondogatva:

Tej vaj az én sajtáromba
Sza...m a ti sajtártokba!

(Erzsébet Kocsis Györgyné vallomása. Kolozsvár, 1584.)

A tokiói Ginza sugárút legújabb szenzációja a komputerezált tenyérjósítás. Csupán arra van szükség, hogy a jövőjére kíváncsi járókelő ráhelyezze tenyerét a komputer érzékelő lapjára, és pillanatokon belül magnetofonszalagon jelenik meg mindaz, amire kíváncsi. A komputer a tenyér vonalain alapján értékeli a vállalkozó szellemű japán életútját, és olyan okos tanácsokat ad, mint hogy „tanúsítson kellő önmegtartóztatást, ne engedjen az érzelmeinek, és használja ki a kínálkozó üzleti és egyéb lehetőségeket“.

A kis számítógép kezelőjének feladata csupán az, hogy meghallgassa, mit jósol a gépesített jós a delikvensnek. Az egész ügylet egy percet vesz igénybe, és mindössze 300 jenbe, azaz 30 forintba kerül.

(Újsághír, 1976. január 1.)

(Helyszín: Pósa, kis dunántúli falucska utcája) A behavazott úton fiatal legények, hátukon kifordított bundával, kezükben csörgősbottal, köcsögdudával, házról házra járva regőlnek. Az új esztendőre bő termést, jó házasságot, gyermekáldást kívánnak.

Eljöttünk, eljöttünk,
Szent István szolgálai,
Régi szokás szerint,
Szabad megtartani,
Haj, regő rejtem,
Neked ejtem!

Arra kerekedik
Egy sebes folyóvíz,
Azt körülfogja
Zöldellő pázsit,

Azon legelészen egy
Csodaféle szarvas.
Csodaféle szarvasnak
Ezer ága volna.
Ezer misegyertya
Gyulladva gyulladjék,

Altatva alugyék,
Haj, regő rejtem,
Neked ejtem!

Közben megjelenik a film főcíme is:

SZERELMI VARÁZSLÁSOK

Munkatársak:

Csengery Adrienne
Jeney Zoltán
Sáry László

Vidovszky László
Mönich László
Wechter Ernő

Kun Irén
Sebestyén Enikő
Tóth Gyöngyi

Breier György
Gonda Géza
Atinay György

(Helyszín: az ózdi kohóművek)

Az ózdi kohóművek füstölő kéményei. Két hordó között egy irdatlan hosszúságú kémény éktelenkedik. Közben egy-egy pillanatra megpillantjuk — babos kendővel a fején — főszereplőnket: az ózdi kohóművek egyik munkásnőjét, aki villanyesizológépén óriási méretű vasdurungokat bugáz-csiszol.

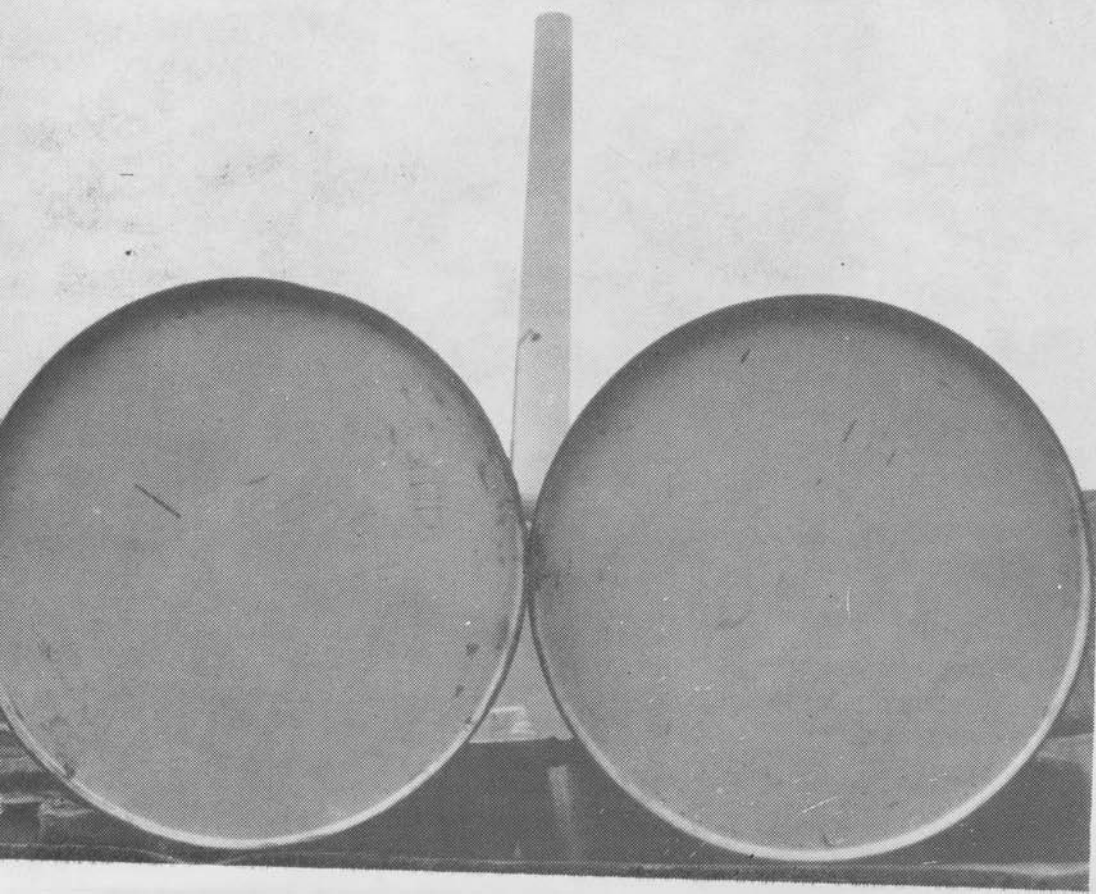
A gyári képsorok után a munkásnő központi fűtéses modern blokklakásában vagyunk, miközben aranyszélű pohárban kávéját keverve megszólal:

1946. augusztus 3-án esküdtünk a férjemmel. De minek? Hisz az egész életünk csak rontás volt. — Tulajdonképpen a férjemnek volt egy húga, azzal én nagyon jó barátnő voltam: mindennapos ő is nálunk, én is.

Volt egy majális, elmentünk. A férjem elkért engem táncolni. Hát én nem gondoltam, hogy ez lesz a vége, ez lesz a sorsa. Másnap ugyanúgy mentem hozzájuk, és az anyósom ilyen mézes mákostosztát főzött. Ettem belőle. Hát azok előtt

JELENETEK MOLDOVÁN DOMOKOS SZERELMI VARÁZSLÁSOK CÍMŰ FILMJÉBŐL
LÉPÉSNYOM BETAPASZTÁSA
LÉPÉCSŐK
JELKÉP

is ettem. És mi lett a vége? Szerintem ez rontás volt, mert attól a pillanattól én a férjemtől nem tudtam megszabadulni. Állandóan csak mentem és mentem. Tehát én észrevettem, hogy a mákostésztában valami van, mert attól a perctől nekem menni kellett a férjemékhez. Pedig komoly udvarlóm volt nekem. El is beszélt az anyósom, hogy valamit tett a tésztába. Ezt tudta a nagymamám, tudta a bátyám. És akkor voltak a komoly udvarlók, többek, hoztak májusi virágot, én meg a nagynénémhez átvittem, megettettem a kecskével, hogy ne jöjjön a fiú hozzám többé.

Es úgy is volt, az nem is jött. A férjem csak tovább is jött. Hát bizony összeházasodtunk, de szeretni, azt nem mondhatom, hogy szerettük egymást, ő sem, meg én sem. Sőt! Olyan gyereklány voltam, mondták nekem ilyen idősebb asszonyok, hogy menjünk el a templomba, mert ott valami tömjénfüst vagy mit tudom én mi, majd megfüstölnek velem, vagy mit csinálnak, hogy a rontást elvegyék rólam. Mert mindenki tudta, hogy ez csak rontás volt. De hát én a gyerekésszel nem gondoltam, hogy ez így lesz.

Tehát engem megrontottak. En hiszek benne. De viszont én még nem rontottam meg senkit, de nem mondom, hogy nem-e fogom. Viszont tanácsot már adtam 1972-ben. Volt egy nagyon jó barátnóm, Erzsike, és összeismerkedett egy férfivel. Viszont az is családós, ő is. Hát mondta, hogy adjak neki valami tanácsot, mivel hogy én elmondogattam, hogy én rontásba élek, meg hiszek benne, meg minden. Hát mit csináljon? Mondom: Tudod mit? A presszókávéba tedd bele a [...]. Ki is próbálta, be is vált, mert mai napig jó barátok, s mind a kettőnek családja van. Viszont én ezt nem próbáltam ki. Nem fogom mondani, hogy nem-e. Ezeket mind a nagyanyámtól és az öregektől tanultam.

Mondókája befejeztével a pohár alján maradt kávét kiissza, majd a filmkamera lassan elindul, s a munkásnő mögötti szobaablakon át a szemben lévő tizenkét emeletes blokkházat látjuk az ablakon lógó „függöny által homályosan“.

(Helyszín: Galgamácsa határában)

A kamera elé csapódik egy fehér folt, formája meghatározhatatlan, tovaúszik, majd eltűnik.

Két sokszoknyás parasztasszony húz maga után egy — most már jól látható — fehér lepedőt, s közben ezt hallani:

*Hajnalban szedem a harmatot,
Hajnalban szedem a harmatot;*

*Szedem a szép hajnal harmattját,
Szedem a szép hajnal harmattját!*

Egy másik asszony a földön guggol, táncosan ingatva derekát [...], szétterített alsósoknyájába szedve a harmatot, közben ezt mormolja:

*Szedek is, hagyok is —
Szedek is, hagyok is.
Szedem a harmatot,
Szedem a harmatot;*

*Szedek is, hagyok is —
Szedek is, hagyok is.
Szedem a harmatot,
Szedem a harmatot.*

A mezőn a távolban itt is, ott is feltűnik egy-egy asszony, fehér lepedőjét húzva maga után.

Pirkad.

Az asszonyok kifeszítik lepedőiket, s tovarepülnek a smaragdszínű réten.

(Helyszín: Matkópuszta. Kecskeméttől kb. 20 kilométerre található, az alföldi tanyavilág egyik kis települése.) Egy kis tanyai ház Matkópusztán. Egy lány és egy fiú lép ki a házból, végigmennek az udvaron, majd a kerítésnél, a kapunál elbúcsúznak.

Az öregasszony, aki eddig a ház sarkánál „lesett“, a fiú távozása után egy lapáttal és egy vékonyra kötözött cirokseprűvel megáll a kerítés mögött álló lány mellett. A fiú lassan eltűnik a mezőn.

A lány a fiú lépéseiben lépkedve halad előre, miközben az öregasszony a lány mögött lépkedve — a cirokseprű segítségével — lapátjára szedi a fiúnak a lány által „visszafordított“ lépéseit, s közben ezt mormolja:

*Istenem, tartsd meg ezt a vőnekvalót,
Mert ezt én igen megszerettem!
Sem a gonosz, sem a sátán
el ne raboljon a lányomtul!*

*Sem a gonosz, sem a sátán
el ne raboljon a lányomtul!
Sem a gonosz, sem a sátán
el ne raboljon a lányomtul!*

A lány a fiú minden harmadik lépését megcsókolja a földön, amit hisztérikus zenei sikolyok kísérnek.

Az összegyűjtött lépéseket: a sárföldet az udvaron lévő kemencébe, a kéménykijárat közelébe tapasztja a lány az öregasszony segítségével, miközben egyre mormolja:

*Szentséges Szűz Mária!
Add, hogy úgy járjon mellettem*

*egész életemben,
mint a füst a kéményben!*

(Helyszín: Pósfá)

Egy regőlö strófa erejéig ismét megpillantjuk a regőlö legényeket, amint láncosbotjukon, köcsögdudájukon összeregőlik a ház jövődöbeli fiatal párját.

*Ennek mondanának
Egy szép legényt,
Kinek neve volna:
Okos József volna,*

*Párna alá huzintsza,
Ott is jól meggurintsza.
Haj, regő rejtem,
Neked ejtem!*

(Helyszín: Porcsalma, Szabolcs-Szatmár megye)

Mintha égigérő fák nőnének ki az elénk táruló napsütötte mocsaras vízből. A fák mögött egy még vakolatlan, néhány hónapja befejezett új ház.

A reggeli napfény sugarai megtöltik, bearanyozzák az áruházi bútorokkal telezsúfolt porcsalmi új ház szobáját, ahol az asszony éppen a friss fehérmüt adja át „kifordítva” férjének, majd a konyhában, a járókában kisfiára is ráhúzza a kifordított atlétatrikót, ingecskét.

Az öltöztetési képsorok után az asszony — s egy alkalommal a férje is — egész közelképben elkezd mesélni:

AZ ASSZONY: Csak evvel védekeztünk, hogy fonákul hordtuk az alsónemünket. És a férjemnek atlétát, alsónadrágot, magamnak kombinétot, a kisfiúnak úgyszintén az alsóneműjét fordítva hordtuk kilenc hétig.

Hát az első házasságából egy 12 éves fia van, aztán eljött ide nálunk egyszer így a nyár közepe táján, aztán az apja találkozott vele, hozott neki egy zsebkést. Én haragudtam érte, hogy ne hordja a zsebébe azt, nem, ő letette a kést. De mikor nagyon beteg volt, én gondoltam magamba, hogy lehet, hogy ezáltal lett neki valami baja.

Aztán van itt egy öreg cigányasszony, Anna néninek hívják. Említettem neki ezt a dolgot. Az meg mondta nekem, hogy égessem el. Ejfél előtt egy pár perccel a tűzbe dobtam és elégettem.

Es mondta az anyósa, mán a férjemnek a volt anyósa, hogy teljesedett a kívánsága, hogy úgy megroncsák, hogy talicskával fogják tologatni, úgy el fog nyomorodni!

Hát énszerintem igaz lehetett valami belőle, a rontásából, mer szinte egyik napról a másikra leesett a lábáról. Annyira volt, hogy még bottal se tudott kimeni. Aztán ahol laktam, a Kossuth utcában, ott az egyik öreg néni, Nagy Eleknek az anyósa üzente nekünk, hogy meg akarnak rontani bennünket, hogy fordítva vegyük fel minden alsónemünket, úgy a felnőttek, mint a gyerekek.

Borzalmas sok rontásról írogatott nekünk, úgy, hogy én nem bírtam mán tovább ezt tűrni; egyszer az én nevemre jött, egyszer a férjemére, az anyósomékéra, úgy, hogy állandóan csak mindig ilyen csúfságokat írt. Engem is nagyon gyalázott mindig. Aztán feljelentettük a rendőrségen, onnan a bíróságra került, úgyhogy egy halom levelet vittünk a bíróságra, aztán az első felesége a férjemnek ott volt anyjával együtt, mikor kijöttünk a tárgyalásról, kiabáltak utánunk sok csúnya beszédet. Aztán mondta az öregasszony, hogy sikerült nekijjék a rontás, amit írogatott, beteljesedett a kívánságok, úgy, hogy seggen fog csúszni, ezt is mondta, meg talicskában fogják tologatni, úgy meg fog nyomorodni.

A FÉRFI: Nekem a betegségem isia, úgyhogy nekik sem rontással, sem varázslattal nem tudtak engem így ebbe a betegségbe belehozni. De a feleségem meg mindenki abba vót, hogy engemet biztos megrontottak, mert hamar leestem a lábamról, és szóval űk abba vótak, hogy ez ugye a rontásnak a jele vót.

Eles vágással, a porcsalmi tanácsháza névadó ünnepségén vagyunk. Közelképben látjuk hirtelen felállni Gombos Irént, Nagy Gyulát. Az asszony kezében tartja gyermekét is, miközben a névadó fogadalom-szövegét mondják utána:

— Kérem az édesapát és az édesanyát, hogy a fogadalom szövegét mondják utánam:

„Én, Gombos Irén — Nagy Gyula, ünnepélyesen fogadom, hogy Marianne nevű gyermekemet becsületes, a dolgozó néphez hű emberré nevelem. Minden erőmmel arra törekszem, hogy gyermekem szocialista társadalmunk méltó tagjává, hazánk hűséges, odaadó állampolgárává váljék.“

— Köszönöm szépen, szíveskedjenek helyet foglalni! A kamera lassan körbepásztáz a tanácssteremben s a nemzeti szalaggal mellén átkötött tanácselnökön és a körülöttük lévő virágokon. Majd a kamera megáll a kéknnyakkendős úttörőlányok csoportján, s közülük az egyik elkezd beszélni:

— Kedves édesanya, kedves névadó szülők! Kisdobos és úttörő társaim nevében szeretném kifejezni jókívánságainkat. Kívánjuk a kedves édesanyának, a tisztelt névadó szülőknek, hogy erőben, egészségben gondozzák és neveljék féltett kincsüket, drága gyermeküket. Kívánjuk, hogy szerető gondoskodásuk eredményeként a jelenleg még aprócska kislányuk testileg-szemlelileg fejlődve egyre több örömet és boldogságot szerezzen önöknek és társadalmunknak. Ezennel kislányukat: Mariannet jelképesen kisdobos társaink közé fogadjuk, és ennek kifejezéseként a kisdobos nyakkendőt átadjuk.

Papírról olvasott mondókája végén egy csokor virágot nyújt át az édesanyának s az újszülöttnék. Majd egy kék kisdobos-nyakkendőt is ráköt a kis újszülött nyakára. A gyerek felsír, ekkor sok kis kéknnyakkendős úttörőlányka elkezd énekelni:

*Serkenj fel, kegyes nép!
Mosolyog az hajnal.
Arany szál tollakkal
Repdes, mint egy angyal.*

*Ingó-bingó zöld fűszál
Szépen felöltözik,
Liliom, rózsával
Meg is törölközik.*

*Amennyi fűszál van
A tarka mezőben,*

*Annnyi áldás szálljon
Gyermekük fejére!*

*Ingó-bingó zöld fűszál
Szépen felöltözik,
Liliom-rózsával
Meg is törölközik.*

*Amennyi fűszál van
A tarka mezőben,
Annnyi áldás szálljon
Gyermekük fejére!*

Közben a tanácsháza udvarára érünk, ahol a névadót ünneplő kis csoport az újszülöttet tartva az élen elindul. Majd az előbb látott égigérő fák között a mocsaras víz mellett haladnak házuk felé. A sor eleje eltűnik, csak a libasor végén maradtak figurája tükröződik a mocsaras vízben. A kép kimerevedik, és elindul a VÉGE főcím:

Évek óta járom az országot. Néprajzi gyűjtéseim, beszélgetéseim megerősítettek bennem azt a tapasztalatot, hogy a ma falun és tanyán élők tudatában összekeveredett a magyar pogánykori és a keresztény hit hiedelemvilága. Az utóbbi évtizedekben a természettudományos ismeretek gyors terjedése, az iskolai nevelés, a valóságos világot közelebb hozó új tudás meggyorsította azt a folyamatot, amelyben a babonás hiedelmek elemeikre hullanak szét. Ez a film dokumentáció, hogy a ma már csak nyomokban fellelhetőnek emléke maradjon. Együttal üzenet is, segíteni kíván az emberhez egyedül méltó tiszta gondolkodásnak: az értelemnek.

Írta és rendezte: MOLDOVÁN Domokos
Fényképezte: PAP Ferenc

Köszönetet mondok a segítségükért Pósa, Ózd, Hódoscsépány, Galgamácsa, Matkópuszta, Porcsalma, Ökörítőfülpös lakóinak.

A Moldován Domokos írta és rendezte Halálnak halálával halsz... és Szerelmi varázslások című színes rövidfilmet Temesvárott 1978. november 27-én vetítették az etnográfiai filmek IV. biennáléján. (A Halálnak halálával halsz... forgatókönyvét a filmből való fényképek kíséretében a Korunk 1974. I. számában közzeltük.) A Szerelmi varázslások forgatókönyvét M. D. 1973–1975-ben írta saját gyűjtései alapján. 1978. július 14-én M. D. A halottlító című, hetvenperces, színes dokumentumfilmjét ugyancsak Temesvárott, az etnográfiai filmek V. biennáléján mutatták be kirobbanó sikerrel. (Július 20-án a temesvári filmklubban ismét levetítették, s hosszan vitáztak róla.)

Szememben árnyékkal virágzik

KORUNK
PRÓZÁJA

Ne kérdezz rám, miért húzódom néha hozzád, miért gyónok ilyen meztelen önkítárulkozással. Én sem tudom, nem tisztáztam magamban még mindent. Semmit. Vannak dolgok, amelyek ha egyszerűen és tisztán állnak előttünk, elveszítik érdekességüket. Ez is olyan. Elégedj meg annyival, hogy édes kicsi fiú vagy, és tetszel nekem. Sokszor, nem is tudom, miért, egyszerre csak elfog a nyavalyoghatnék, s le kell szaladnom ide, ebbe a füstös klubba, s mindig el akarok mondani valamit az életemből. Aztán semmi nem lesz belőle, csak genyelgek itt, pedig nem is várom, hogy meghatódj. De még egy kerek kis sztorira sem futja, annyira zilált itt bennem minden, úgy érzem magam, mint egy taknyos kis csaj, pedig az az igazság, érik bennem az idő. Amikor hozzád indulok, minden olyan jelentősnek, sőt nyomasztónak tűnik, ami velem történt. Nem tudom, hogy van ez, de amikor elmesélnék valamit, szertefoszlik az érdekessége, olyan üresek, jelentéktelenek, hétköznapiak a legszebb szavak is, úgy érzem, összerondítom velük a nyelvet. Ilyenkor gyakran már azt hiszem, az ilyen asszonyokkal, mint én, nem is történik semmi egy életen át, s talán ez az, ami nyomasztó: a dolgok, események jelentéktelensége, semmitmondása, amire akkor döbbenünk rá, ha egy érdekesnek vélt epizódot szeretnénk elmesélni életünkéből. Mert rájövünk, hogy ez nem csak a mi történetünk, számtalanszor megesett már, szinte mindenkivel, s ugyanúgy, mint velünk, csak a nevek, maszkok, színpadok váltakoznak. Édes kicsi fiú vagy, semmi több, nem is akarok mást tőled, csak hogy néha meghallgass. Én már csak így tudok mesélni magamról, pedig sokszor gondolok arra, amikor éjjel a vakítóan fehér papírra ráteszem azt a félreírt töltőtollat, hogy talán meg is írhatnék egy-két dolgot, de aztán mindig legyintek vagy sóhajtok (lehet, öntudatlan pózolás ez magam előtt), s hozzáfogok a munkámhoz, pedig én valamikor fiatalabb korban írtam verseket is, novellákat is, de hát ezen kár most tünődni. Rosszak voltak, mert túlságosan foglalkoztatott önmagam, s mert egyszerre mindent el szerettem volna mondani semmi kis életemről, amelyből hiányoztak az igazi események. A legfurcsább az, hogy undorodom magamtól, amikor ilyesmikkel traktállak, fáj, hogy olyan gyenge vagyok, hogy szükségem van rád, meg hogy olyan meztelen, kiábrándító módon szövegelek, tíz körömmel vakarom fel a nyavalyáimat. De szükségem is van erre a mesterségesen előidézett fájdalomra, s néha már azt hiszem, a mazochizmus éppoly ősi lényegünk, mint a gyönyörök utáni sóvárgás, ha ritkább is. És igazán ne ne vess ki, jól ismerem hibáimat, apró-kis bűnök ezek, tudok róluk, de semmit nem tehetek ellenük, mert az ember a saját hibáival, gyengeségével szemben a legvédtelenebb. És ne haragudj rám, hogy nem megyek fel hozzád. Hiába gondolod, én nem csak az időt húzom, hiszem, hogy nem alakoskodom. Én csak annyit mondtam neked, hogy édes kicsi fiú vagy, és tetszel nekem, meg hogy egyszer, amint éppen a port töröltem, úgy belebizsergett a tenyerembe a simogatás, valami régen elfeledett lányos simogatás, amit az ember nem tud minden éjjel föltámasztani, valahol elszunnyadt benne a mindennapi munka meg a nemkívánt szeretkezések taposómalmában, aztán egyszerre csak, amikor nem is hinné, ott bizsereg a tenyerében, csodálkozva bámultam a tenyerem én akkor, mintha hirtelen megpillantottam volna rajta valamit, csak bámultam erre a tenyérre, amelyik régóta nem ismer már mást, csak a szatyor fülének enyhén sajgó nyomát, a busz fogantyújának közömbös hidegét meg a még közömbösebb kézfogások pillanatnyi, sietve elhúzott langyosságát; akkor, mondom, hirtelen nem tudtam mit kezdeni

azzal a tenyeremben bizsergő gazdátlan simogatással, elindultam a férjem felé, s abban a pillanatban hittem, hogy minden megváltozik közöttünk, feloldódik évek közönye ettől az árva kis simogatástól, de ő mogorván elhúzódtott, éppen dolgozott valamin, csodálkozva és idegenül bámult rám, s én úgy éreztem, hozzátöröltem azt a didergő kis simogatást, s ez jobban fájt, mintha a kedvenc ruhámmal, tudod, azzal a halványkéssel, amit te izléstelennek tartasz, padlót töröltem volna. Előntött a keserűség, hogy ez is hiába, mert abban a pillanatban eltűnt az a bizsergés, te nem voltál ott, s gazdátlanul maradt az én legszebb simogatásom, az ilyesmi tűnhet csak nyomtalanul el, utána már csupán a végképp elveszett dolgok hiánya marad, s azóta gondolkod olyasmire, hogy van arc nélküli mosoly, árva, de teljes mosoly, amelyet nem lehet pofonnal fintorgó ráncokra törni, elrabolni lényegét, azt az ütés félelmétől mentes ártatlanságot, hiszen az ütés emléke örökké él, akkor is, amikor nem gondolunk rá. Egy pofon emlékével nem lehet soha többé úgy mosolyogni, mint azelőtt, nem tudok úgy mosolyogni, érted, te édes kicsi fiú, már rád sem, csak az olyan asszony félnék mosolyával, aki örökké érzi azt, hogy egyszer annyira erősnek kellett lennie, hogy elviselje a megaláztatást, mint amilyen gyenge volt asszonyiságában a megalázó pillanatban csak azért, hogy gyerekei mellett maradjon, mert látványos, sértődött menekülések csak rossz regényekben vannak. Ilyenkor mi, asszonyok, elsiratjuk azt az örökre elveszített mosolyt, mert tudjuk, hogy ezután úgy kell élnünk, hogy arcunkra van írva a rettegés, az újabb megaláztatás félelme, s a szégyen, hogy azt is elviseljük valaminek az érdekében, s nem tudjuk eldönteni, mennyi a megalkuvás ebben, s mennyi az önfeláldozás, mert e kettő egy kicsit talán ugyanaz, amennyiben magunk feladását jelenti, ha ezt nem is tudom most pontosan kifejtetni, csak érzem, mert a pofon után sok ilyesmire gondol az ember, a gépies munka közben kalandoznak így el a gondolatok, meg éjjel, amikor az ágyadban forgolódsz, az ablakon beint a balkonra száradni akasztott fehérnemű, pelenka, súlytalanul int feléd ádatlan munkád, leve-tette a test formáit, csak hintázza magát a szélben, kötélre terített emlék a nappal-ról, rajtuk sápad el a hajnal, s már megint átforgolódtam-virrasztottam az éjszakát, eltöltöttem fölösleges gondolatokkal, pedig valami végigmotozott a takaróm alatt, nem követelő, csak úgy, mint ami egy pillanatra felöltik bennünk, de könnyen elhessegethető, vagy megfér a többi érzés között, amelyek reggelig odázzák el álmun-kat; látod, soha ki nem törölhető ráncokban gyűlnek arcomra az éjszakák, te is ott vagy egy kicsit a ráncokban, rád is emlékeznek, édes kicsi fiú, meg a szememben növekedő árnyékok is emlékeznek rád, mert sokszor elképzelttem, fejed az ölemben, simogatom az arcod és a nyakad, kis pörsenések az arcodon, huszonegy-néhány évéd tavaszi apróságai, de azóta sem simogattalak, hogy az a meztelen kis bizsergés ott ült a tenyeren, talán az ütőér alig érezhető lüktetését idézte, nem merlek meg-simogatni, amióta alattomos árnyék nő szememben, mert félek, hogy az elnyűtt, használt simogatás sikeredne belőle, amilyent a megszokott férfinak osztogat a nő, magamtól félek, hogy talán örökre elszunnyadt bennem az a lányos simogatás, s ez is csak arra emlékeztetne, érik bennem az idő, ahogy szememben nő az árnyék, mert a nő úgy a harminc küszöbén már érzi az öregedést, valami megmagyarázha-tatlan, furcsa sejtéssel figyelmezteti az idő, ilyenkor dacossá válik, és mindenáron fiatalnak akar mutatkozni, apró, külsődleges hülyeségekre vágyik, például egy rossz farmerben ücsörögni az országút mentén egy kilométerkövön, mint néhány évvel ezelőtt, egészen fiatalon gondolni be nem töltött vágyakra, ölelésre meg arra, hogy azért idő még van, nem sürges túlságosan ez a szomorkás boldogság, nem kell szo-rongva gondolnia arra, hogy asszonyisága egyre apadó erecskével kecsesget majd, egyre kevesebb vattát igényel... Ne botránkozz meg, édes kicsi fiú, hogy ilyesmi-ket is elmondok, de az asszony úgy a harminc táján már gondol az ilyesmire is, s minél többet gondol rá, annál jobban ragaszkodik az ifjúsághoz, elborzadva gon-dol szikkadó asszonyiságára, múló varázsára, bizony, leteszi a szatyrot, és álmata-g,

színésznőktől lopott mozdulattal nyúl a hájához, de mire keze odaér, már ott van a mozdulatban a fáradt asszonyok hétköznapi verejtéktörlése is, ilyenkor előnti valami keserű dacosság, és az asszony bizony megcsalja a férjét, hogy varázsárol megbizonyosodjék, de aztán rájön, hogy csak azért hódított, mert a férjes asszony olcsó és kényelmes ügy... és ez nagyon megalázó, egészen más, mint amikor néhány évvel ezelőtt szerelmes lettem abba a férfiba, s nem éreztem csalásnak, amit teszek, nem töprengtem a történeteken, akkor éreztem magam a legtisztábbnak, mert nem eszköznek használtam, nem bizonyosságot akartam valamire a szeretkezéstől, hiszen csak azt kell állandóan bizonygatni, ami múltófélben van, pedig nem érdemes; okos nőnek tartom magam, édes kicsi fiú, tudom: a bizonyosság az időben van, s az sosem azt a bizonyosságot hozza el, amit várunk, az idő meggörnyeszi, tipegővé nyomorítja a vágyakat, karikatúrájukká silányítja őket. Ezért nem megyek fel hozzád, hogy ölembé vegyem a fejed. Félek, pedig még fiatal vagyok, hogy egyszer csak, miközben az a legszebb simogatásom ülne a tenyeremen, arra gondolnék, hogy én most fiatalságot kunyerálok ahelyett, hogy adnék valamit, s ez rosszabb volna, mint a férjem köznye vagy mogorvasága, s jobban fájna, ha újból elvetélném azt a bizsergést, amelyik a fiatalságot, a teljes fiatalságot, pofon nélküli arcomat idézi. Ne haragudj, hogy csak szövegelek itt, ne gúnyolj ki, épp azért, mert megteheted. Te annyira okos fiú vagy, hogy nem érheted fel ésszel az észrevétlenül öregedő asszonyok ilyenfajta szeszélyeit. Hogy akkor miért mondom? Talán éppen azért, mert nem érted, te még nem élted át a bizonyosságot megelőző időszak kételyeit. Igen, lehet, szerelmes vagyok, talán azért szeretnék találkozni néhányszor még veled. Jó így zsörtölődni az életen, magányon, saját hülyeségemen, zagyva érzéseimen. Talán valamit még felhasználhatsz mindebből. Néha talán kissé kaján is vagyok, hogy belopom gondolataid közé azt, amivel még nem kell számolnod. Szeretnék találkozni veled húsz-harminc év múlva, s akkor rábólintanál a lapos igazságra: az utolsó szó az öregségé. De akkor már ez sem lesz elégtétel. Különbösen is mit bánom én, ha azt hiszed, hogy ezzel a sok szöveggel csak azt odázom el, hogy lefeküdjem veled, csak egy időre, jól kiszámított időre, hogy ne nézzél könnyen kapható kicsi kurvának! Te még nem érzed, ha fölbaktatsz a negyedik emeletre, hogy valami tiltakozik benned, a mellkasodban, a lábaddban, pedig még nem lenne szabad, hisz még csak harminc, alig harminc, még nem is harminc... miközben arra gondolsz, hogy tíz év múlva ugyanitt elmotyogod a fordulóban a két szatyornak, hogy még nem lenne szabad, még csak negyven, alig negyven, még nem is negyven... és jaj, nagyon-nagyon kifulladás, pedig még csak öt... Ilyenkor sajdul belém az a furcsa, nyomasztó időélmény, amit egy-két évvel ezelőtt még nem éltem át. Ne nézd a lábam. Visszeres már. A cipekedés halvány pókhálója kirajzolódott a bőrre. Ne nyúlj az arcom felé. Megláthatnak. Nem tudok elmenni. Holnap se. Azután se. Igen, talán félek. Attól félek, nem azt kapod tőlem, amit adni szerettem volna. Hogy én örökre elveszítettem azt a mosolyt és azt a simogatást, amelyek most már végképp árván dideregnek valahol az emlékkacataim között. Igen, ne csúfolódj, ilyen „bűbájosan“ mosolyogva mondom mindezt. Jól tudom, szánalmas ez a mosoly, apró ráncokból összetákoltt, árnyékkal virágozik szememben; kissé talán olyan vagyok most, mint kopott ponyvaregények fedelén az ódivatú hösnők, akik kicsit rátartiak, kicsit szánalmasak, s mintha kicsit büszkéek is lennének önmagukra, pedig jóideje már, hogy senki nem fújta le róluk a port.

BALOGH EDGÁR

A FALUKUTATÁS FORRÁSVIDÉKÉN

Emlékezés a Sarló indulására

Az ember úgy idézze múltját, hogy ne a maga mulékonyága, hanem a helyzeti mondanó, az úgy, a célirány igaza tüzeljen belőle. Prágára emlékezem, petróleumlámpás szobára egy öreg házban, híg ebédekre diákmenzákön és az elmaradhatatlan skorbutra, találkozókra olcsó kávémérésekben, ahol alkohol nélkül is megrészegedtünk álmainktól, szerkesztőségre, ahol cikkeink megjelenését vártuk, színházra a kakasülőről, s egyre fényesebb a kép. Igen, szegénységünkben is, Szlovenszkőről odavergődött kisebbségi diákokra a Moldova partján Nyugat tárult. Gótika és barokk varázsa, avantgardista film, Goya-kiállítás. Itt volt a kultúrák nagy találkozója, szláv és germán, francia és amerikai egyveleg, könyvek és viták, sport és szabadszerelem friss levegője, Európa.

Kihagyhatnám-e Prágát mindabból az eszmei erjedésből, amelynek nemzedéki jelzése és történeti kifutója a most ötvenéves gombaszögi táborozás, a gömöri és tiszaháti vándorlások folklórléménye és szociográfiai rajza, Györy-versek riadója, Fábry Zoltán stósi átka és áldása, szocialista hitvallás és Duna-völgyi párbeszéd? Meg kell már egyszer vallanom, hogy a regősjárás és falukutatás, a naivul szent és szentül emberi testvériség-álmom meg minden chiliasztikus jövő-várás éppen úgy egy dúsgazdag, összehasonlításokra serkentő, béke-csilagos Nyugat-iskolából fakadt, mint a mindeből kikerekedő tudományos Kelet-vállalás, a szláv—magyar—román Ady-emlékeztető, a Kassák-kórus és Barta Lajos apostoli marxizmusa, a megtalált Lenin és a kuruc-kommunista sors-kihívás. A kis vörös sarlókat a Sajó mellett raktuk fel zászlainkra egy Andrassy-tanyán, ahol mára harmincezren vonulnak fel, hogy tánc és dal fesztiválján nemzetiségi értékeiket mérhessék fel, a szlovákokkal együttélő magyarságot, a szocializmusig mutató népi cél-

irány azonban már hamarabb felütközött, éppen a cseh királyi vár, a Hradcsin kellős közepén választva meg a maga szimbólumát a Kolozsvári testvérek Szent György-szobrában.

Jöttek a diákok Komáromból vagy Kassáról, ellátogatott hozzánk Móricz Zsigmond, s oda vezettük őket. Kecses kis figura a nagy lándzsájával (másolatból ismeri Buda és Kolozsvár), Nagy Lajos kora reneszánsz olasz kultúrája és az erdélyi ezermesterség mozgatja lovát és a sárkányt, s ha társainak magyar emlék volt a cseh világ szívében, nekem Erdélyt is sugározta zöldes bronzfényben, apám földjét. Ültém életem legszébb munkahelyén, a Clementinum egyetemi könyvtárszobájában a Károlyhid felett, s német, cseh, francia, magyar szakmunkák sokszínűségében tanulmányoztam a szobor történeti szépségét. Róla került Szent György első kis oldboy-szervezetünk címébe az YMCA egyik diákothonában, ahol orosz, ukrán, zsidó, lengyel, román, örmény, török diákok nyüzsögtek. Prága akkor a meglődült Kelet minden elemének vegyülete volt, baloldaliak és jobboldaliak, többségiek és kisebbségiek közt folyt a disputa, de valahogyan minden közös emberi nevezőre talált a pillanatok önkívületében, az 1914-es világháborút követő világbéke-hit paroxizmusában. Ki értett meg minket? Felálltunk, úgy fogadtuk meg az egy órára kibérelt kis szobában, hogy majd a Kárpátokon túl, odahaza népünk javára váltjuk tanulmányainkat. Hogy mi is bejussunk ilyen fénykörbe, hogy Agyval szólva Nyugatot hozzunk Nyugat ellen.

Szent György és Ady, ez volt az indulás. És már írtuk is ki a diákpályázatokat, hogy a középiskolák önképzőköréi honismerettel foglalkozzanak, cserkészek az oktan bürkalap angol imperiális romantikája helyett falun regölenek, könyveket osszanak táj-felderítő

vándorlásokon, s naplóikat népművészet-
tel, agyukat orvosi, mérnöki, tanári, jo-
gászai, közgazdászai népszolgálat feladatai-
val töltték. Ment a levél Móricz Zsig-
mondnak, hogy ifjúsági lapunkban vall-
jon gyaloglásairól, meghirdettük a
szláv—magyar—román testvériség Rá-
kóczi-táborozását. S ahogy nőtt Prága a
maga új beton- és üvegpalatáival, ahogy
cseh divat lett a szociológia, s száj-
ról szájra került a Wolker-versek forradal-
om-nosztalgája, olvasótömeget mozga-
tott a cseh-zsidó Kafka ijedt kiürülése
és Nezal szürrealizmusa, ahogy a világ-
béke-szivárvány lelohadt, és sztrájkok,
sortűzek közt osztályellentéteket élezett
ki, ipari és agrár országreszek közt an-
tagonizmust, új nacionalizmusokat szült
a szélesedő válság, úgy ragadott min-
ket is prágai valóságunk hazai elvárá-
saiban tovább, egyre tovább az eszmei
kiforrás és feltápáskodás.

Annak a kisebbségi petróleumlámpá-
nak ott aranyos Prága egy mellékutca-
jában mégiscsak jelentősége volt. Ne-
künk nem jutott ösztöndíj, a cseh pol-
gári demokrácia csak később ért el a
nemzetiségi kérdés úgy-ahogy megoldá-
sáig. Szobánkban csak gyengén dereng-
gett, de ittuk a Vencel-tér fényét, s
mire a magyar polgári pártok lázadá-
sunkon elmélve ott nyitottak ifjúsá-
gunknak diákklubot, már átéltük nyári
vándorlásaink falvaink növekvő nyomor-
orát, s szociográfiai szemináriumaink
(valamint a polgári lapokból hamar ki-
tiltott riportjaink) feldolgozták Szlo-
venszko és Ruszinszko gazdasági lerom-
lását, egy céltalanná vált parasztlág
jajkiáltásait. Odahaza gyárkérményeket
bontottak le, a városok körül viskó-
telepekre gyűlt a munkanélküliek honta-
lan serege. Minden mámorból szigorú
ráció lett. Nem asszimilálódtunk (petró-
leumlámpánk mellett nem is asszimilá-
lódhattunk volna) a káprázatos Nyugat-
hoz, de annál szomjasabban kívántuk
most már a Csallóköznek vagy az Ipoly-
mentének a felemelkedését.

A most több országban emlegetett és
idézett Sarló mozgalmá nem magyar ős-
nemzésből született, hanem Prága-járá-
sunk nyugatosságának keleti áttételéből,
a beszívott Európa Nyugat-elemeinek
Kelettel való összehasonlításából, olyan
körülmények közt, s ezt külön, nyoma-
tatosan meg kell magyaráznunk, amikor
a magyarországi Ady-vonal, a Galilei
Kör szociográfiája és szociológiája, a Já-
sziság Duna-konföderációs planuma a
Horthy-féle ellenforradalom elől emigrá-
cióba kényszerült, s a felemelkedésünk-
höz szükséges serkentőket nem kaphat-
tuk már Budapest felől. Nyugat-Európa
és Kelet-Európa gazdasági, társadalmi,
művelődési összehasonlítása számunkra

Prága és a saját honi viszonyaink szem-
besítéséből eredt, természetszerűen. En
a prágai német egyetemen halmoztam
fel magamban a negációt, Wandervoge-
lektől lesve el ugyanez a falujárás
módszerét, Jöcsik Lajos a cseh közélet-
ben berendezkedő masarykiánus szemlé-
let szociológiai kritikájából indult ki,
Dobossy László a cseh irodalomszemlé-
let humánumát konkretizálta át ma-
gyarba, Adriányi László prágai szovjet
kiállítás anyagát dolgozta fel hazai ta-
nulsággá, Hornyánszky István Brünnben
ugyanekkor jeles cseh építésszek hasznos
modernizmusán nevelkedve látott neki
társaival a Csallóköz népi építkezésének
tanulmányozásához (Svédország neves
építész lett az 1938-as szétfutás után),
Szalotnai Rezső Pozsonyban is Wolker
és Nezal fordításával közelítette meg
saját szülőföld-szerelmét. Zlatá Praha az
lett számunkra, ami Utrecht volt Apá-
czainak vagy Bécs Bessenyeinek.

A benyomások, egymást keresztező
eszmei áramlások, zajló és gomolygó rit-
musok és rítusok közepette meg kellett
találnunk a magunk értelmét és célját.
Ez természetesen csak elvonással, leszű-
kítéssel, konkretizálással, az „itt és most”
önkéntes áldozatával járt. Nem kapott
el Nyugat. Hazajöttünk. Györy Dezső
ugyancsak Prágában született, de Gö-
mört megidéző költészetének „újarcú”
magyarságát hoztuk haza.

Cél nem elég. Dönteni kell. S a dön-
tésnek mélyen az emberi mibenlében
kell horgonyoznia. Már a családi adottsá-
gok vállalásánál vagy megtagadásánál
kezdődik. Nemezszer szóltam már arról
a genetikus törésről, amely kiemelt a
szokványos pályáivból. Egy bukkott kö-
zéposztály-úriságból parasztlág és mun-
kások közé állani csak ilyen legben-
sőbb döntéssel lehetett. Ha a Sarló ge-
netikáját nézem, társaim mindegyike
más-más adottságok közül indult, s ez
a sokféleség a kisebbségivé vált cseh-
szlovákiai magyarság egész egykorú tár-
sadalomrajzát tükrözte.

Vállalhatnám-e az olyan sematikus
bemutatást, hogy a nemzedékembeli ma-
gyar ifjúság baloldala munkások és pa-
rasztlág öntudatos ivadékaiból alakult?
Nem. Már csak a pozsonyi polgarifjak,
az érsekújvári parasztszárjak és a lipói
vagy gömri dzsentri-maradékok kü-
lönbségére is elég utalnom, s még nem
szóltam komáromi vagy munkácsi zsidó
szülők fiáról-leányáról, aki éppen a
Sarló mozgalmában rázta le a hagyomá-
nyos gettót, s vált népi-magyarrá,
teljes emberségben.

Ezek a pozsonyi fiúk többnyire sza-
badkőműves orvosok és tanárok, vagy
kraxelhuber kereskedő-familiák szövevé-

nyéből jöttek, mögöttük a konzervatív Toldy-kör vagy a páholy hátvidékével. Ha a Toldy-körrel szembe is kerülünk, éles irodalmi vitákban Ady körül, a szabadkőműves apák — Terebessy János vagy Peéry Rezső papája — révén legalább jó időre helyiséghez, drága folyóiratokhoz és külföldi vendégladókhoz jutottunk. A vakolók hoztak össze Jászi Oszkárral, össze is ütköztünk vele szabad szócátában, s volt egy radikálisabb páholy is, az meg emigráns politikusokkal akart bennünket megbarátkoztatni, de Kéri Pállal és Szende Pállal már sajtóbeli nyílt fórumokon is összekülönböztünk. En kívül voltam mindezekben a szövödményekben, csak a kapcsolatok eszmei hasznát néztem, de könyörtelenül ellentmondtam, ha a pozsonyi polgáriak nem tudtak eléggé hamar szembefordulni a csehszlovák polgári hatalommal olyannyira egybecsomósodó liberális progresszív hovatovább kiürült, a változott helyzetekkel és viszonyokkal egyre ellentétesebb felfogásaival.

A polgáriújk genetikus törését, a családi ballaszt elhagyását, azt hiszem, elsősorban a vidékkel való megismerkedés, a vándorlások, a szociográfiai elemzések gyakorlata és az anyagilag gyengébb vidéki társak iránt fokozódó szolidaritás mozdította elő. Bár ez a vidéki sarlós-tábor is kettős. Más volt a paraszt vagy parasztból lett munkás, vasutas, tanító család gyermekének hozzáállása a népi sorskérdésekhez, s megint más volt az elszegényedő kúriákból érkezett úrifüüké. Jőcskán egybemosta őket a történelmi helyzet, de míg az egyik a maga osztálytudatára ébredt, a másik — sokszor mozgékonyabban és élénkebb történelmi odaadással — egy képzeletbeli jövő jobb lehetőségeire készült. Hogy is magyarázzam? Jártunk Szent-Ivány József kúriájában, ahol — a marosvécsi várkastély helikoni mintájára — irodalmi összeállítás, közös szépművésesség aranya forrt, innen látogattunk el régi nemesházakba, ahol Istók Endre vagy Csemiczy László a jog vagy a képzőművészet forradalmával riogatta a szülői nemzedéket, vagy megfordultunk gömöri udvarházakban is, ahol Boross Zoltán, a feledi táblabíró fia előkelő hidegteázás közben Krisnamurtiról váratlanul Leninre fordította a szót. Már Pomozi Gyula, Gyönyör István, Kardos Ferenc, Szántó Jenő és annyian mások, mert mégiscsak ők voltak a legtöbben, paraszti fajtájuk jáját-baját idézték szociográfiai vallomásaikban, s számukra egyszerűen „mi” volt az, akikről a mozgalom vitakozott.

Prága fényt adott, Pozsonyban hol Mannheim. Károly, hol Moholy-Nagy

László, hol Róheim Géza vendégladósai európaizáltak, Liptóban vagy Gömörben pedig a trakta volt gazdag és a vita szellemes, Ungban és Ugocsában is plátói módon koccintottunk viharos tusák közepette, az igazi Sarló, az emlékezetes haladó népi-demokrata mozgalom anyaszéke azonban Ersekújvár lett a Kisalföld közepén. Itt szakadt el legelőször a cserkészlet a polgári kötöttségektől, militarista hagyományok helyett valódi népbarát formákat öltve, az önképzőkörök reformja is innen indult ki, válalva a sorskérdések munkás- és parasztszemponitú socialista magyarázatát. Itt gyökerezik Jőcsik Lajos kelet-európai szociológiája, innen kapta a *Korunk* legtöbb sarlós munkatársát, itt dolgozott Berecz Kálmán és Dobossy Imre a kisebbségstudomány csehszlovákiai magyar változatán, innen kapott prágai elnököt a Sarló Horváth Ferenc paraszti nyugodtságában, innen küldtük Berlinbe (még a Weimari Köztársaság idején) a földmunkás-fi Balázs Drisát, hogy teremtsen majd nálunk is vörös körűt. Ebben a városban — méghozzá a városháza dísztermében — fogalmazzuk meg a falukutató vándorlások „dialektikus” kérdőívét és programját, társadalmi mozgásjelenségek, grammati elváltozások és forradalmi tudatalakulások felé fordítva a figyelmet megunt amerikaiánus, angol, cseh és a Galilei Körtől örökölt szociográfiai iskolák pozitívizmúsanak meghaladásával.

Nos, ez lett a gerinc, ehhez az alföldi nyílt népszemlélethez alkalmazkodott családi adottságainak áttörésével a polgár és a dzsentri, itt húzott csizmát és vált a nép orvosává a zsidó származású Feldmár Zoltán. Innen, erről a tájról szárnyalt fel Sellyei Jőzsef rőpke novelláinak parasztművészete és a hasonlóképpen parasztivadék Morvay Gyula lázító költészete, a kolozsvári *Korunk* útján jutván el értől óceánig. Eljutni a közös célba, mint amilyen nemzedékünk számára a sorskérdéseket megoldó szocialista társadalmi elv, terv, magatartás és megoldás egysége, sokfelől lehet. Erre példa a Sarló-jelenség.

Amit Fábry Zoltán a *Korunkban* etnográfiai szocializmusnak bélyegzett meg (elkésve, 1929-ben, amikor már nem Szabó Dezsőt követték, hanem Barta Lajossal szerkesztettek szocialista lapot a sarlósok, és Szekfű Gyula támadta, Jőzsef Attila védte őket), az valóban a „világtalan falu mint őserő” ellentmondásos formulájából indult el, de ezen az elinduláson utólag sincs bánkódni vagy restelleni való. Az akkori Szlovenszko és Ruszinszko déli peremén húzódó sáv magyar lakóinak zőme falvakban, mező-

városkákban élt, itt volt miben megkapaszkodniuk a prágai, brünni, pozsonyi egyetemek magyar fiataljainak, s az ipar nélkül megrekedt parasztságból ígérkezett a jövő munkássága és értelmisége. Talán inkább Szabó Dezsó volt a romantikus, mint a könyvei nyomán falu felé forduló fiatalok. Az a szép levél, mellyel az író a gombaszögi táborozókat üdvözölte, a paraszt őrizte anyanyelvet jelölte ki legfőbb megtartó erőnek. A saját nemzeti államiságából kibukott, egy másikba akkor még egyenrangúan be nem fogadott fiatalság itt akart gyökeret verni: a szülőföld és az anyanyelv népiségében.

Az 1925 nyarán indult első falulátogatástól az 1928-as gombaszögi táborozásig száz meg száz mesedélután és dalos táborozás romantikája jelzi a kibontakozást, de hiszen a hangulatok mögött vaskos realitás rejtőzött: a felkészülés táj és nép szakmai felkarolására. A mesemondásból népköltészeti gyűjtés alakult, műdalaikból a vándorok eljuttatták a zenei anyanyelvet őrző eredeti népdalokig (nem egy faluban még Kodály és Bartók eredeti énekmondóival találkozottak), s ahogy gyűlt a tapasztalat, szaporodott az a belátás, hogy a falusi életforma romlásban van, a nép gyengül és nyomorodik, a gazdagabbja pedig elszakad a hagyományoktól, és kispolgárrá idegenül. Értékeket mentendő és új életformát sürgetendő, folklórhoz társadalomtudomány társult, néprajzi érdeklődésből szociográfia lett, éppen a szabadon tájékozódó ifjú értelmiség képlékenysége, egyidejű nagyvárosi kulturális eszmélkedése követteztében. Ez a kettős fejlődés — ott fenn Prágában is, kint a népi terepen is — kettős feladat vállalását vonta maga után: értékek megőrzését és új értékek megteremtésének vágyát. A Sarló titka az, hogy nemzedéki fellobbanásában és későbbi áttünéseiben sohasem rombolta le maga alatt az előző fejlődési szakaszt, hanem útján mindig magával hozta előző felismeréseit és belátásait. Még felolvastuk Szabó Dezsó levelét, s már Kassákról értekeztünk, és Déry Tibort válogattuk ki diákhíveink olvasmányának a gombaszögi sátrak alatt.

A gondolatváltás oka nemcsak elméleti. Nagyon is a mindennapok változása játszott itt szerepet, a falulátogatók elé a valóságos népiélet hirtelen fordulata, válságbeli színeváltozása tárult. Egy darab Nyugat és egy darab Kelet

— a történelmi cseh-morva-sziléziai iparvidék és az elmaradtabb Szlovenszko, sőt a Schönborn-uradalom kötelékeiből még alig szabadult Ruszinszko — a kapitalista válság örvényében felsőbb- és alsóbbrendűség antagonizmusába sodródott, nem is csoda, hogy a nyugati részeken a munkásság egy részére zsugorodott a forradalmiság, míg a keleti részeken népmozgalommá, össznépi forradalmisággá csiholódott fel. A sarlós vándorok a bejárt vidékeken egy erősödő kommunista tömegmozgalom mindennapi jelenvalóságába ütköztek, megfontolkozottató élményekkel és tanulásokkal, fenn a főiskolákon pedig ugyancsak forradalmi irányba lendült a kutató európai intellektualitás. Valahol a Tisza mellett vagy Dunaszerdahely alatt a Csilizközben vörös zászlóit meglepett papjaival szentelteti fel az éledező szegény nép, fenn a prágai egyetemen Nejedlý professzor (akinek a cikkét Dobossy László fordítja le a *Korunk* számára) Leninről tart új világra nyitó előadást, s a magyar tanszéket követelő diákokkal fényképezteti le magát.

Az egyenes vonalon egyenletesen gyorsuló fejlődés valahol itt ugrik át cikcakkba, az ellentétek felszaporodása magában a fiatalságban is szakadást okoz. A Sarló csoportjai magukra maradnak a kevésbé radikális, hivatalos támogatókat találó, óvatosabb és alkalmazkodóbb ifjúsági rétegekkel szemben. József Attila barátjával, Fábian Dániellel, a budapesti Bartha Miklós Társaság elnökével, megírja a Sarló kérésére felhívását a fiatalsághoz, a biztatást, hogy „Ki a faluba“, de a röpirat néprajzi anyaga már lemarad a Sarló előrehaladott szociológiája mögött, s különben is maga a költői kezdeményezés is megbukik, nemcsak a balos félreértések, szektáns gyanúsítgatások miatt, hanem egyszerűen, mert a népi radikálisok kiszorulnak a jobbfelé forduló Bartha Miklós Társaságból. Magyarországon is elindulnak Gunda Béláék regölni a falvak ifjúságához, de Prágában, Brünnben és Pozsonyban a sarlósok már Freud, Einstein, Marx nézeteit vitatják, s a magyar honi tájékozódást, helyszíni beválást, népi feladatokat Kassák *Munkájától* és Gaál Gábor *Korunkjától* kérik számon.

A falukutatásnak pedig a polgári Csehszlovákiában vége. A tanulság begyűlt, de a gyakorlatot papi szószékről támadják, és csendörök tiltják.

Jogtudóst ünnepelünk

Örvendetes és biztató, hogy Takács Lajos egyetemi tanár személyében most a jogtudomány hazai magyar művelőjét érte megtiszteltetés, mégpedig nemcsak a *Dreptul internațional public* című, Marțian I. Niciuval együtt szerzett szakmunkának a Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája Bärnuțiu-díjával történt kitüntetése révén, hanem a Tudományos Erdem érdemrend első fokozatának formájában is, melyben a tudós szerzőt születése 70. évfordulóján államunk elnöke részesítette. A kitüntetett személyében nemcsak a jogtudomány szakszerű művelőjét, hanem a szocialista jognak a nemzetiségi közéletben helyet találó gyakorlati művelőjét is ünnepeljük.

Takács Lajos szakmunkássága ott gyökerezik Jakabffy Elemér egykor nemzetközileg is szerepet játszó *Magyar Kisebbség* című lugosi folyóiratában, melynek már fiatalon munkatársa, antifasiszta irányzatának több más jogász nemzedéktársával együtt folytatója volt. Ez a jogászcsoporthoz játszott szerepet a felszabadulás után a Magyar Népi Szövetségben, hozzájárulva a honi magyar nemzetiség fejlődésének szükségleteit és lehetőségeit a népi demokratikus Romániában szabályozó törvénykezés kidolgozásához.

Nemcsak a szocializmus belső konszolidációjának, hanem a hármaskör világ — a tőkés országok, a szocialista tábor és az el nem kötelezett harmadik világ — együttélésének s az ENSZ jegye alatt kialakult együttműködésének is mértéke, eszköze, feltétele, szabályozója a jog: az optimális viszonylatok közösen elfogadott és igénybevett törvényesítése. Nem elaggott, hanem az új körülményekkel együtt korszerűsödött tudomány a jogtudomány, s természetesen romániai magyar nemzetiségünk sokoldalú szellemi fejlődésében is rendkívül nagy a jelentősége.

Ma Takács Lajos személyében tisztelhetjük a nemzetközi jog és a belső hazai nemzetiségi jogszabályozás szakemberét, s örömmel csatlakozunk jókívánságainkkal mind pártunk és kormányunk, mind az RSZK Akadémiája elismeréséhez.

KORUNK

Véleményem szerint . . .

Szeretném rehabilitálni a házibulit.

Ami persze — számolok vele — nem éppen hálás vállalkozás. Sőt, sokakból bizonyára visszatetszést vált ki vagy éppen visszavágást, miként két évvel ezelőtt is, amikor sok évtizedes népdaléneklésem — és hírverésem — mérlegét készítve a *Korunkban* megállapítottam, hogy a fiatalságnak bizony csak a kisebbik része éneklé a népdalt, nagyobbik fele a beatzene híve. Akkor Beke Mihály azt írta az *Igazságban*, hogy utat tévesztettem. Baráti beszélgetésben megkérdeztem tőle, kiket ismer, akik a népdal hívei? Középiskolás osztálytársaira hivatkozott. — Szélesebb kört mondj! — Háát... egyetemista barátaim. — Még tágabb kört! — Háát... még... még műegyetemistákat is hallottam népdalt énekelni.

Ezzel végképp megnyugtatott. Ha már a műegyetemisták milliós tömegei is népdalt énekelnek, semmi hiba. Legfeljebb reálpolitikai érzékünk sántít. De alaposan. Gyermeteg együgyűséggel azt hisszük, hogy baráti körünk azonos a szélesebb tömegekkel, s az iskola hatása olyan erős, hogy nyomban követésre talál az esztorgályosok és ácsok, a gazdálkodók és kubikosok között.

Jobb szembenézni a valósággal, mint álmok, vágyak igézetében élni és légvárépítés, hiú reménykedés, vagy ami még rosszabb, előkelő elitelés, fölüényes elzárkózás helyett hasznosabb a józan tényfölmérésre alapozott cselekvés.

Bevallom, magam is idegenkedem a hét falura szóló muriktól, amikor „Hencidától Boncidáig folyik a sárگا lé”. E nagy lagziknak nemcsak az a céljuk, hogy két fiatal egybekelését emlékeztessék, ünnepélyessé tegyék, hanem az is, hogy megmutassuk az új nagystélyi ruhát, az új kocsit vagy az új szeretőt. És egyetértek Vasas Samuval vagy Csép Sándorral abban is, hogy — sajátos módon — az egyik vidéké népe óriási menyegzők, keresztelők, névnapok, halotti torok rendezésére pazarolja erejét és javait, ahelyett hogy a gyermekek nevelésére fordítana nagyobb gondot.

Mégis, mégis, érdemes ezekre a multságokra jobban odafigyelnünk. Az elmúlt hónapokban úgy alakult, hogy jó néhány eljegyzésen, esküvőn, születésnap mulatságon vettem részt mint barát, ismerős, rokon vagy násznagy, városon és falun, székelyek és bihariak, aranyosmentiek és kolozsváriak között. Hosszú évek óta nem táncoltam, daloltam efféle görbe napokon, s ennek köszönhetően meglepett, újszerűen hatott rám, s elgondolkoztatott.

Mindenekelőtt az lepett meg, hogy az emberek mennyire komolyan veszik a szertartást. A menyasszonyi fátylat, a koszorút és sok egyebet én mindig nevelés-ges cifraságnak tartottam, az atyai áldást pedig ókori blöffnek. De azt kellett látnom, hogy az érettségizett, sőt egyetemet végzett fiatalok is áhitattal hallgatták a legénybúcsút s a leánybúcsúztatót, igényelték szüleik áldását, elvárták a násznagytól, hogy meleg szavakkal köszöntse őket, s a különféle beszédek, köszöntők során, bizony nemcsak az öregasszonyok szípoztak és törülgették a szemüket, hanem jó néhány férfi is. Aztán akkurátusan, tekintélyt parancsolón látta el dolgát a két vőfély vagy a lakodalom-gazda, ünnepélyesen vonultak végig az utcán a menyasszony és vőlegény mögött párjuk karján a koszorúslányok, s amikor kattogni kezdtek a fényképezőgépek, mindenki arra fordult, helyezkedett.

Mindemögött vajon mi van? Egy és más, persze, világos. Majd mindenki szeret szerepelni, és a legtöbb embernek jólesik, ha őt vagy a hozzá közelállót ünnepelik. Az is nyilvánvaló, hogy az ember szívesen tölt el vidám társaságban egy estét-éjszakát — hogy a fiatalok táncoskedvéről ne is szóljak. Mi hoz össze azonban 140-150 embert egy esküvőre s több tucatot a születésnapra? S mi készíti a legtávolabbi rokont is, hogy csak úgy szórja a százásokat a menyasszonytáncban?

A szociológia rámutat, hogy akárcsak a kocsit, a nagy ház vagy a hétvégi nyaraló, úgy ma az ünneplés is státuszszimbólum. Az, hogy születésnapján ki köszönti föl az embert, hogy hányan jönnek el a keresztelőre, milyen ajándékkal állítanak be, és meddig maradnak — rangot, módosságot, társadalmi hovatartozást jelez ma már a havasi pásztornál éppen úgy, mint valaha a főuraknál.

Azonban másról is van szó. Az emberek gyakran vesznek részt megbeszéléseken, értekezleteken, tanácskozásokon, tehát szervezett, hivatalos, fegyelmezett gyűléseken, amikor még a hozzászólásukat is, nemcsak a főjelentést, előre megfogalmazták és fölolvassák. Kivánczunk hát másféle összejövetelekre, nem hivatalosakra és nem fegyelmezettekre, ahol tereferálni lehet, dalolni, táncolni és kurjongatni. Hogy más arcunkat mutathassuk meg, nem a gyárbelit, s más köntöst, nem a munkaruhát, másik hangunkat, nem a fölözölalásra csiszoltat.

Feljött a napja, akárcsak a régi ruháknak, bútoroknak, varrottasoknak, bokályoknak, úgy a régi ünnepeknek, szokásoknak, szertartásnak is. Van ebben sok az ösök tiszteletéből, hagyományápolásából, de egyéb is, amit éppen az ellenkező pólus, a modern életmód követel. A futószalag mellett a munkás nem beszélgethet a legközelebbi szomszédjával sem, s a normás munka sem igen ad időt egy kis eszmecsere. Az építőtelepeken a kőművesek, kubikosok, ácsok még eldiskurálhatnak, de a sofőrök, darukezelők, traktorosok, úthengerlők hogyan kiabálják túl a gépek dűbörgését? A gépesített munkahely bizony egyre kevésbé lehet az emberi érintkezés színtere. De elszigetel a blokklakás is. Nem tudom, ki lakik a falon túl, a közvetlen szomszédomban, mert más lépcsőházhoz tartozik, amely az épület ellenkező oldalára nyílik, de a négy-öt emelettel feljebb lakókat már a mi lépcsőházunkból sem ismerem. Hol adódik hát lehetőség a társalgásra, kötetlen beszélgetésre, fesztelen magatartásra, ismerkedésre, táncra, éneklésre vagy nevetésre? Marad a házbüli.

Van azonban a kérdésnek nemzetiségi vonatkozása is. Ez különösen a szórványvidékeinken mutatkozik meg, ahol elenyésző a számunk. Ott a műhelyben és a mezőn, a villamoson és a kenyérüzletben, óvodában, iskolában, munkatársainkkal, a kiszolgálólánnyal, a pincérrel vagy a pénztárosnővel más nyelven beszélünk, s ezek után csak természetes, hogy keressük az alkalmat és a helyet, ahol és amikor nagyobb társaságban (nem csupán a családban) anyanyelvünkön beszélhetünk,

rigmusokat fújunk, csujogatunk és szavalunk, köszöntünk és énekelünk, a mi táncainkat járjuk, a mi szokásainkat gyakoroljuk. Érdemes fölfigyelni arra, amit a két háború között ismert közíró, Krenner Miklós hangoztatott: a nemzetiségi létben a kisebb társaságoknak, meghittebb köröknek, a családi, szomszédsági, baráti csoportoknak, összefüveteknek, ünnepi alkalmaknak nagyobb a jelentőségük, mert lehetőséget nyújtanak az anyanyelv ápolására, a kulturális hagyományok folytatására, az egyedek vagy kisközösségek közeledésére, ily módon az anyanyelvű művelődésre, nevelésre, szellemi épülésre.

Igy aztán sajátos helyzet áll elő: míg egyfelől a kombájnok megszüntetik a régi aratóünnepségeket, mialatt a konfekció kiszorítja a fonást, szövést s a kapcsolódó szokásokat, addig az eljegyzéshez és a házassághoz, a születéshez és a halálórához, névnapokhoz, tehát az örök emberi viszonylatokhoz kötött szertartásokat, a munkásmozgalmi és nemzeti ünnepeket sokkal inkább megüljük és megtartjuk, mint bármikor. (Megvan hozzá anyagiakban is, ami kell.) Ezen az alapon pedig megnő a becsületük azoknak a kereteknek, módozatoknak, formáknak, eszközöknek, amelyek segítségével a különféle összefüveteket ünnepélyessé és meghitté, színessé és emlékezetessé tudjuk tenni. Igen, mert mindez hozzátartozik életünknek nemcsak érdekesebbé és változatosabbá, de tartalmasabbá tételéhez is.

Lehet ugyanis üresen átfecsegné egy éjszakát, de magasabb beszélgetést is lehet folytatni. Lehet könnyet fakasztó érzélgős nótákat végigsírni, csupa híg kuplét fújni, de lehet szép, kedves, vidám vagy borongó dalokat énekelni, lehet sületlen vicceket eregetni, artikulálatlanul üvöltöni, de csípős, fűszeres, szellemes csujogatókat, mondókákat is hangoztatni.

Hadd lám, miként vigadsz, hogyan táncolsz, énekelsz (és mit), mi módon köszöntöd a násznépet avagy születésnapját ülő barátodat, és — megmondom, ki vagy. Igen, a vigalom vagy a szomorú alkalom, az esküvő vagy a temetés, a házavatás vagy a születésnap, általában az ünneplés, szertartás jellemző egy népre, nemzetiségre, társadalmi osztályra, nemzedékre, falura, utcára, rokonságra, családra, egyénre. Ez nem új dolog, tudtuk eddig is, de a szellemi és tárgyi néprajz, a zenekutatás vagy a szociológia inkább a munkához, a vallásos ünnepekhez, a természeti fordulópontokhoz fűződő kultikus cselekedetekre, rituális megnyilvánulásokra figyelt. Új dolog azonban a házi mulatságok, rítusok és szertartások nagy száma, óriási mérete, gyakorisága, intenzitása s mindenekelőtt a megnőtt jelentősége, fontossága. Ezt már nem lehet legyintéssel, lenézéssel vagy ignorálással elintézni. Ellenkezőleg, sokat, nagyon sokat kell tennünk avégett, hogy a házi mulatságok (amelyek nem minden esetben ostoba bulik, ivászatok, tobzódások) minél tartalmasabbak, ünnepélyesebbek, nevelő hatásúak legyenek.

Arra az ismert igazságra emlékeztetnék, hogy ahol nincs kultúra, oda behatol a tudatlanság, műveletlenség, ahol nincs jóérzés, ott helyet vacol magának az izléstelenség, a giccs, ahol nincs tartásosság, ott züllés, jellemtelenség üti föl a fejét.

Hogy a mulatságok tartalmasabbá tétele végett mit lehetne tenni, arról más alkalommal szólnék.

Hered, János

Múzeum — közművelődés

Nemrég igen meggondolkoztatott egyik tanár ismerősöm, mondván, hogy tanítványai próbálták lebeszélni: ne vigye őket múzeumba, tartsák meg a történelemórát inkább fenn a vártetón, az ásatásoknál... A magyarázkodás: mert a bőséges cserépedény- és kőszerszám-leletekben elvész a gyerek-tanuló; a tárgyalt középkorhoz pedig alig találni egy-egy fényképillusztrációt. Hogy tanár kollégám megtalálta-e a módját annak, miként lehet és kell kialakítani már a kisiskolásban a tárgyi emlékeink iránti tiszteletet, nem tudom; megtörténhetik, hogy a vidéki kisváros múzeumát éppen a tanulók ösztönzésére (s miért ne: az ő segítségükkel!) teszik majd „otthonosabbá”, élőbbé. Mert erről van szó. (Erről is.) De az is igaz, hogy több ezer múzeumunk közül nem egy, nem kettő reked meg, torpan meg

egy-egy kor határán vagy éppenséggel ama korszak problematikusságánál — s úgy igyekszik áthidalni azt, mint ahogy különben maga a „szárnyas idő“ teszi.

Megoldás rengeteg van, nyilván, akárcsak ellenpélda is a fentiekre. Az lehet nyugodt, akinek rendben van a szénája, aki megtette a tehetőt, hogy gyerekeink történelemoktatása még az ilyen kis bökkenőktől is mentes legyen... Hogy osztályteremmé, műhellyé válhasson maga a múzeum is, ha arra épp szükség van... Hogy emberközelbe kerülve, az élethez, a mához tudjon férközni a történelem.

Élőbbé tenni a múzeumot? Igen. Járhatóbbá. Tudok olyan iskoláról, amely felszabaduló termét átadta a terjeszkedő helyi múzeumnak; benyitottam iskola-múzeumba, ahol a vidék egykori viseletét tanulmányozta-fürkészgette az egyik kézimunkázó csoport; mások képiállítással próbálták mindennapibbá tenni a hideg termeket. Mert járhatóvá kell válniuk a múzeumtermeknek, hogy otthonosabban mozogjunk-mozoghassunk történelmünkben. Az időben — ma és a jövőben is — elbizonytalanodhat a lépés, ha az indításkor valami hiba csúszik be; vigyáznunk kell hát arra, hogy a jövő generációk pontosan tudjanak tájékozódni az időben, hogy minél pontosabban tudják betájolni a maguk, a magunk állásait. Történelemben, kultúrában. Hallom, szemfüles angol történelemtanárok tesztlapokkal, füzetekkel indítják a — múzeumoktól irtózó — diákságot múzeumokba önálló, felfedező utakra — csoportos „látogatások“ helyett; magad figyelj meg és írd le (mondjuk) a viking hajót... vagy Shakespeare-nek ebben és ebben a drámájában emlegetett trónszéket... azt a gőzgépet... Cromwell naplóját... Hogy önmaguktól adódnak a hazai példák? Igen, csupán túlon túl intézményesített a mi szabad átjárásunk a múzeumokon — a beléptidijától a benyomás-naplóig. Az hiányolható, ami országos méretekben bontakozó művelődési közéletünk egyik igen hathatós eszközévé lenne hivatott tenni a múzeumokat (és könyvtárakat is — a könyv múzeumait!); az élő időbe való termékenyebb belekapaszkodás. Ahogy a kézdívsárhelyi múzeum teszi a nemrég alakult Gábor Áron művelődési körrel; amiként a kövendi népfőiskola pár hónapos falumúzeuma szervezi tevékenységét.

Nyílnak meg a múzeumok kapui nem csupán a látogatók, de az irodalmi kerekasztalok, író-olvasó találkozók, képzőművészek tárlatai előtt egyaránt. Hogy bátran léphessen be majd a diák a megilletődést sugalló falak közé — ötlük fel bennem a gondolat, miközben a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum képiállításán okulok (Szolnay festményei), míg egy emelettel lennebb, a néprajzi részlegen vad-szölőinda feszíti a rozsdabarnás kazettamennyezetet. Mintha a természet már régen lemondott volna a tisztelettudó tartózkodásról.

Bencsik János grafikája

Bencsik János grafikája

Folklórkutatásunk korszerű szintézise

Két életmű állomása

Tisztelt Hallgatóság, kedves Barátaim!

Amennyire örvendetes jelensége szellemi, művelődési életünknek, hogy a hetvenes években minden korábbi rajzáznál nagyobb számban kerültek könyvespolcunkra népköltészeti, népzenei, néprajzi kiadványok, a távlatokat tekintve nem mondhatunk le annak tudatosításáról sem: vajon az eddigi eredményeket milyen indítatásoknak köszönhetően, milyen körülmények szerencsés összejátszása révén vehettük kézbe. Vagyis: a teljesítmények számbavétele nem korlátozódhat csupán annak a ténynek a rögzítésére, hogy ezek a kiadványok életre szóló felismerésekkel gazdagítottak bennünket; hogy tudományos életpályákat állítottak érdeklődésünk középpontjába. Fel kell tárnunk a szóban forgó kutatói pályák belső összefüggés-rendszerét; világosan kell látnunk, hogy az egyéni teljesítmények milyen tanulságokat sugallnak; de ugyanakkor azt is, hogy az eddig felmutatott eredmények miként viszonyulnak a még elvégzetlen közösségi feladatok egészéhez. Amikor ezeknek a — nemzetiségi kultúránk szempontjából oly fontos — belső arányoknak, összefüggéseknek a feltárását sürgetjük, annak a ténynek az ismeretében tesszük, hogy napjainkban a korigényből fakadó és korszakos jelentőségű feladatokat végző kutatók munkásságát a művelődésre vágyó tömegek olyan nagyfokú érdeklődéssel kísérik, amelyre — túlzás nélkül állíthatjuk — nem volt még példa tájainkon a népi kultúra céltudatos és rendszeres gyűjtésének, tanulmányozásának több mint másfél százados története során. Elég, ha csak a tízezres példányszámokban konkretizálódó könyvterjesztői igénylésekre utalunk. Vagy arra, hogy a hivatásos kutatók feladatvállalásai mellett mind számottevőbb az önkéntes gyűjtők hozzájárulása is néphagyományaink feltárásához. Ám az ő jelenlétük sem magyarázható csupán egyéni ambícióval. Megítélésünk szerint összefügg azzal a ténnyel, hogy az utóbbi évtizedben alapvetően megváltozott a romániai magyarság művelődésének szerkezete. De nem feledkezhetünk meg arról a korigényről sem, amely a tudományos-műszaki forradalom változásai közepette az önismeret fontosságát, az ember sorsát meghatározó egyetemes összefüggések és éltető sajátosságok tisztázását, a régi közösségi élet felbomlása után az új, emberibb melegségű közösségek létrehozását tüzte napirendre.

Be kell vallanom: a legnagyobb zavarban voltam, amikor a *Korunk* szerkesztősége megtisztelt bizalmával, és arra kért, hogy az együttgondolkodás mai házi ünnepén vállalam magamra az immár hagyományossá váló *Korunk*-délelőttök szószólóinak alkalmi tisztségét, és méltassak két olyan tudományos életpályát, amelyek — az eddigi teljesítmények és a további ígéretek alapján egyaránt — a szóban forgó kutatások élvonalában helyezkednek el, tehát irányt is szabnak az ilyen jellegű munkálatok egészének. Talán mondanom sem kell, hogy zavaromat épp a feladat nagysága okozta. Hiszen olyan kérdésekről van szó, amelyek megválaszolása tanulmány értékű kifejtést érdemel, és amelyek megfogalmazása nyilvánvalóan szakemberek halaszthatatlan dolga. Igaz ugyan, hogy az a riportstruktúra, amelynek kialakítása jelenleg foglalkoztat, a tudomány és a szépirodalom határterületén szerveződik önálló egységé, erővonalait pedig a kultúra egészéhez való bensőséges viszonyulás és a korszerű világné kialakításának igénye modelálja — de a törekvés irányja még korántsem jelent lemerhető eredményt. Ezek a dilemmák készítették arra, hogy a vállalt megbízatásnak rendhagyó módon próbáljak eleget tenni: a kérdések felvetésének tudományos igényével és a bemutatásra kerülő életpályák lényegi összefüggéseit hordozó válaszok vallomások erejével. Szerencsés véletlen is közrejátszott ebben: az elmúlt esztendő derekán — egy készülő évkönyv szerkesztőinek megbízásából — alkalmam nyílt betekinteni a szintézis-teremtés korszakát élő folkloristáink műhelyébe is.

A sepsiszentgyörgyi Kriterion-napok alatt, miközben dr. Kós Károly előadását hallgattam a korszerű világképformálás és a népi kultúra feltárásiának összefüggéseiről, nagyon megjegyeztem magamnak a következő mondatokat: „A hazai magyar tudományosság, s benne a néprajzkutatás nem csupán »nemzetiségi ügy«: eredményességében az egész romániai tudományosság és közművelődés érdekelt. Ilyen viszonylatban is nyilvánvaló tehát a kutatóinkra háruló felelősség, valamint az a tény, hogy a kutatói eredmények publikálásával a kiadó fontos állampolitikai feladatot teljesít.“ Kós Károly érvelése később arra készítetett, hogy a népköltészeti kutatások elvi-elméleti jelentőségéről is tisztá képet nyerjek. Atolvastam Faragó József idevágó tanulmányait, s a megtalált támpontok segítségével előszóban is kifaggattam jeles folklor tudósunkat. Okfejtése a nagy összefüggések világos, egyértelmű megragadásának józanságával lepett meg: a népköltészet mennyiségileg is hosszú ideig messze fölülmúlta az irodalom anyagát, minőségileg pedig — a maga műformáinak keretei között — olyan alkotásokat hozott létre, amelyek a világirodalom legnagyobbjainak művei mellé sorolhatók. Majd így folytatta: „Minél később eszmél rá egy nép arra, hogy folklorját össze kell gyűjtenie, és minél szervezetlenebbül, lanyhábban végzi ezt az egyszeri és elodázhatatlan feladatot, annál nagyobb kárt okoz mind önmagának, mind az emberiség közös szellemi kincsétárának. Röviden szólva, a folklorgyűjtés a történelmileg elsődleges iratlan kultúrából magasabb rendű írott kultúrát terem: a nemzeti (nemzetiségi) kultúrát gyarapítja.“

Ebben az összefüggésben nyilvánvaló, hogy napjainkban a romániai magyar folklorisztika hivatott kutatóinak igénye és mércéje sem lehet más, mint a korszerű szintézisek megteremtése. A kutatásokban még fellelhető fehér foltok eltüntetésével, a gyűtések feldolgozásával és kiadásával párhuzamosan, miután a szóban forgó értékeket magasabb szinten visszajuttatják nemzetiségi kultúránk vérkeringésébe, meg kell alkotniuk azokat az összefoglaló, szintetikus műveket is, amelyek — magyarul, románul és a nemzetközi érintkezés nyelvein — a hazai tudományosság szolgálatán túl az egyetemes kultúrával szembeni adósságainkat is leróhatják.

Úgy tűnhet: máris túl sokat időztem olyan megállapításoknál, amelyeknek a tiszta evidencia erejével kellene hatniuk. Ám ne feledjük: csakis ezeknek az összefüggéseknek a felvillantásával tudjuk érzékeltetni és értékelni azokat a teljesítményeket, amelyek köszöntésére ma egybegyűltünk. Igaz ugyan, hogy Nagy Olga és Faragó József jelenléte szellemi, művelődési életünkben folyamatos, ám hogy mégis mennyi meglepetést tartogat számunkra pályájuk, az akkor derül ki, ha műveiket nem elszigetelten, hanem munkásságuk belső összefüggésrendszerének ismeretében vizsgáljuk.

Nagy Olga eddigi pályafutása nem volt annyira egyenes ívű, mint ahogy azt a legutóbbi években felmutatott eredményei alapján gondolnánk. Tanított vidéken, volt országháró riporter, részt vállalt az ifjúsági irodalom megteremtéséből, mielőtt az érdeklődéséhez leginkább közel álló munkaterületre került volna; ám folklorista pályája nem az intézeti munkával kezdődött, és — nagy szerencsénkre — nem is szakadt meg azazal, hogy ebből a státusból kilépett. Elkészült és előkészületben lévő művek tanúskodnak arról, hogy épp ezekben az években kezdődött meg Nagy Olga műhelyében a szintézisteremtés korszaka.

Köztudatunk, sajnos, még mindig ifjúsági regények szerzőjeként és „csupán“ mesegyűjtőként tartja számon. Eléggé igaztalanul. A regényírás területéről ugyanis régóta „visszavonult“, hogy annál többet tehessen mesekincsünk korszerű feltárásiért. Mert ehhez érez igazi elhivatottságot. Az a fajta kutató lett az eszményképe, aki választott területének folkloritényeit, folklorjelenségeit korszerű elméleti szempontok érvényesítésével kívánja nagyobb összefüggések közé beágyazni, felismeréseit általánosabb érvénnyel próbálja megfogalmazni. Amikor azt állítja, hogy Nagy Olgának ilyenformán egészen egyedülálló, sajátos helyet sikerült kivívnia hazai magyar folklorisztikánkban, akkor azt is hozzá kell tennünk: az elméleti igény nála belülről fakadó, gazdag anyaggyűjtésből és felismerésekből táplálkozó kényszerűség. Erről győznek meg eddigi kötetei. A hatvanas évek végétől megjelent gyűjteményeit — *Lüderc sógor* (1969), *Széki népmesék* (1976) — már izgalmas meseszociológiai tanulmányok kísérik. Vő Gabriellával közösen írt könyve, *A mese-mondó Jakab István* (1974): egyéniségmonográfia. A *Hősök, csalókák, ördögök* (1974) pedig — alcíme szerint — esszé a népmeséről. Hogy milyen folytatása lesz az eddig bejárt útnak? Mit remélhetünk a kötetcímeiből is kiolvasható szemléleti megújulástól? Mindenekelőtt a mese esztétikájának a kidolgozását és a realista hangvételű népi elbeszélések törvényszerűségeinek a feltárást. (A Magvető Kiadónál megjelent *Paraszt dekamerón* című kötete egyebek mellett azért hatott revelációszerűen az elmúlt évben, mert egy eddig kellőképpen nem méltányolt népi műfajról hozott izgalmas híradást.) S bár jelenleg Nagy Olga érdeklődésének közép-

pontjában a mese esztétikája áll, tovább folytatja az ún. „igaz történetek“ gyűjtését, és több mint két éve dolgozik egy nagyrányú társadalomnéprajzi monográfián.

A jelzett kutatási körök valójában nem választhatók el egymástól. Nagy Olga elméleti érdeklődése eddig feltáratlan területeket vont be a folklórkutatásba, az észlelt jelenségek törvényszerűségeinek általánosításával pedig a megoldatlan folklóresztétikai kérdéseket helyezi más — további kutatásokra serkentő — megvilágításba.

Több mint három évtizedes mesegyűjtés és folklórszociológiai kutatás után ugyanis most érkezett el az ideje annak, hogy a *miért*ekre is feleletet adjon: melyek azok a mozgástörvények, amelyek a mese *sajátos esztétikumát* meghatározzák? Hisz eddig jobbra maga is csak a mese variációs lehetőségeit mutatta be: azt, hogy miképp alakíthatja a népi képzelő- és alkotóerő a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó mesekincset. Am aki a mesét nem csupán archívumi anyag alapján vizsgálja, de megadatott számára, hogy a műfaj mozgástörvényeit huzamosabb ideig olyan körülmények között tanulmányozza, amikor az a maga életességével, esztétikai értékváltozásaival elevenen ható üzenetet hordozott egyén és közösség között — azt kutatási feltételei, tapasztalatai is többre kötelezik. Hisz a népmese a maga megjelenési formáiban mindig egy absztrakt modell tolmácsolása, éspedig mindig olyan szintű tolmácsolás, amelyet az egyén és a közösség tudatszintje, társadalmi helyzete, tehetsége, lelkülete határoz meg.

A Honti János, Max Lüthi, V. Propp és mások eredményeit tovább építő meseesztétikát éppen azért előzheti meg Nagy Olga minden korábbi művénél nagyobb várakozás, mert kutatásai alapjául olyan közösségek szolgálnak, amelyekben a művészi szöveg esztétikai értékváltozásait annak függvényében vizsgálhatta, hogy ez az állandó változásban és alakulásban lévő évezredes műfaj miként hordozhatott korról korra s közösségtől közösségig létfontosságú üzeneteket, miként végezhetette el a közösség tudatában nemzedékről nemzedékre a valóság „korrigálását“. Ugyanakkor azt is kell jelezni, hogy a szóban forgó vállalkozás másik szemléleti újdonsága az a felismerésen alapszik, amelyet Nagy Olga — beszélgetésünk során — így fogalmazott meg: „A népi prózában is voltaképpen két alapvető törekvés érvényesül: fikciós és nonfikciós. Ez utóbbit csak most kezdjük felfedezni, viszonylag keveset tudunk még róla; de ez korántsem jelenti azt, hogy »folklóralatti« termékekkel volna dolgunk. A fikción alapuló népmesét tehát én egyszerűen a realista hangvételű népi elbeszélésekhez viszonyítva vizsgálom, másrészt pedig a nem folklór jellegű művészetek összefüggésrendszerében.“

Nos, a meseesztétika első kötete még ebben az évben megjelenik a Kriterion-nál. Címe: *A táltos törvénye*. Ezt követi majd időrendben *A táltos szabadsága*. És készül egy Kis-Küküllő menti falu, Havad társadalomnéprajzi monográfiája. Ez utóbbi a helybeli értelmiségiek bevonásával. Arra szeretnének feleletet kapni — mondotta Nagy Olga, amikor az indító okokról faggattam —, hogy mi történt az utóbbi évtizedekben a paraszti gondolkodásmóddal, világlátással, erkölcsi felfogással. Majd így folytatta: „Kitűnő hagyományok készítettek arra, hogy a népi valóság feltárásában az ünnepek mellett végre a hétköznapiakat is számba vegyük.“

További programnak, gondolom, ez nem is kevés. Tágabb értelemben sem.

Több mint három és fél évtizeddel ezelőtt kezdődött tudományos pályájára során Faragó József, a magyar néprajztudomány és a filológiai tudományok doktora, végig azzal a kitartással, szenvedéllyel és hivatástudattal dolgozott: amit nem végezhet el ő maga, azt helyette aligha végzi el másvalaki. Félszázat is meghaladó — általa gondozott, társszerzőkkel írt vagy önálló — kötet tanúskodik erről. A magyar népköltészet klasszikus értékeinek közkinccsé tételét éppúgy a szíven viselte-viseli, mint azt a gondot, hogy a magyar olvasók megismerhessék — jeles műfordítók közreműködésével — a román népköltészt java természet. Hogy a népi kultúra iránti érdeklődése miként érlelődött folklórtudósi elkötelezettséggé? Jó félezernyi tanulmányt és cikket kell majd segítségül hívnia annak, aki erre az izgalmas kérdésre érdemleges választ próbál nyújtani. Bár legújabb kötete, a *Bal-ladák földjén* a balladakutatás körébe vágó dolgozatainak egy részét már a kezünk ügyébe helyezi — folklórta elődeinek és kortársainak századokat, népeket, nyelveket átfogó és összebékítő nagy szellemi örökségét gyarapítva —, ez a jelentős vállalkozás azonban még aligha változtat önmagában azon a tényálláson, hogy Faragó József tanulmányai jórészt még mindig hozzáférhetetlenül szétszórva és elrejtve lappanganak „több ország különböző nyelvű irodalmi és szakfolyóiratainak sokaságában; egy részük magyarul, más részük itthon még nem is látott nyomdafestéket; ismét mások csak részlegesen vagy összevontan jelentek meg; végül egy részük mai napig kéziratban vár a kiadásra“. Talán ezek az arányok kellőképpen érzékeltetik azt is, hogy Faragó József munkásságában nemcsak közvetlenül a ro-

mániai magyar nemzetiség és a hazai tudományosság érdekelt: műhelye egyben a folklórtudomány nemzetközi rangú, egyetemesebb kisugárzású munkálatainak színhelye is.

A *folklórtudós* arcélét körvonalazó dolgozatok mellett azonban munkásságának van egy másik, eddig kevésbé ismert vonulata is, amelyik a *folklórgyűjtő* Faragó József teljesítményéről is beszédesen vallhat. A pályája során gyűjtött folklórtények mennyisége — csak az, amit 1976 végéig munkahelyén az archívum őrzetére bízott — meghaladja a tizezret. Ebből több mint 6000 hallás utáni gyűjtés, közel 3000 pedig magnetofonfelvétel. Műfajok szerint tagolva: a jelzett mennyiség közel egyötöde prózai alkotás (mese, tréfa, monda, legenda stb.), gyűjtőmunkájának legnagyobb és legfontosabb területei azonban a népdal, a népballada, a gyermekfolklór és a népszokások költészete. Azt is hangsúlyozta ugyanakkor, hogy gyűjtéseinek eddig még századrésze sem jelent meg nyomtatásban.

A *Balladák földjén* (Kriterion, 1977) című tanulmánykötet megjelenésével voltaképpen e folklór-életpálya eredményeit összegező művek közlése kezdődött el. A további kötetek tervéről érdeklődve, a következő választ kaptam tőle: a másodikban mesetanulmányait szeretné sajtó alá rendezni; a harmadikban folklór és történelem, folklór és társadalom, folklór és irodalom összefüggéseit vizsgálja; a negyedikben azok a tanulmányok kapnak majd helyet, amelyek a nemzetiség és folklór kapcsolatrendszerét tárják fel; az ötödikről meg a többiről egyelőre nem nyilatkozott, mondván: előbb érjük meg, hogy a negyedik kötet is nyomdába kerüljön.

Az életmű tanulságait rendszerező munkálatok mellett — jó tudunk — egyéb tervei is kész művekké érlelődtek-érlelődnek. S ezekről annál is inkább szót kell ejtenünk, mert Faragó József elvi-elméleti meg módszertani jellegű írásaiban nemegyszer foglalkozott a romániai magyar folklórkutatás előtt álló feladatokkal. Rávilágított arra, hogy a minden folklórműfajra és minden egyes néprajzi tájegységünkre kiterjedő folyamatos gyűjtésen s ezek megjelentetésén kívül milyen nagy szükség lenne azokra az összefoglaló szintézisekre, amelyek ország-világ színe elé tárhatnák a romániai magyar folklór kincseit. Nos, az általa is igényelt és sürgetett általános meg a *folklórműfajokat összegező, rendszerező* művek közül — pályája és tervei jelenlegi szakaszában — a következő egyéni hozzájárulásokat várhatjuk tőle. Készen van a *magyar-román összehasonlító balladagyűjteménnyel*. *Székely mesemondó könyv* címmel dolgozik egy olyan művön, amelyik egyaránt átfogja valamennyi székely mesegyűjtő munkásságát és minden eddig ismert székely mesemondó elbeszélőművészetét. Ezek mellett két forráskiadványt készít elő: az egyik a régi erdélyi népszokásokat tartalmazza a legelső magyar nyelvű írásos nyomoktól egészen 1848-ig; a másik pedig — *Adatok népszokásaink ismeretéhez* címmel — népszokásgyűjtéseit rendszerezi.

Miközben Faragó József műhelyével ismerkedtem, végig az volt az érzésem: tudományos pályája olyan kérdések megoldása elé állította, amelyekhez, úgy tűnik, már-már kevés az emberöltőt kitöltő hivatástudat és szenvedély... Meg is kérdeztem nyomban: mi erről a véleménye? Válasza olyan erkölcsi magatartást sugallt, amelynek felidézése nélkül ugyancsak csonkán hatna e sommás pályaképvázlat. „Eddigi pályám legfőbb tanulsága talán az — mondotta —, hogy a magam számára mélyen megértettem az évezredes tanítás értelmét: ars longa, vita brevis, vagyis az elvégezhető és elvégzendő feladatok szépségéhez, sokaságához mértén egy emberi élet végtelenül rövidre van szabva. [...] Ne feledjük: nem az állások vagy rangok, hanem a munka az az egyetlen eredmény és emlék, amely a tudományos pálya lezáródása után egy emberből ideig-óráig még megmaradhat, beleépülve és beleoldódva a történelembe, a társadalomba és a kultúrába.”

Ezzel át is adnám a szót maguknak az ünnepeleknek. Kívánom, hogy mindig a hétköznapiok számba vevő műveket ünnepelessük — a kiemelkedő szellemi teljesítményeket megillető elismeréssel és közösségépítő szándékkal.

Cseke Péter

Tűnődés arról, amit elmulasztottunk

Cseke Péter barátom itt sok szépet és jól elmondott rólam. Valóban: egy hosszú élet folyamán az ember sok mindent tehet, és sok mindent kell tennie. Engedtessek meg mégis nekem — anélkül, hogy ünneprontóvá lennék — itt most olyan tűnődéseimről beszámolni, amelyek hosszú pályafutásomnak nem a fény-, hanem az árnyoldalait villantják fel: nem azt, amit tettem, hanem amit tehettem volna, de nem tettem; nem azt, amit elvégeztem, hanem amit elmulasztottam; nem azt, amit sikerült kihámoznom a népi valóság bonyolult összefüggéseiből, hanem amit még nem sikerült, s amit talán majd az új nemzedéknek kell kibozognia — mert úgy gondolom, ezzel több hasznára leszek, mintha elismétlem azt, amit tettem, és amit nagyjából ismernek.

Kezdem talán a mentegetőzéssel.

Szó esett itt arról, hogy immár négy évtizede foglalkozom a népmesével. Bárkiben felöltik a kérdés: vajon nem nagy fényűzés-e nálunk egyetlen műfajnak ennyit áldozni, amikor még olyan földérintetlen fehér foltok vannak a néprajz- és folklórkutatásban, mint — tesszem azt — a társadalmi néprajz. Vagy gondoljuk meg, hogy egyetlen gyűjtés és feldolgozás sem jelent meg a szokásokról és hiedelmekről. Lehetetlennek és abszurdnak tűnik, de így van. Nos, való igaz, hogy nagy fényűzés egyetlen műfajnak négy évtizedet áldozni, de mentségemre legyen mondva: a mesekutató dolga sem könnyű.

Először is sok év kellett ahhoz, hogy megértsem: gyakran el kell felejtenem azt, amit az eddigi jeles kutatóktól tanultam (gondolok itt elsősorban a nyugati kutatókra: Max Lüthire, Lutz Röhrichre, a mesekutatás elméleti tudósaira), s újból föl kell fedeznem azt az *élő* mesét, amelyet csak mi, délkelet-európai gyűjtők fedezhetünk föl: míg megértettem, hogy a mesét a maga szövevényében, vagy ahogyan ma mondják: „kontextusában“ kell vizsgálnom. Föl kell derítenem azokat a bonyolult összefüggéseket, amelyek a mese és annak társadalmi háttere, a mese és a mögötte rejlő lélektani valóság, a mese sajátos esztétikuma és az azt létrehozó alkotó erők, egyén és közösség között fennállanak, rejtetten és csöppet sem látványosan. Ehhez egy szerény gyűjtői és kutatói élet alig elégséges, hiszen a néprajzi kutató már csak autodidakta módon juthat el ahhoz, hogy egyszerre legyen pszichológus, társadalomkutató is — mert ha nem, akkor a mese csupán holt szöveg, „sírfölkirat“ marad számára, ahogyan ezt a kitűnő szovjet szemiotikus, Lotman mondaná, nem pedig fontos lehetőség a népi valóság jobb megértésére.

Ennyit, ami mentségemet illeti.

Most pedig hadd beszéljek azokról a mulasztásokról, amelyekre már nem könnyű mentséget találni. Arról van szó, hogy ha az előtűnk járt mesegyűjtők csupán a *tündérmesét* fedezték föl, akkor nekem nem lehetett nem észrevenni, hogy a népi próza sokkal gazdagabb, hogy eddig földérintetlen számos érték vár fölfedezésre és fölmutatásra. Gondolok itt a tréfás meséken belül a népi abszurd, a népi groteszk vonulataira. Mindezt csak szórványosan gyűjtöttük, és még szórványosabban jelentettük meg. Pedig a paraszti elbeszélőkedv és teremtőerő kiapadhatatlan forrásai ezek. Ezt a mulasztásomat csak a legutóbbi időben, legújabb munkámban, több száz összegyűjtött és ki nem adott népi tréfa alapján igyekeztem némileg pótolni.

Még nagyobb mulasztás terhel a népi elbeszélések földérintésével kapcsolatban. Jóllehet gyűjtöttem, sőt ki is adtam egy kötetre valót ezekből (*Paraszt dekameron*, 1977), ez nem ment föl az alól a mulasztás alól, hogy évtizedek során számtalanszor mentem el olyan tehetős népi elbeszélők mellett, akik csak ebben jeleskedtek — de ebben aztán remekül! Jól emlékszem, a görgényüvegcsúri Vas Barabást mennyit kínoztuk, hogy mondjon nekünk hagyományos tündérmesét vagy tréfás mesét, és csak nagy kelleetlenül vettük magnóra ízes elbeszéléseit arról, hogy milyen vitája volt a pappal, vagy hogy miképpen hozta el sok száz kilométeren át tisztje számára a Galíciában zsákmányolt lovakat. Ezeket olyan megjelentítő erővel, olyan elbeszélőkészséggel gondolta el, ami arra figyelmeztet: észre kell vennünk végre a népi mesemondó mellett a népi *elbeszélőt* is. Az árpástói Trombitás Lajos bácsitól vettünk föl néhány történetet, de hányat *nem* vettünk föl, mert nem ismertük föl fontosságát, és amit föl vettünk is, csak véletlenül tettük, anélkül hogy utánakerdeztünk volna! Egyszerűen nem tartottuk számon ezeket.

Ezt a mulasztást még hátralévő éveimben pótolni szeretném, és hiszem, hogy az utánam jövő nemzedék majd kiteljesíti a vizsgálatokat: hiszen olyan műfaj ez,

amely él és virágzik, s arra készlet, hogy a „hagyományos műfajok” fölötti lélekharang-kongatás helyett az élő felé fordítsuk tekintetünket!

Es szójak még legfőbb teendőnk: az utánunk jövőknek tanácsot adni, őket útravalóval ellátni a mi kötelességünk; annak az úgyszólván újjainkon megszámlálható néhány „hivatalos”-nak, akik a néprajzot szakmaként műveltük. Ezek között a fiatalok között olyanok vannak, mint a nagytehetségű, a szintézist a gyűjtőmunkával egybeolvasztó Ráduly János, aki a mi nemzedékünkön máris túlmutatva új utakon indult el; vagy a fiatal Salamon Anikó, aki Vasas Samu kalotaszegi tanárral arra vállalkozott, hogy fölmérje Kalotaszeg teljes szokás- és hiedelemanyagát, s ezt új szempontok szerint rendszerezze (mellesleg: az utolsó harminc évben ez az első ilyen munka, és ez is még mindig ott fekszik a kiadó polcán, még nem látott napvilágot). A sepsiszentgyörgyi Gazda Klára a gyermekek néprajzával és szociográfiájával foglalkozik. A geryneszegi Szabó Judit fedezte föl Berekméri Sándort, aki hagyományos tündérmesei keretben érvényesíti vérősi epikáját. A csíkszeredai Balázs Lajos Antal a lakodalmas szokásoknak egy olyan modern szempontú fölmérését kísérelte meg, amely a szokásanyag szociográfiai, esztétikai, lélektani vizsgálatát is magában foglalja.

Ezek a fiatalok és még azok, akikről itt nem szóltam, saját utakon indultak el. Nekik kell átnyújtanunk évtizedes tapasztalatunkat, őket kell minden erőnkkel támogatnunk, akik ott élnek a nép körében, s akik a népi valóság jobb megértését összekötik tanári, orvosi és egyéb munkásságukkal. S teszik ezt abban a tudatban, hogy fontos missziót teljesítenek, nemzetiségi önismeretünk kiteljesedéséhez járulnak hozzá.

Ime, ezek azok a gondolatok, amelyek egy ilyen alkalommal szükségképpen fölmerülnek bennem, és egyben azzal a reménnyel társulnak, hogy ha erőm és egészségem engedi, sikerül bepótolnom az említett hiányosságokat, s hasznára lehetek néprajz- és folklórkutatásunknak.

Nagy Olga

A „balladák földjéről” ...

Kedves Barátaim!

Bevezető előadásában Cseke Péter annyi szépet és jót rakott a vállaimra, hogy ugyancsak roskadozom a súlyuk alatt. Roskadozom annál is inkább, mert egész életemben ez az első eset, hogy ilyen nyilvános tiszteletben és elismerésben részesülök: a kolozsvári tudományos és irodalmi élet kiválóságai — pályatársak, nálamnál idősebbek és fiatalabbak — gyűltek össze azért, hogy *Balladák földjén* című tanulmánykötetem megjelenése alkalmával kifejezzék örömeiket és megbecsülését.

Erthető, hogy ebben az ünnepi pillanatban én is hálatelt szívvel gondolok azokra, akik pályám kezdetén a tudomány hamuban sült pogácsájával feltaristnyáltak, és jótanácsaikkal ellátva útnak indítottak. A sors oly kegyes volt hozzám, hogy egyetemi éveimben három mestert is rendelt körém. Életkoruk sorrendjében szólva, György Lajostól a népköltészetet is felölelő összehasonlító irodalomtörténetet tanultam, Szabó T. Attila a folklórral és irodalomtörténettel átszótt nyelv-történetre és nyelvjáráskutatásra oktatót, Gunda Béla pedig a szellemi néprajztól el nem választható tárgyi néprajz világában kalauzolt. E szorosan vett szakmai útravalón túl azonban emberi és tudósi példájukkal, a professzor és tanítványa közötti sajátosan háromféle, de a maga módján mindhárom esetben ideális kapcsolat kialakításával, majd atyai barátságukkal, hinni merem, egész életemre megszabták utamat. György Lajos már egyetemi tanulmányaim elvégzése után meghalt, Szabó T. Attila és Gunda Béla azonban máig velem maradtak és vannak, miközben szakmájukban mindketten a nemzeti és a nemzetközi tudományosság legmagasabb csúcsaira emelkedtek. Az ő példájuk nyomán, segítségük és biztatásuk, némelykor pedig bizonyos megérdemelt dorgálásaik közepette futottam meg én is olyan-amilyen tudományos pályámat.

1945-ben már doktorátusom a három tanítómester hatását mutatta, hisz főszakként magyar néprajztudományból, a két mellékszakként pedig magyar irodalomtörténetből és magyar nyelvészetből szereztem meg a tisztes tudományos címet. Meg kell azonban mondanom, hogy ily példák vonzásában nem volt könnyű saját utamat megtalálnom, hisz több-kevesebb keresgélés után végül sem etnográf-

fus, sem irodalomtörténész, sem nyelvész nem lettem, hanem a folklórkutatás a hivatásom. A választást akkoriban a külső körülmények is megnehezítették. A szocializmus alapjainak lerakása közben, a megfelelő szakemberek hiánya miatt történt például, hogy intézeti igazgatóm, Gaál Gábor, Oprescu professzorhoz népművészeti kutatónak ajánlott; így kaptam évekre olyan feladatokat, amelyeknek egyik későn (huszonkilenc év múltán) megjelent eredménye a Nagy Jenővel és Vámszer Gézával együtt jegyzett *Kalotaszegi magyar népviselet*, ez a maradék-talanul etnográfiai mű — meg a többiek, amelyek még kiadásra várnak. De szorosán vett szakmámon belül is kénytelen voltam széles pázsmákat vágni. Mert bizony én is szívesebben lelétem volna életemet egy intézeti szobában, mondjuk egy mesekatalógus cédulahegyei között és mögött, nemzetiségi folklórkutatásunk soha el nem végzett, égető feladatai, valamint a szakemberek csekély száma miatt azonban a tennivalókban nem nagyon válogathattam. Így nyúltam hozzá sorozatosan folklórunk olyan műfajaihoz és válfajaihoz, elméleti és gyakorlati kérdéseihez is, amelyekhez nem volt kinek hozzányúlnia; talán ezekre menő munkanapokon cuppogtam hóban-sárban a gyűjtőutakon; százával tartottam városfalun a legkülönbözőbb folklórelőadásokat a legkülönbözőbb közönségnek, tollmal pedig a tudományművelés és a tudománynépszerűsítés minden árnyalatát igyekeztem szolgálni. Sokszor akartam szűkebb értelemben szakosodni, de a körülmények megghiúsították szándékomat; még a minap is magamra haragítottam a *Művelődés* szerkesztőségét, mert nem avatkoztam bele a meggyőződésem szerint sajnálatosan meddő néptáncutatósi vitába.

Kibontakozásomat a közlési lehetőségek is alaposan összebonyolították. Folklorisztikai munkám itthon éveken át csak az *Utunkban* tükröződhetett. Később jött az *Igaz Szó*, a *Művelődés* és a *Korunk*, de ezek közül — az *Utunkot* is ide számítva — egyik sem szakfolyóirat, így a hasábjaiikon folyó közlésnek is megvoltak és vannak a műfaji határai. Egyetlen magyar nyelvű akadémiai folyóiratunk, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* is csak a folklór egy kis részének, a népköltészetnek képes helyel-közzel (az én esetemben pontosan kétvétenként egyszer) valamennyi nyomdteret biztosítani. A népköltési gyűjtemények viszonylag rendszeres kiadása negyedszázaddal a háború után, 1969-ben indult meg, de szintén elsősorban az irodalmi értékű és jellegű műfajokra korlátozódott; a fordulatot vagy legalábbis a fordulat jeleit és kezdeteit ilyen értelemben a Kriterion Könyvkiadónak köszönhetjük.

Ebbe a folyamatba illeszkedik *Balládák földjén* című tanulmánykötetem kiadása is. Aki a könyv végén a jegyzeteket netalán figyelemre méltatta, az a fentiekre több bizonyítékot talál. Láthatja, hogy a kötetbe foglalt tanulmányaim egy része vagy most jelenik meg először, vagy eddig csak részben jelent meg nyomtatásban. A megírás és a megjelenés közötti átfutási idő gyakran aránytalanul hosszú. Az ajánlásban emlegetett, félezernél több, nyomtatásban megjelent tanulmányom és cikkeim sokaságában, ide számítva félszáznál több kötetet és számos kiadatlan kéziratomat, már magam is alig tudok eligazodni. Legfőbb ideje volt tehát, hogy írásaim javát megrostáljam, összegyűjtsem és rendszerezem, az újabb kutatások eredményeit beledolgozzam, felíbe-szeribe maradt kézirataimat befejezzem, és egy-mást követő, egymással összefüggő kötetekben sajtó alá rendezzem.

Cseke Péter szavaiból kitűnt, hogy pillanatnyilag, mostani kötetem után, további három hasonló kötet tartalma van kikristályosodva. A másodikban mesetanulmányaimat szeretném sajtó alá rendezni. A harmadik — elképzelésem szerint — három összefüggés köré csoportosulna, valahogy ilyenformán: folklór és történelem; folklór és társadalom; folklór és irodalom. A negyediknek a súlypontja sokkal tömörebben kifejezhető: nemzetiség és folklór. Ha sikerülne megérnem összeállításukat és megjelenésüket, folklorisztikai munkásságom is jobban kirajzolódna, mint most, amidőn részletei több országban és több nyelven vannak szétszórva, valamint kéziratban várnak kiadásra.

Merész terv, bár valamenynyen megérhetnénk a megvalósulását. Bár tudnék még évek múlva is alkalmat szolgáltatni arra, hogy mondjuk a negyedik tanulmánykötet megjelenése után ismét összegyűljünk, gyarapítva sorainkat az időközben felnövekvő fiatal írókkal és tudományos kutatókkal.

Hálásan köszönöm, kedves barátaim, hogy sokféle elfoglaltságaik közepette is tudtak időt szakítani arra, hogy a *Korunk* meghívására eljőjenek, és szavaimat meghallgassák.

Faragó József

Elhangzottak 1978. március 17-én, a Korunk-délelőttök keretében Nagy Olga és Faragó József köszöntésére rendezett találkozón.

Használni, vagy megismertetni?

Nem akarom a vitát nyújtani az irodalomoktatásról, ám ha már nyilvánosság előtt megkérdeztek*, úgy vélem, kötelességem felelni.

Azt írtam: „az irodalomoktatás célja nem az irodalom megismertetése, hanem felhasználása, azaz eszközként való felfogása az ifjak nyelvi és érzelmi kultúrájának és világnézetének a kialakítására.“ Láng Gusztáv azt a kérdést szegezi azonban szembe: „*hogyan akarja felhasználni azt, amit megismertetni nem hajlandó?*“

Ha a mennyiségtant is ugyanúgy ismertetnék, mint az irodalmat a középiskolában, a számtan- meg a mértanórák nagyjából így festenek: mettől meddig élt Püthagorasz, hol született, szüleinek mi volt a foglalkozása, ki volt a felesége, és boldogan élt-e vele vagy sem, folytatott-e felesége előzőleg pajzán levelezést Belosz Lamidesszel, mit akart leleplezni Püthagorasz a tételével, hogyan viszonyult kora társadalmi valóságához, mennyit keresett akkoriban egy átlagrabszolga, milyen társadalmi megmozdulások voltak, kik az úgynevezett pithagoreusok, és miért tiltották a bab fogyasztását, illetve mindenfajta babét tiltották-e, egyáltalán mi a számmisztika, és milyen titkos társaságok és miért művelték stb. stb.

Nem mondom, e kérdések is mind-mind érdekessé tehetőek. Azonban az iskolában arról van szó, hogy egy meglehetősen szűkreszabott óraszám keretében meg kell tanítani Püthagorasznak és Arkhimédésznek és Pascalnak és még sokuknak a tételeit, *gyakorolni és alkalmazni* kell tudni őket. Azaz a *mennyiségtanórák eredményeképpen pontosan meghatározott feladatok elvégzésére kell képesnek lennünk.*

Sajnos, ma az irodalomoktatással szemben nem támasztunk ilyen konkrét elvárásokat, a tanuló szép kiejtését, kulturált beszédkészségét, azt, hogy a tanult versformákat alkalmazni vagy legalábbis felismerni tudja, általában nem minősítjük. Ugyanis valamilyen okból azt hisszük, hogy „*mindezt megtanulta a gyerek az első nyolc osztályban!*“

Ezért a IX—XII. osztály irodalomórái nagyjából így zajlanak le: hol született, mikor halt meg, kit ostromozott, kit leplezett le, hol dolgozik jelenleg, milyen új hangot hozott, kik regényének a fontosabb szereplői, kik a jelentős kortársai, kik a jelentősebbek, a még és a legjelentősebbek, hogyan tükröződik a kor társadalmi válsága lírai alkotásainak eme meghatározó gyöngyszemében, melyik verse fejezi ki a magányt, ezzel szemben melyik az elégedetlenséget, és melyik az a harmadik, amelyben a költő új társadalomra tesz célzásokat stb. stb.

A diák és a tanár tehát az irodalomoktatásra szánt idő többségében nem foglalkozik úgy irodalmi szövegekkel, ahogy a számtanórán számtannal foglalkoznak, hanem többnyire *nem iroían* megfogalmazott, de nem is tudományos értékű szövegeket hallgat és ismétel. Hogy mi az eredmény? Megírta egyszer már régen Beke György, éppen a *Korunkban*: a felsőbb osztályokban a gyermekek nyelve szintelenebb, mint az alsókban, több bennük a szólam, a klisé, a papírmásé gondolat. Milyen következtetéseket vont le ebből a feltárásból az irodalomoktatás?***

Az okos és művelt számtantanár természetesen szerét ejti, hogy óráin két-három perc alatt Püthagoraszról, Pascalról, Leibnizről néhány olyan érdekes epizódot vagy adalékot említsen, amely örökre bevésődik a tanulóba, anélkül hogy feltetnének és osztályoznák belőle! Az órák azonban nála is a levezetés, gyakorlás, feladatmegoldás jegyében telnek el 90%-ukban.

Ezt várnám az irodalomoktatástól is: irodalmi szövegeket elemezzenek és rekonstruáljanak, azaz ismételjének és „utánozzanak“; házi feladatul csakis verset vagy regényt, elbeszélést hagynék fel: elolvasni; időnként, de rendszeresen könyv nélkül egy-egy részletet megtanulni; hiszen *nincs irodalmi műveltség, a klasszikusok idézni tudása nélkül!* Manapság gúnyosan emlegetjük: „nem az a cél, hogy sznobokat, hogy papagájokat neveljünk“; s ezzel aztán el is háritunk minden igényt arra vonatkozólag, hogy hát lássuk, min is mérhető le, hogy a diák a négy felső osztályban legalább 280—360 órát intenzív irodalomoktatás jegyében ült végig.

A tanulók egy része ma, ha a jó tanár kedvet támaszt benne, megkeresi a szerzőt, és elolvassa műveit, akiről megtanították az adalékokat.

A helyes az volna, ha a tanulmányozott szöveg hatására a diák érdeklődni kezdene a szövegek szerzőjének kilétéről, életrajáról, sorsáról, kortársairól, a kor

* Láng Gusztáv: Széjlegyzetek egy vitához. *Korunk*, 1978. 6.

** Beke György: Az egyéniség kincsesládája. *Korunk*, 1967. 3. — Ezzel kapcsolatban kérdésemre Beke György kijelentette, hogy a megdöbbentő megállapítás után egyetlen irodalomoktatási illetékes sem kereste meg, hogy e kérdéssel tanácskozzanak!

viszonyairól. Ha azonban heti két-három óra alatt egy év során nyolcvan-szaz író akarunk ismertetni, ebből nem lesz senkinek semmi haszna.

Eppen ezért a középiskolai irodalomórákon csak vitathatatlan értékű írókkal, illetve művekkel, és nem „az irodalommal“ általában lehet megismertetni a tanulókat. „Az irodalom“ megismertetéséhez nagyon sok minden hozzátartozna, ami nem lehet középiskolai anyag. Nem mondom, egyes tanszékeken sikerült az egyetemet középiskolává tenni. Ezt kompenzálандó azonban, neveltséges nagyfokú ismeret minden olyan kísérlet, amely a középiskolát „kisegyetemmé“ akarja varázsolni.

Az irodalomoktatás eredményeképpen azt várjuk el a tanulóktól, hogy használni tudja anyanyelvét minden szinten, szóban és írásban, hogy tájékozódni tudjon az irodalmi alkotások között korok, szintek, műfajok szerint, hogy a szótárak, segédkönyvek, kézikönyvek között eligazodjék, és utána tudjon járni bármilyen szükséges tájékoztatásnak, de *leginkább, hogy gondolkodásban, érzésben művelt ember legyen!*

Még számtani, természettudományos, történelmi tankönyvek esetében is kifogásolható, hogy a diák nem ismerkedik meg eredetiben a legnagyobb szerzők megfogalmazásaival, csak a négy-öt kézen átment feldolgozásokkal. Nincs semminek sem erősebb nevelőhatása, mint a nagyokkal való közvetlen érintkezésnek.

Mindezt Láng Gusztáv cikke mellett egy kis történet mondatta újra el velem. Aznap, amikor a cikket olvastam, egy felvételi vizsgáról jövő magyartanáró mesélte: az egyik diáklány remek, világos jellemzéseket adott *A köszívű ember fia* hőseiről; amikor azonban megkérdezte, hogy olvasta-e magát a regényt is, így felelt: „En egy lapat se!“

Szőcs István

A XII. osztályos magyar irodalomtörténeti tankönyvről fél évvel ezelőtt megkezdett vitát Szőcs István cikkével lezárjuk. Úgy véljük, a vita során hasznos gondolatok fogalmazódtak meg, általában az irodalomtörténeti tankönyv és az irodalomoktatás feladatairól. A hasznos gondolatokat most már a gyakorlatban kellene hasznosítani. — Szerkesztőség.

Arkossy István grafikája

Korunk nemzetközi viszonyai és a békés egymás mellett élés

A nemzetközi helyzet ellentmondásos fejlődése, különösen olyan aggasztó jelenségek megjelenése, mint az egyes államok és államcsoportosulások közötti feszültség növekedése, a bizalmatlanság megnyilvánulásai, a kölcsönös rágalmak és vádak, a hadi készültség fokozása, régi konfliktusok súlyosbodása és újak megjelenése, az erőszakos módszerek újraébredése és az erőszakkal való fenyegetőzés, a világnak befolyási övezetekre való felosztásáért folyó harc kiéleződése veszélyezteti az enyhülés terén az utóbbi években elért szerény eredményeket, ugyanakkor a figyelem középpontjába helyezi a haladó társadalmi erők, az országoknak a döntéshozatalban felelős tényezőire, valamennyi népre háruló feladatokat: az említett negatív és nagyon veszélyes tényezők elleni harc szükségességét az építő együttműködést, az enyhülés megszilárdítását.

Ennek a felelősségnek a fontosságát nagymértékben növeli az a tény, hogy a nemzetközi élet színterén kedvezően alakultak az erőviszonyok a béke, a demokrácia, a haladás számára, és ezzel reális lehetőség nyílt a béke, a biztonság, a szabadság és az összes népek haladásának érdekeivel megegyező új, demokratikus nemzetközi politika megteremtéséhez.

De ez az objektív folyamat nem válik valóra önmagától, automatikusan; csak a haladó társadalmi erők tudatos tevékenységének, a népek olyan határozott harcának eredménye lehet, amely a nemzetközi élet menetét meghatározó objektív folyamatok minél teljesebb megértésén alapszik. Nicolae Ceaușescu elvtárs a Román Kommunista Párt 1977 novemberében megtartott országos konferenciáján mondomta: „Határozottan, szilárdan kell állást foglalnunk a különböző defetista magatartások és a mai világban egyre elmélyülő negatív jelenségek leegyszerűsítésére irányuló próbálkozások ellen, a kérdések elszigetelt, dialektikus kölcsönhatásukat figyelembe nem vevő tárgyalása ellen.”

Pártunknak a nemzetközi viszonyokról alkotott tudományos szemlélete — a világ jelenségeinek dialektikus megközelítése. Ebben a szemléletben, amelyet mind az események, mind a román külpolitikai gyakorlat igazol, összekapcsolódik az emberiség jövőjében való hit a valóság reális felmérésével, a jövőt fenyegető akadályok, veszélyek józan értékelésével.

A dialektikus megközelítés elsősorban a mai valóság, a nemzetközi élet meglévő ellentmondásainak konkrét elemzését jelenti. A leglényegesebb kérdés ezek természetének és működési mechanizmusainak megértése, azoknak a gyakorlati módzatoknak a feltárása, amelyekkel meg lehet akadályozni azt, hogy az ellentmondások konfliktusokká, katonai és „békés” összeütközésekké váljanak, továbbá olyan hatékony utak és eszközök találása, amelyek az egyes államok gazdasági erejétől és társadalmi rendjétől függetlenül — az adott helyzetben — a leghatékonyabban járulnak hozzá a kooperáció serkentéséhez, a nemzetközi biztonság megszilárdításához, a világ összes államai békés egymás mellett éléséhez és együttműködéséhez.

A mai nemzetközi élet ellentmondásainak jellege és alakulása csak azoknak a mély társadalmi és nemzeti átalakulásoknak az alapján érthető meg, amelyek a tudományos-műszaki forradalommal szoros kapcsolatban átfogó jelleget öltenek, kihatnak minden országra és minden népre, az emberi tevékenység minden területére, a nemzetközi élet színterén pedig az erőviszonyok radikális átalakulásához vezetnek. A nemzetközi viszonyok megváltozásának döntő bizonyítéka: a népek mind hangsúlyozottabban juttatják kifejezésre azt az akarukat, hogy felszámolják az imperialista, kolonialista és neokolonialista parancsuralmi politikát, hogy egyszer s mindenkorra maguk birtokolják nemzeti kincseiket, egyedül döntsenek saját jövőjük kérdéseiben, biztosíthassák szabad és független gazdasági, társadalmi fejlődésüket.

Ugyanakkor általánosan elfogadott az a következtetés, miszerint a tudományos-műszaki forradalom egyik legfontosabb eredménye éppen az, hogy a világ a kölcsönös függőségek és feltételezettségek világává alakult, de mindez szükségessé, kötelezővé is teszi az összes országok együttműködését az emberiség nagy problémáinak megoldása érdekében. A kölcsönös feltételezettségek elmélyülése, akárcsak a nemzeti függetlenségi törekvések mind erőteljesebb megnyilvánulása, objektív jelenség. Mindkét folyamat bonyolult összefüggésben alakul, olyan összefüggésben, amely nem zárja ki sem a folyamatokon belüli, sem a közöttük fellépő ellentmondásokat. Ha a két folyamat fejlődése eltérő érdekeket, törekvéseket hoz felszínre, ha kiemeli vagy — bizonyos esetekben — súlyosbítja a nemzetközi rendszer strukturális egyenlőtlenségeit és igazságtalanságait, az ellentmondások kiéleződhetnek, antagonisztikussá válhatnak. Természetes, hogy a mai nemzetközi rendszer még szembeszökő aszimmetriák uralják; az egyik oldalon a fejlett vagy erősen felfegyverkezett országok kiváltságos helyzete, amelyet tovább erősít a gyorsuló fegyverkezési hajszá, a másikon a gyengénfejlettség, a gazdasági-társadalmi elmaradottság. Tekintettel arra, hogy a kölcsönös feltételezettség hangsúlyozódása, a nemzetek függetlenségének megszilárdulása objektíve elkerülhetetlen, az ellentmondások súlyos konfliktusokká válásának megakadályozása csak olyan stratégia alapján lehetséges, amelynek fő célja az államok közötti aszimmetriák fokozatos csökkentése, egy új gazdasági és politikai világrend megteremtése, a nemzetek közötti békés együttműködés megvalósítása. Ilyen stratégiát követel korunk rendkívül változatos és bonyolult nemzetközi élete. A gyökeres társadalmi és nemzeti átalakulások folytán a világ ma különböző társadalmi rendszerű államokra oszlik: szocialista és kommunista társadalmat építőkre, független gazdasági és társadalmi haladás útját járó fejlődő országokra és fejlett kapitalista államokra.

Mindaz szükségesé és sürgőssé teszi a különböző államok közötti összeütkezések elkerülését szolgáló politika előmozdítását. És nyilvánvaló, hogy csak egyetlen, a fenti követelménynek eleget tevő alternatíva létezik: a békés egymás mellett élés, az összes államok cselekvő együttműködése a teljes jogegyenlőség, a nemzeti függetlenség és szuverenitás, az erőszakról és az erőszakkal való fenyegetézésről való lemondás, minden nép azon jogának tiszteletben tartása, hogy bármilyen külső beavatkozás nélkül, társadalmi rendszerétől, nagyságától és erejétől, politikai felfogásától, fejlettségi fokától függetlenül maga döntse el sorsát.

Ez az alternatíva megfelel mind a szocialista, mind a kapitalista államok s egyben az egész világ létérdekeinek, a békére, biztonságra és szoros nemzetközi együttműködésre irányuló törekvéseinek. A nemzetközi kapcsolatok bármely más megközelítése csak ideológiai, politikai vagy filozófiai ellentmondások, államok közötti katonai összeütkezések felé nyit utat, csak akadályokat emel a nemzetközi élet demokratizálódása elé, veszélyezteti az általános biztonságot és békét.

A mai nemzetközi élet ellentmondásainak összességére, a világ népei előtt tornyosuló problémákra a különböző politikai és társadalmi erők képviselőinek válaszában megtalálhatjuk a mai világpolitikában jelentkező törekvéseket is. Lényegében két válaszról van szó. „A probléma — állítja M. Merle professzor — annak ismerete, hogy a rendszer egyes résztvevőinek sikerül-e saját előnyükre kihasználniuk ezeket az ellentmondásokat és ráerőszakolniuk uralkozásukat a rendszer egészére, vagy a rendszer fő résztvevői, közös megegyezés alapján, lemondva egy összeütkezés kockázatáról, egyesíteni fogják-e erőiket a rendszer stabilitását rövid időn belül veszélyeztető, elsősorban demográfiai, gazdasági és társadalmi egyensúlybomlások következményeinek enyhítéséért.”*

Az első lehetőség tulajdonképpen a nemzetközi élet ellentmondásainak a régi, az erők és kényszer módzereivel való megoldását jelenti. Napjainkban, amikor — köztudomású — nem létezik egy olyan hatalmi központ, amely képes akarátát a világra rákényszeríteni, ez az irány leginkább a befolyási övezetek politikájának újjászülésétében, a szuverén államok belügyeibe való beavatkozás politikájában nyilvánul meg.

Természetesen a befolyási övezetekért való harc nem új. Az imperialista politikának állandó kísérője volt és marad, különösen abban az esetben, amikor létezik két nagyjából egyenlő erő. Néha kisebb országok is ilyen útra lépnek, különösen regionális szinten, de a befolyási övezetek politikája lényegében nagyhatalmi politika. Egyes esetekben hallgatólagos, formális megegyezések (egyezmények, szerződések stb.) által jön létre, de napjainkban az ilyen politikát a nemzetközi jog kifogásolja, a világ közvéleménye elítéli, ezért egyetlen kormány sem meri nyíltan támogatni.

* Marcel Merle: *Sociologie des Relations Internationales*. Dalles. Paris, 1974. 422.

A befolyási övezetek politikájának megvan a maga külön dialektikája. Egy adott pontig az erők „egyensúlyát” szentesíti, s bizonyos fokú együttműködést és megértést tételez fel. De egy ilyen „egyensúly” természeténél fogva bizonytalan. Katonai egyensúlyát a hadiipar technológiájának gyors fejlődése állandóan felborítja, különösen olyan körülmények között, amikor a fegyverkezési hajszá egyre nagyobb méreteket ölt. Politikáját a társadalmi forradalmak okozta viszontagságok kuszálják össze, mivel a megegyezések által érintett és általában meg nem kérdezett népek egyre gyakrabban nyilvánítanak saját véleményét, és fejezik ki azon akaratukat, hogy maguk döntsenek sorsuk felől. Az „egyensúly” következképpen állandóan felborul, s így a befolyási övezetek politikája maga után vonja a világ újrafelosztásáért, a befolyási övezetek megtartásáért vagy újak elnyeréséért folyó állandó harcot.

E politika újraéleződése korunkban egyes imperialista, konzervatív körök nyugtalanságát, türelmetlenségét fejezi ki az erőszakpolitikának a forradalmi átalakulások meghatározta válságával szemben. Ezek a körök fokozzák a harcot a világ újrafelosztásáért, a befolyási övezetekért abban a reményben, hogy ezáltal leküzdik a régi uralmi és kényszerpolitika válságát, és a kis és közepes államok, népek társadalmi és nemzeti szabadságáért folytatott harcának rovására sikerül „megoldaniuk” a nemzetközi élet ellentmondásait. S éppen ez az, ami a világban fellépő feszültség kiéleződésének fokozásához, egy új világháború veszélyének növekedéséhez vezet.

A világ újrafelosztásának politikája ma a legkülönbözőbb formákat ölti: lehet békés és nem békés, gazdasági és katonai, jelentheti a különböző népek belügyeibe való beavatkozást vagy az államok közötti feszültségi állapot, sőt konfliktusok serkentését. A kép kiegészítéseként tekintetbe kell venni az államok fölötti monopóliumoknak az egyes kormányokra gyakorolt befolyását, valamint ezeknek a fellelvőpiacokért folytatott harcát.

Európában ez a politika a katonai tömbök megszilárdulása, a tömbpolitika erősödését célzó törekvések formájában jelentkezik, vagyis abban, hogy a legfontosabb európai problémákat — katonai el nem kötelezettség, leszerelés, amely nélkül a kontinensen szó sem lehet reális biztonságról — a katonai tömbökön belül vagy közöttük tárgyalják és oldják meg. A nemrégiben lezajlott belgrádi értekezlet eredménytelenségét nem utolsósorban éppen ezek az újjáledt törekvések okozták.

A befolyási övezetek politikája azokon a földrészeken ölt élesebb formákat, ahol a fejlődő országok terülnék el, különösen Afrikában, ahol az idegen beavatkozás megpróbálja kihasználni a független nemzeti államok kialakulásával együtt járó kezdeti bizonytalankodást, azokat a nehézségeket, amelyeket éppen a gyarmatosító államok hagytak súlyos örökségül. Az afrikai kontinensen, akárcsak földünk más tájain, a nemzeti altalajkincsek feletti rendelkezés megőrzése vagy az abból való részesedés biztosítása, az egyre növekvő nyersanyaghiány idején, a befolyási övezetek újrafelosztásáért folyó harc egyik súlyosbító tényezőjévé vált. A *Rand Corporation* (ismert amerikai intézet, amely az USA légierijének kutatásával foglalkozik) *A nyolcvanas években lehetséges világválság katonai következményei* című tanulmánya megjósolja, hogy „a világtermelés felosztásáért kiéleződik a harc az ipari demokráciák és a harmadik világ között”, majd rámutat arra, hogy az Egyesült Államoknak fel kell készülnie egy „szigorúbb időszakra”, ennek megfelelően a „kényszerítő diplomácia” eszközeire van szükség, hogy biztosítsa magának a létfontosságú tartalékok megszerzését, hogy megvédje „a határokon kívülről ostromlott befektetéseket”.*

De földrajzi vonatkozásokon kívül a befolyási övezetek politikájának úgymond funkcionális arculata is van. Megfigyelhető például egy olyan irányzat, amely az alapvető kérdésekben való döntést a nemzetközi közösségek hatásköréből kizárólagosan a nagyhatalmakéba utalja. Ez az irányzat katonai téren érezeti hatását, és különösen akkor, amikor egy demokratikus szervezet — legyen az regionális vagy világszintű (ENSZ) — a leszerelés, a fegyverkezés, a katonai kiadások csökkentésének kérdését tűzi napirendre.

A befolyási övezetekért folyó harc képviselői néha szándékosan, máskor éppen a harc logikájától vezettetve a hidegháború légkörét teremtik újjá; az ideológiai ellentmondásokat politikai céljaik szolgálatába fogják, hogy ezáltal megosszák a kis és fejlődő országokat, hogy törést idézzenek elő az el nem kötelezett államok mozgalmában. Ez a politika kizárja a békés egymás mellett élés lehetőségét, megátolja az államok és népek közötti együttműködést, veszélyezteti a békét és az emberiség haladását. Következésképpen: a befolyási övezetek újrafelosztásának po-

* Stephen Rosenfeld: *An Analysis of Coercive Diplomacy*. International Herald Tribune, 1978. május 12.

litikája veszélyes, és perspektívája sincs. A jelen feltételei között „a harmadik világban letűnt a nagyhatalmak olcsó sikereinek kora” — jelentette ki Klaus Knorr, ismert amerikai politológus.

Lehetséges, hogy a múlt században, vagy éppen a második világháborúig, a befolyási övezetek politikája — természetesen nem számolva egyes népek akarátával és érdekeivel — biztosíthatta volna, akár hosszabb időre is, a fegyvernugvást, a stabilitást. Napjainkban azonban egy ilyen politika nemzetközi bizonytalanságot okoz, s nem utolsósorban egy újabb világháború veszélyét érleli. A világnak befolyási övezetekre való újrafelosztása ellen küzdenek a haladó antiimperialista erők, a népek mindenütt. Egy új, cselekvő, békés együttélés elvére épülő nemzetközi politikáért szállnak sikra, amely kifejezi minden nép békeakarátát, biztosítja az általános békét, a demokratikus fejlődést. És ez a harc nem csupán a rombolással, a katasztrófával szembeni természetes ellenállás vagy jámbor óhaj, hanem egy olyan objektív folyamat kifejezője is, amelynek alapján mind világosabban bontakozik ki egy átfogó szemlélet és cselekvési program: az emberiség jövőjének egyetlen ésszerű alternatívája. A szocialista Románia úttörő szerepe ennek az egyedül járható útnak a kicövekkelésében ma már világszerte közismert. Pártunk és államunk határozott fellépése a nemzetközi jog alapelveinek maradéktalan betartásáért, az uralmi és kényszerpolitika teljes megszüntetéséért, a békés egymás mellett élés megvalósításáért, egy új világrend létrehozásáért és megszilárdításáért a nemzetközi közvélemény elismerését váltotta ki.

Néhány esztendővel ezelőtt Henry Kissinger, a nemzetek személyiségének fontosságára és egyre határozottabb megnyilvánulásaira figyelve bizonyos kételyeket fogalmazott meg. „A nacionalizmus — írta, és ezzel a fogalommal a népek ama elhatározását jelölte, hogy szabadon és függetlenül éljenek, hogy sorsukat a maguk kezébe vegyék — legyőzheti a szuperhatalmak uralmát. De csak a jövő dönti el, hogy sikerül-e ebben az évszázadban egy olyan integrálódási elgondolást érvényesíteni, amely jobb, mint a múlt századi.” Kissinger kételyeire a válasz nem lehet más, mint határozottan pozitív. És ami még ennél is több: a nemzet, a nemzeti szuverenitás és függetlenség semmi mással nem helyettesíthető alapja csak a nemzetközi békés és gyümölcsöző együttműködés lehet.

De ahogyan ma a nemzet szerepét látjuk — és ez a szemlélet egyre jobban terjed —, az gyökeresen különbözik a múlt századi „nacionalizmus”-tól. A nemzet szerepének a függetlenség és a kölcsönös feltételezettség dialektikus egységében való megerősödéséről van szó. Románia egy olyan tényleges programot vall magáénak, amely — fokozatosan felszámolva a nemzetek közötti egyenlőtlenséget — biztosítja, hogy a kölcsönös feltételezettség erősödése minden nép, az egész emberiség ügyét szolgálja, s biztosítsa az általános kérdések építő megoldását. Az a gyakorlat, miszerint országunk, amely határozottan törekszik nemzeti függetlenségének erősítésére, de ezzel párhuzamosan fejleszti kapcsolatait, társadalmi rendszerre való tekintet nélkül a világ összes országaival, a román nemzetközi politika helyességét és életrevalóságát bizonyítja.

A nemzetközi élet demokratizálódását szolgáló alapelvek nem matematikai képletek, nem nyújtanak automatikus megoldásokat az államok közötti bonyolult, sokrétű kapcsolatokban. Megoldások csak az egyenlőségen és kölcsönös tiszteleten alapuló tárgyalások útján találhatók. Országunk, de más országok tapasztalata is bizonyítja, hogy az egészséges nemzetközi kapcsolatok kiépítéséhez, a békés egymás mellett élés megvalósításához, a világbéke biztosításához csak tárgyalások útján lehet eljutni. Az európai együttműködési és biztonsági konferencia sikere is bebizonyította, hogy akkor, amikor nem hiányzik a politikai akarat, lehetséges nem két vagy három, de több országot érintő bonyolult kérdésben is elfogadható megoldást találni.

A tárgyalások nem szolgálhatják csupán az ellentétek elsimitását — miután azok már kiéleződtek —; az államközi vitás kérdések megoldásának egyetlen módszerévé kell válniuk, olyan eszközzé, amely hozzásegít az összeütközések megelőzéséhez. A nemzetközi élet demokratizálódása, a békés egymás mellett élés megköveteli, többek között a — két- és többoldalú — tárgyalások gyakorlatának, eljárásai módszereinek állandó javítását, új eszközöket kell találni annak érdekében, hogy az egyenlőség feltételei között biztosítható legyen minden állam részvétele a nemzetközi problémák rendezésében. Csakis így érhető el érvényes és tartós megoldások.

A háború utáni esztendőkhöz elért nemzetközi sikerek bebizonyították, hogy a haladó társadalmi erők képesek megfékezni és kiiktatni az erőszak politikáját, s mindezt csupán azért, mert ezek az erők egységesen léptek fel a világ népei közötti béke és együttműködés mellett, s a maguk oldalára tudták állítani a világ közvéleményét is.

Ha megvizsgáljuk, hogy a fejlődés a nemzetközi élet melyik területén volt és maradt kevésbé kedvező vagy éppen veszélyes, akkor meg kell állapítanunk közös tényezőként — a haladó erők egységés fellépésének hiánya mellett — a népi tömegek mozgósításának elégtelenségét is. Egyes országok közvéleményében még nem tudatosodott eléggé a fegyverkezés hajtsza, a gyengénfejlettség állandósításának veszélye akár saját országuk, akár az emberiség sorsára nézve. A belgrádi értekezlet sikertelensége jórészt annak az euforikus állapotnak is tulajdonítható, amelyben a jelentős politikai körök mellett a közvélemény is tetszelgett a Helsinkiben elért eredmények után. Gyakorlattá váltani a reális lehetőségeket, biztosítani továbbra is a nemzetközi élet demokratizálódását, a békés egymás mellett élest, az emberiség haladását és biztonságát csak úgy lehetséges, ha egyre hallhatóbbá válik minden ország közvéleménye azoknak az alapvető kérdéseknek a megoldásában, amelyekkel napjainkban szembe találja magát az emberiség. De ugyanakkor fokozottabb figyelmet érdemelnek azok a differenciálódások is, amelyeket a valóság, a közvélemény hatása, a fennmaradás elsődleges érdeke váltott ki a régi nemzetközi viszonyok hívei között. E tényezők nyomására, félreértve az erkölcsi megfontolásokat, a nyugati országok politikai köreinek jó része arra a következtetésre jutott, hogy saját társadalmuk fennmaradásának, biztonságuk érdekében támogatniuk kell a leszerelés gyakorlati megvalósítását, életbe kell léptetni a békés egymás mellett élest elveit. Ez a jelenség is azokhoz a tényezőkhöz tartozik, amelyeknek megértése és idejében való kihasználása elősegíti a haladó társadalmi erők, a világ népeinek ama törekvésést, hogy gátat vessenek az uralmi, a világ érdekvezeterekre való felosztását célzó politikai cselekvéseknek.

Románia ebben a szellemben fejt ki nemzetközi tevékenységét. Hazánk következetesen fejleszti barátsági és együttműködési kapcsolatait az összes szocialista államokkal, erősíti szolidaritását és együttműködését a fejlődő országokkal, az el nem kötelezett országokkal együtt küzd a békéért, biztonsáért, függetlenségért, a nemzeti szabadsáért és a társadalmi haladásért.

Abból az elgondolásból kiindulva, hogy a béke szempontjából a világ az államok összessége, függetlenül azok társadalmi szerkezetétől, Románia a cselekvő békés egymás mellett élest szellemében fejleszti kapcsolatait a fejlett kapitalista államokkal, minden országgal, társadalmi rendre való tekintet nélkül. A kétoldalú kapcsolatok során megkülönböztetett figyelmet szentelnek a jelentős nemzetközi problémák vizsgálatának. Mindez nemcsak a jobb, a kölcsönös megismerés általános célját szolgálja, hanem azt is, hogy életképes megoldások szülessenek a legfontosabb nemzetközi problémákban, ehhez pedig minden államnak hozzá kell járulnia nagyságától, gazdasági erejétől, társadalmi rendjétől függetlenül.

Elmondhatjuk, hogy a román külpolitika minden alkalommal megtalálta ezeket a lehetőségeket. Nicolae Ceausescu elvtárs nagy jelentőségű látogatása az Egyesült Államokban és Angliában bizonyító példa lehet. Annak ellenére, hogy Románia és az említett két ország társadalmi, politikai és filozófiai rendszere különbözik egymástól, mégis sikerült olyan érintkezési pontokat találni, amelyek lehetővé tették az együttműködést jelentős nemzetközi kérdésekben.

Ugyanakkor meg kell jegyeznünk azt is, hogy Románia külpolitikája nem korlátozódik kizárólagosan a hivatalos kapcsolatokra; mellettük és ezeket erősítve támogatja a különböző politikai és tömegszervezetek közti érintkezést, egymás elmélyültebb megismerését.

Románia nemzetközi tevékenysége, jókapcsolatok kialakítása az államok döntő többségével bizonyítja a békés egymás mellett élest szükségességét és reális lehetőségét a béke, a nemzetközi együttműködés jegyében. Mindez megerősíti hitünket: a békeszerető országok, a világ népei elég erősek ahhoz, hogy véget vessenek a régi, az erőszakra és diktátumra épülő politikának, az államok közti konfrontációnak, hogy túljutnak a mai feszült nemzetközi helyzeten, hogy egyesült erőfeszítésük pozitív irányba tereli a nemzetközi élet fejlődését.

Corneliu Bogdan

1848 Gyergyóremetén

A 48-as eseményeket kutató szakemberek körében ismeretes tény, hogy az egész egykori Csík megyében nem volt falu, amelyik olyan nagy számban adott volna harcosokat a forradalomnak, mint Gyergyóremete. Mi ennek az oka? — tettem föl magamban gyakran a kérdést, s kutatásaim során igyekeztem egyet-mást tisztázni. A forradalom előtti fejlődést három vonatkozásban kíséreltem meg fölvezetni, s ily módon a nagyarányú részvételt megmagyarázni. Foglalkozunk először a földműveléssel.

„Ezen falu határa két fordulóra vagyon szakaszta, amikor az egyik forduló vetésbe esik, akkor a másik forduló nyomásba és a marhák legelésére használta-
tik” — mondják a remeteiek 1820-ban. A faluközösség tagjai mind az „alsó”, mind a „felső” forduló határában megközelítően egyenlő nagyságú szántóval és legelővel rendelkeztek. A termőföld minőségéről beszélve a remeteiek 1785-ben beismerik, hogy „a határ fele részben termékenyebb, más részben pedig sovány, mindezenáltal ha a föld jól megtrágyáztatik háromszor, s az megszántatik, megterem, olykor, midőn az idő néki szolgál, elegyes búzát [...] rozst, árpát, borsót, lencsét, kendert, lent és más kerti veteményeket, úgy mint káposztát, veres hagymát, murkot, petrezselymet, salátát és több eféléket, midőn pedig nem trágyáztatik, zabnál egyebet nem terem”. Meglepi a termelt növények sokfélesége, mégis óvatosan kell értékelnünk a természetű növények területi elterjedését, mert a faluközösség lakói is elismerik, hogy „az mi határunk a több falu határanál alábbvaló és az föld itten négy ökrön műveltetik”. Megállapításunkat igazolja az 1820-as összeírás. Ekkor a remeteiek hangsúlyozzák, hogy a föld „terem közönségesen rozst — árpát — zabot — lent — kendert — lencsét — krumplit”. Tudósítónk még azt is elmondják, hogy „jól művelt földben egy köből után terem közönségesen 6 kalangya, egy kalangya meg ad 1, 1/2 vékát, igen ritkán többet”.

Ami felkelti a figyelmünket, az a burgonya termesztésének az első említése Gyergyóremetén, valamint az ipari növények és a zöldségtélek termesztése. Az állattenyésztés feltételei már kedvezőbbek. A kérdezettek elismerik: „Marha legelő helyünk, szarvasmarháink szükségére az réteken és szántóföldeken elégséges vagy, apró marháink szükségére pedig nints több két havasunknál.”

Az állattenyésztéssel szorosan összefüggött a szénakészítés is: „egy hold kasszáló a fenn való helyeken 4-5 mázsa szénánál nem többet, a térben pedig az hol az árvíz kiönt rájuk 12 mázsáig megteremnek és csak egyszer használhatók.”

A szarvasmarhatenyésztésre a házi állattartás és a mezei legeltetés volt jellemző, a juhokat viszont az év nagy részében a legelőn tartották: a várhegyi és oroszfalusi juhászok gondjaira bízták, sőt arról is van tudomásunk, hogy 1829-ben Marika Simon a gyalog katona István János „juhait a teletetésből Oroszfa lu vezető faluból haza hajtja”. A nagyobb gazdák lótenyésztéssel is foglalkoztak. Ezt panaszolja 1830-ban Dumurván János, akit „Veress Kadét úr elvett több fizetés mellett a mén lovak mellé”.

Amint láttuk, a természeti feltételek kedvezőtlenek voltak, a lakosság ezzel szemben a XIX. század elején meglehetősen gyors ütemben szaporodott, s a földművelés már távolról sem volt elegendő a nép eltartására. Annál inkább nem, minthogy a földművelés lassan fejlődött, a termésátlagok nem növekedtek. A szükség tehát kiegészítő foglalkozásokra kényszerítette a lakosságot. Ilyen tevékenység volt a fakitermelés és a tutajozás. A gyergyóremeteiek az 1785-ös összeírás alkalmával elmondják, hogy „Fenyő (Erdei) fánk mind épületre való elégséges és nem mesze van. Erdőnk tutajfára és deszka metszeni alkalmas.” A következőkben megtudjuk azt is, kinek a részére szállították a fát: „Tutajozó vizünk az itten lefolyó Maros vize, melyen magunk es királyi tutajokat szoktunk lehordani.” 1820-ban a pénzkeresés módjáról beszélve a falubeliek már első helyen említik a tutajozást és az erdőkitermelést: „ez áll egészen a tutajnak készítéséből, amelyen

szoktak hordani deszkát, lécet, szarufát és más eszközökre kívántatott fákat, s mivel hogy a Maros vize ezen falunak egyik oldalát mossa, az itt való nép a szántás-vetés után lenni szokott terméseknek fogyatkozásait ebből szokta kiállni — a tehetősebb gazdák tutajakat és deszkát készítenek, a szegényebb rendűek azokat alkalom szerint való fizetés mellett a Maros vizén a külső fátlan helyiségekre szállítják.“ A tutajozásról a XVIII. század utolsó évtizedében és a XIX. század első két harmadában úgy beszélhetünk, mint alapfoglalkozásról, mely jövedelmezőségben jóval felülmúlta a földművelést. Míg 1785-ben a remeteiek csak általánosságban beszélnek a tutajozásról, addig 1820-ban már elismerik, hogy „ezen helyiségben a tutajozásnak beneficiuma a szántás-vetés beneficiumát másfél részben felül haladja“.

A lakosság főfoglalkozása hovatovább a tutajkészítés és a tutajozás volt, ami bizonyos társadalmi munkamegosztást eredményezett a faluközösségen belül. Ennek lerövidített képlete a következő:

<i>Gazdasági helyzet</i>	<i>Társadalmi-katonai beosztás</i>	<i>A tutajozásban elfoglalt hely</i>
törpe- és kiscgazdák kis- és középgazdák	gyalogok gazdagabb gyalogok és huszárok	tutajosok tutajkészítők
tehetősebb gazdák, szász kereskedők	polgárok	gondviselők és kereskedők

Ismerkedjünk meg közelebbről e csoportok életével és gondolkodásmódjával. Bocskor János gyergyóremetei pap 1838-ban bemutatja a tutajkészítők élet-körülményeit: „lépéseim gyakran elvezettek a tutajt készítőknél természeti ártatlan együgyűség és őszinteség kellemesítette körébe, ahol még most is foly a burkus, török és francia háborúkról beszéd. Körükben mulatásom ideje alatt gyakran tudakoltam, mi legyen jutalmok legfőbb mértékben izzasztó fáradságoknak? talán csekély jutalmaztatásokat szégyelvén feltételre felvilágosítólag határozottan válaszolni egy ideig vonakodának: de bár hallgatott is nyelvek eleget mondottak kebleikről emelkedő sűrű sohajtásaik, és komoly képekből csak hamar kiolvastam, hogy vérzik szívek terhes munkájuk csekély jutalmán: végre ők is csak nem könnyes szemekkel nyilatkoztatták, hogy jobb, célarányosabb volna szorgalmatosabban és többször az eke szarvát mint sem az apacsnyit, vagy is kormányfát fogni, mert a tutajgerendák szállítása következtében kifogytak sok izmos jó ökreikből, a havasban sokaknak elvette a hideg a lábát és más efféle; még az idén [1838] legalább Remetén a legszebb, legnagyobb és egész faluban híres tutajért 25 német forintnál többet fertályonként nem adtak, sőt résztvevőleg láttam olyanokat is, kik békötött és Marosba szállított közepes tutajokért 8, 9 magyar forinttal jutalmaztattak.“

A tutajosok életkörülményei sem voltak kedvezőbbek. Fodor András 1837-ben elpanaszolja, hogy „egy év sem telik úgy el, hogy a kősziklába csapódás által elromladozó tutajokon lévőek közül élőkötet ne veszítsenek“.

A gyergyóremetei tutajkereskedelmet nem a helyi kereskedők irányították. Az eredeti tőkefelhalmozás még nem biztosította a feltételeket Remetén a helyi polgárság kialakulására. Ezért a remetei tutajkereskedést a szászrégeni kereskedők irányították. Bocskor János 1838-ban tudunkra adja, hogy „létezik egyesület, mely a tutajt készítő falukat tagjai között felosztotta: békötetele előtt gyergyói biztosai által minden nemű körülményektől értesítvén, a veendő tutajok ára iránt havában határozólag rendelkezik és Gyergyóban mulatása alatt szabályait a tutaj vevésben és a béresek [tutajosok] fizetésében pontosan megtartja“. A fenti idézet a tőkés társadalmi viszonyoknak a jelenlétét bizonyítja. A gyergyóremetei tutajosokat és tutajkészítőket e „résztvevőtársaság“ tagjai kegyetlenül kizsákmányolták, jövedelmüket elsajátították. Mindez a gyergyóremetei lakosok pénzszerzési lehetőségének a leszűkülését jelentette. Ez az ellentét az 1848 előtti években a gazdasági-társadalmi élet fő ellentmondása volt. Megoldását a remeteiek a forradalomtól várták.

A búza és a fa feldolgozása a kézművesség bizonyos fejlettségét is megkövetelte. Az 1785-ös összeírás szerint „lisztelő malmunk a faluban egy, a falunk határában pedig mind lisztelő mind fűrészmalomok elégségesek“.

A kézművesség azonban a XVIII. században jobbra csak lisztelő- és fűrészmalomokra, tutajkészítésre, valamint a házi mesterségekre korlátozódott. A XIX. század első évtizedeiben viszont már szakosodott mesteremberekkel ismerkedünk meg: „vagyon a faluban két kovács mester, 1 asztalos, 2 szabó, s csaknem minde-

nik gazda ember a szekerek csinálásához jól szokott érteni, magok azokat megcsinálják, mivel arra szükséges fájak is elegendő vagyon.”

A helyi kereskedelem terén is jelentős változást vehetünk észre. Míg az 1785-ös összeírás alkalmával nagyobb méretű árucseréről a tutajozáson kívül nem történik említés, addig 1820-ban már íme, miről értesülünk: „vagnak ezen faluban 3 Boltok, melyekben aproság portékák árultatnak.”

Ismerkedjünk meg ezek után a falu társadalmi életével, pontosabban: osztályszerkezetével. Adjuk át ismét a szót az 1820-beli adatközlőknek: „Ezen falubeli lakosok némelyek nemesek, mások szabad székelyek, közülük pedig némelyek örökös jobbágyoknak, mások zselléreknek neveztetnek.”

Tehát ebben a határorkatona-közösségben is léteztek jobbágycsaládok. Számuk 8-9 között mozgott, és a szérhegyi Lázár grófnak voltak alárendelve. Kötelezettségeik között megtaláljuk a munka-, a termény-, valamint a pénzáradékot. „Mű a méltóságos gróf Lázár Tamás ha részről való jobbágyok néhai méltóságos gróf Lázár Ferenc úr mostani életiben lévő grófjaink nagy atya idejében mind kézi munkával, mind pedig marhával, két vagy négy ökörrrel az magunk kenyerünkön hetenként három napot szolgáltunk, az ő huga halála után pedig mind gyalog kézzel, mind marhával csak Két napot szolgáltunk” — mondják a jobbágyok 1785-ben. 1820-ban megfigyelhető a robot jelentős csökkenése: „nevezetesen egy colonus minden héten 4 igavonó marhával egy napot, gyalogszerben pedig (midőn az udvar úgy kívánja) 2 napot köteleztetünk szolgálni, de mindhogy közzöttünk mostan egy gyalogszeres colonus nem találhatik, mű minyájan marhával szoktuk szolgálatunkat bétenni [...] ezen kívül esztendőök által egy hosszú utat pedig amely 4 napot foglalni szokott magában, minden colonus tenni köteleztetik.”

Ha a jobbágyi robot időrendi változásait figyeljük, ezek fokozatos csökkenését érzékeljük:

A XVIII. század közepén	1785-ben	1820-ban
3 nap marhával	2 nap marhával	1 nap marhával hetente és
3 nap gyalog	2 nap gyalog	4 napos út évente
kézbeli hetente	kézbeli hetente	2 nap gyalog kézbeli hetente és 4 nap évente

A kötelezettségek között megtaláljuk a terményjáradékot is: „Eszteendőként karácsony zabja, tyúkjá titulusa alatt két véka zabot és tyúkot, vagy pénzből piaci áron házi kötél titulussa alatt pedig egy polturát fizettünk az uraságnak és feleségeink az uraságnak egy-egy darab fonalat fonat kenyer nélkül”, tudósítanak a jobbágyok 1785-ben. Ezek a kötelezettségek alapvetően megváltoznak 1820-ig: „Eszteendőök által 10 font fonalat minden gazdának meg kelledik fenni [...] Ezen kívül minden gazdának sorban 2 véka zabot — 1 tyúk — 10 tojás és régi szokás szerint vagy egy hárs kötelet, vagy pedig az helyett egy Polturát kellett adni, ezen kívül két sing cernába fűzött száraz szentgyörgy, vagy pedig süveggombát. Kértek néha köménymagot is, szurkot egy két suval, néha pedig ezek el is maradtak.” Míg a munkajáradék terén kötelezettségbeli csökkenést figyelhetünk meg, addig a terményjáradéknál jelentős növekedést vehetünk észre.

A pénzáradékot a poltúra jelentette, amely összeget csak abban az esetben kellett fizetni, ha a hárskötelet mint terményjáradékot nem szolgáltatták be a Lázároknak.

A kötelezettségek a társadalmi élet — a hűbérúr és a jobbágyok közötti — döntő ellentmondásának forrását alkották. Az elégedetlenség kiderül az 1785-ös összeírás alkalmával is, amikor a jobbágyok elpanaszolják: „A több földesúrnak jobbágyai felelik: hogy csak vonó marhával egy napot, kézi munkával két napot szolgálnak, és favontatást is tesznek ezek mellett, de Karácsony zabja, tyúkjá és házi kötéllel, vagy az helyett polturával nem terhelhetnek.”

Ez az elégedetlenség a XIX. század első évtizedeiben tovább növekedett, mely Dotzi András jobbágy 1831-beli panaszából is felismerhető: „En szegény ember lévén semmi úton, módon sok Gyermekeim miatt annyira nem mehetek (noha mint a Rab napról napra dolgozok), hogy csak a szükséges ruházatokat magamra és gyermekeimre kiszerezhessem, mely miatt a legnagyobb szomorúságok és kínldások között nyomorgok.”

Remete lakosságának kb. 90%-át a határőr életet folytató gyalog és huszár katonák alkották.

A *Nemzeti Társalkodó* 1839-es, Gyergyórol szóló közleményében megismertet a vidék határőrkatonáinak életével is: „Ezeknek [...] kevese bír mesterséget, ke-

reskedést nem folytat, hivatala nincs, zsoldot nem kap: mégis tisztességes házat tart, magát és nagyocská háznépét élelemmel, ruházattal látja el, saját költségén katonáskodik, a polgári és katonai rend terheit hordja. E valóban csak vas szorgalmak által volt lehetséges, de hova tovább mind inkább terhesedik; részint nagy szaporodásuk miatt [...], részint mivel a tutajfákat termő havasok hozzáférhetőbb része nagyon megpusztítottak.

A faluközösség életét a gyalog és a huszár katonák határozták meg. A „bel-sőség”, a szántó és a rét magántulajdonban volt, az erdő és a legelő pedig közösségi használatban: „Igenis szabadosan használhatják a közlakosok az erdőt, ke-reskedésre nézvéen szabad lévén tutajokat készíteni, deszkát metszeni, léceket és egyéb szükséges fákat faragni.” Bár a föld magántulajdonban volt, eladása mégsem szabad: „A telkek eladása pedig parasztnak nem szabad, mindazonáltal nemes embertől szántóföldet [...] akármelyik paraszt vehet, de nem conscriptus székely katonától.”

A termőföld eltartóképessége — mint említettem — nem állt egyenes arányban a lakosság számbeli növekedésével. Fokozta a gondot az, hogy a tutajozás bizonyos fokig a mezőgazdasági termelés elhanyagolásához vezetett. A tutajkészítők és a tutajosok kizsákmányolása, a rossz termés, valamint a földbirtokok elaprózódása tovább növelte a gazdasági nehézségeket. Az 1779—1848-as évek közötti időszakban, bár a katonák nem adhatták el örökbe a földet, a birtokok gyakori (16 évtől 60 évig terjedő tartamra) elzálogosítása következtében nagy általánosságban a zálogbavevő birtokába mentek át, vagyis adásvétel tárgyául szolgáltak közvetett módon.

A gazdasági különbségek társadalmi ellentétekhez vezettek. A gazdagabbak igyekeztek elkeríteni, illetve kisajátítani a faluközösség tulajdonában levő legelőket, illetve erdőket. A faluközösség tagjai az 1838. szeptember 20-i protestatiójukban tiltakoznak a törvénytörő eljárások ellen: „Nekünk alatt írtaknak úgy esett tudunkra, hogy a Gyo-Remetei közönség katona Birája egy néhány magával a Tekintetes Bernád urakkal kert levágása felett folytatott panaszos per felett a közönség hitese elhatározása és meghívása nélkül olyan békességre lépett, melyből az egész közönségünknek és maradványainknak iszonyú kára fog következni, mely ezen káros békesség ellen mü ezennel az egész közönség képiiben solemnite Protestalunk és ezen Protestationkat Protokoltatni instállyuk.”

Bernád Antal hadnagy azonban nem szabadult meg a nép visszaütésétől. Egy későbbi, 1842. június 3-án írt levelében elpanaszolja, hogy „Gyergyó Remetén az ügynevezett Bányán lévő házamba a tüzelő kályháim, az ajtóim, ablakaim, a cserepes teteim volt nagy lapos kövek — és egy egész darab kőből készített fűtő lopatottván, most megtudtam ugyan Remetén lakó Szöts Demeter háznépe volt az érintett házamnak a felverője...”

A faluközösség egyszerű tagjai tehát ki így, ki úgy, ellenállnak, de mindkét csoport csak az alkalmat várja a leszámolásra.

Gyergyóremete múltja világosan bizonyítja, hogy az 1848-as forradalom okait a gazdasági-társadalmi élet ellentmondásaiban kell keresnünk. A hűbéri kötelezettségek és a tutajozással kapcsolatos prekapitalista viszonyok, valamint a szászrégeni tutajkereskedők és a helyi lakosok közötti állandó konfliktust valóban csak egy forradalom oldhatta meg.

Endes Miklós egykori feljegyzéseiben megemlíti, hogy Bernád Antal hadnagyot 1848. június 15-én beválasztják a nemzetország megalakítására kinevezett bizottságba. Azt is tudjuk, hogy 1848 júliusában a pesti országgyűlésen részt vett Veress István remetei csendőrbiztos. Ez a két adat élénk forradalmi tevékenységet bizonyít. Ez nem meglepő számunkra, hiszen a történelmi dokumentumok a remeteiek számottevő részvételét bizonyítják a XVII—XIX. század szabadságharcában, illetve katonai akcióiban. Ilyen irányú tapasztalatukat 1848 őszén értékesítették, amikor megérkezett a hír Gyergyóba, hogy Marosszék felől több száz főből álló osztrák fegyveres csapat közeledik, amelyhez csatlakozott a százosok egy része, és ezzel néhány ezerre növekedett a támadni készüők száma. A hír futótűzként terjedt szét a gyergyói falvak lakossága között. Fel kellett készülni a védekezésre. A falvak vezető emberei „megtanácskozták a teendőket”, és elhatározták, hogy az ellenforradalmárokat Remete és Ditró határánál várják be. A gyergyói községekből csakhamar érkezni kezdtek a fegyveres férfiak; az összegyűltek zömét Remete és Ditró lakossága alkotta. E kis haderő élére a bátorságáról is híres medvevadász, Bernád Imre remetei százados állott. A Ditró és Remete között összegyűlt had a Maros két partján elterülő széles mezőkön csatasorba fejlődött, és elindult Várhegy felé, ahol a két sereg találkozott, és az előőrsök között kisebb csetepaté alakult ki, amelynek az est bekövetkezése vetett véget.

Hogy az ellenséget a gyergyói had létszámára vonatkozóan megtévessze, Bernád százados a sereget a remetei hegyektől a ditrói hegyek széléig helyezte el szétszórva. Ezután számtalan táborúzet gyújtott, és kiadta a parancsot a mozgásra és a zajongásra. A gyergyói hadak hatalmas sereg látszatát keltezték, mintha egész Székelyföld megmozdult volna. Az eredmény nem sokáig váratott magára. Hajnal előtt az erejéről és vakmerőségéről híres Balázs János az Eleké vezetésével felderítőcsoport indult Várhegy felé. Feltartóztatás nélkül értek el Várhegyre. Itt újabb meglepetés érte őket: nemcsak hogy ellenségre nem akadtak, de még várhegyi lakossal sem találkoztak. Cselre gondoltak. Végül is sikerült megtalálniuk a helyi lakosok rejtékhelyét, aiktól megtudták, hogy az osztrák seregek visszavonultak Hévíz felé. A gyergyóiak elindultak a visszavonulók után. Mivel az ellenfél nem a Maros mentén vezető úton haladt, hanem az erdőségekben, az üldözés napokon át tartott, kölcsönös lövöldözések közepette. Időközben a gyergyóiak segítségére sietett a magyar forradalmi hadsereg néhány segédcsapata is. Az ütközetre Szászrégenből került sor. A Bernád Imre vezette sereg középhadát a remeteiek alkották. A csata igen heves volt és hosszú, végül is a puskatussal vívott közelharc döntötte el a forradalom javára: a németek szétfutottak.

A néphagyomány szerint Szászrégenben a rend fenntartását a remeteiekre bízták, akik régi ellenségeik, a tutajkereskedők városát felgyújtották. Bem tábornok szigorúan felelősségre vonta őket bosszúállásukért. Haragja azonban nem tarthatta sokáig, hiszen a gyergyóremeteiek hősiessége a piski hídnál lezajlott ütközetben is megmutatkozott, ahol különösen Puskás Mihály honvédhadnagy tüntette ki magát.

A remeteiek tehát harc útján próbálták megoldani a szászrégeni tutajkereskedőkkel fennálló ellentétüket. Ez részben sikerült is; a forradalmat követő időszakban a helyi tutajkereskedés a remetei kereskedők kezébe ment át. A szabadságharcot követő időszakban megalakult a Mállik—Puskás részvénytársaság. A forradalom tehát hozzájárult a helyi polgárság gazdasági-társadalmi pozícióinak megerősítéséhez Remetén.

A jobbágyfelszabadítás nyomán a volt jobbágyok mint kis- és középgazdák egyenjoggal félként kapcsolódtak be a falu gazdasági-társadalmi életébe Remetén is. Legjellemzőbb eset a Nagy-György család, amely a századfordulón már a község legmódosabb kisgazdái közé tartozott. A határőrkatonaság mint sajátos katonai-társadalmi szervezet a forradalom utáni időszakban megszűnt, tehát a határőrkatonai életforma okozta ellentétek sem léteztek többé.

A faluközösség szegényebb és gazdagabb tagjai közötti antagonizmus érdekesen oldódott meg. A falu életét irányító nemes katonai csoport (itt különösen a Bernád család tagjaira gondolunk), amely döntő szerepet játszott az 1848—1849-es szabadságharc katonai eseményeiben, elvesztette vezető szerepét a falu életében. Ez a szerep az örmény kereskedők, valamint a Puskás család egyik ága kezébe ment át.

A remetei forradalmárok élete a szabadságharc leverése után veszélyben volt. Az osztrákok egy hadnagyot küldtek Remetére azzal a feladattal, hogy végeztesse ki a forradalomban részt vett főbb harcosokat. A hadnagy székhelye a község házában volt, mely mellé egy akasztófa ácsoltatott. (Azóta ezt a helyet Hadnagydombjának nevezik.) A szabadságharc hőseinek tehát bujdosniuk kellett. Egyik csoportjuk külföld felé vette útját. Így Balázs Elek, Bem tábornok bizalmi embere, aki mint hadnagy küzdötte végig a szabadságharcot, a vereség után társaival együtt Konstantinápolyba távozott.

Garda Dezső

FORRÁSOK

Bocskor János: *A szép tavasz beköszöntésének a Gyergyói tutajozó székelyeknek I) járadása II) jutalma*. Nemzeti Társalkodó, 1838. II. félév, 33—35. — *Conscriptio urbarialis, Pagi Gyergyó Remete, Csíkszék*. Bp., Országos Levéltár. 1785. augusztus 20. — *Conscriptio urbarialis, Pagi Gyergyó Remete, Csíkszék*. Bp., Országos Levéltár. 1820. szeptember 10. — *Csik—Gyergyó—Kászon székek története 1918-ig*. Bp., 1938. 280—282. — Csíkszeredai Állami Levéltár, XLVI. fond, 495., 496. sz.; XLVII. fond, 533. sz.; L. fond, 769. sz.; LI. fond, 837. sz. — Fodor András: *A Maroson mint Erdély legnagyobb folyóján mostan divatozó kereskedésről, s ezt nagyon hátráltató okokról*. Nemzeti Társalkodó, 1837. I. félév, 141. — *Közlemények Erdélyről*. Gyergyó. Nemzeti Társalkodó, 1839. II. félév, 161.

Ásványvizek, gázömlések, hévizek a Hargita nyugati oldalán

Századok óta tanácskoznak, elmélkednek, írnak a Székelyföld ásványkincseiről, az altalajból fölhozható vagyronról s az arra építhető iparról. Bármerről is közelítették meg azonban a kérdést, a geológusok és orvosok, közigazdászok és közírók egyetértettek abban, hogy — a fa mellett — a vidék leggazdagabban előforduló, legtöbbféleképp hasznosítható és a legsajátosabb „föld alatti” értéke az ásványvíz, helyi szóval: a borvíz. És a rokon képződmények: a gázömlések, sós források stb.

Bár sokat foglalkoztak a kérdéssel, többfelé végeztek kutatómunkát, elemzést, gazdag az erre vonatkozó irodalom is — mégis átfogó, tudományos értékű képünk napjainkig sem alakult ki erről a különleges altalajkincsről, s megfelelő hasznosításától még messze állunk.

Az alapos, mindenre kiterjedő kutatás tíz évvel ezelőtt indult, amikor is az újrალétesült megyék néptanácsai kiterjedt földtani, balneológiai, vegyi, biológiai fölméréshez kezdtek. Az évtizedes munka eredményeként ma már bizonyos területek borvízeiről megbízható adatokkal rendelkezünk, s az elénk táruló kép jó alapot nyújt a tervszerű kiaknázáshoz, ami az utóbbi években egyre nagyobb méreteket ölt, számottevő sikereket ér el.

A tanulmány geológus szerzőitől 1976-ban már közzöltünk hasonló jellegű fölmérést a Gyergyói-medencére vonatkozóan; az alábbi tanulmány bizonyítja, hogy Makfalvi Zoltán és Péter Elek — évtizedes munkájuk eredményeként — ma a kérdés két legjobb szakértője.

KORUNK

A Görgény—Hargita 1700—1800 m magas központi vonulatát nyugatról széles vulkáni fennsík határolja; ez az Erdélyi-medence dombvidékéhez egy sor eróziós medence révén kapcsolódik. A vulkáni plató nagy kiterjedésű, viszonylag egyenletes magasságú lapos fennsík. Észak—dél irányban a Maros völgyétől a Barót patakáig több mint 100 km hosszú, nyugat—kelet irányban 10—25 km széles. (Ezek a magas fennsíkok az egykori kráterekből a vulkáni tevékenység első szakaszaiban kiszórt törmelékanyag lerakódásából épültek fel.) A hegyláb közelében viszonylag egyenletes, á folyóvölgyek nem mélyek, viszont az Erdélyi-medence felé egyre mélyülnek, feltárva a vulkáni törmelékanyag alól annak peremi üledékeit. A Görgény, Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő, a Homoródok, a Vargyas és mellékpatakaik tagolják. A fennsíkrészeket a nép „láz”-nak nevezi. Ismertebb az Oroszhegyi-, a Zetelaki-, a Vlahicai- és a Pokol-láz.

E medencesor legjelentősebb képviselője a Parajdi-, a Székelyudvarhelyi-medence és a Homoródok medencéje. A Parajdi-medence a Kis-Küküllő és a Korond-patak összefolyásánál alakult ki, hosszan elnyúlva délre a vulkáni agglomerátumok maradványai által fedett Siklói-kő és Firtos, valamint a Korondi-dombvidék között. Az alacsonyabb, 500 m-es térszínen sorakoznak a medence fontosabb települései: Parajd, Alsó- és Felsőfalva és Korond.

A Székelyudvarhelyi-medence a Nagy-Küküllő és a Fenyéd-patak összefolyása vidékén alakult ki, és nyugat felé Felsőboldogfalváig tart; keleten a vulkáni platót övező 700—800 m magas dombsor határolja. Nyugatra az Erdélyi-medence felé nyitott, felszínét a Küküllő árterét övező teraszok teszik változatossá.

A vulkáni plató déli részét és az ezt környező dombvidéket a Kis- és Nagy-Homoród völgyei tagolják. Ez a vidék a Homoródok medencéjeként szerepel a szakirodalomban.

Geológiai szempontból a tárgyalt terület az Erdélyi-medence üledékeinek és a Görgény—Hargita vulkáni üledékes formációjának érintkezési övezete. A vulkáni

üledékes komplexum a hegyvidék közelében több száz méter vastagságot is elér, és az Erdélyi-medence felé fokozatosan elvékonyodik, olyannyira, hogy az eróziós medencék nyugati szélén már csak kis területen fordul elő a magasabb dombháton. A vulkáni törmelékanyag az Erdélyi-medence pannonkorú üledékeire telepedett, amely főleg agyagos-márgás rétegösszletekből, homok és homokkő lerakódásából épül fel. Az eróziós medencékben felszínre kerültek a mélyebb rétegekből felyomuló sótermékek, melyek az Erdélyi-medence peremén elhelyezkedő diapir öv részét alkotják. A mélyfúrások az eróziós medencék talapzatában kimutatták a földgáz jelenlétét is.

A komplex földtani szerkezet vegyi szempontból változatos ásványi típusok kialakulását eredményezte. A legtöbb ásványvízben jelenlevő CO_2 a vulkáni utóműködés terméke, amely a krátereket összekötő fő magmatektonikus vonaltól nyugatra kiinduló tektonikai vonalak mentén eljut az Erdélyi-medence keleti pereméig.

Az ásványvíz-előfordulások Szovátától Bibarcfalváig összefüggő övezetet alkotnak, s a vasérc- és sótelepek mellett a vidék legjelentősebb, de alig kihasznált ásványkincseit jelentik.

Ásványvíz-előfordulások

A vulkáni plató területén a borvíz típusú ásványvizek vannak túlsúlyban. Az eróziós medencékben leggyakoribbak a sós ásványvizek. Különleges és a vidékre jellemző, különben ritka ásványvíztípusok a sós borvizek és a vegyes típusú ásványvizek.

A borvíz típusú ásványvizek legfontosabb előfordulási területei: Korond, Udvarhely, Homoródfürdő, Vlahica, Lövete, Kérylfürdő és Magyarhermány.

Korond déli kijárata és Árcsófürdő között négy ásványvíz-előfordulást ismerünk. Aránylag kis hozamú (0,1 l/s alatti) források. Hidrogénkarbonátos, vasas vizek, össz-ásványtartalmuk 4 g/l alatt van, a szabad CO_2 mennyisége 1,0–1,5 g/l közötti értékeket mutat. A Korondtól 2 km-re fekvő Árcsófürdő, a XVIII. és XIX. században ismert 500 személyes kapacitású fürdőhely az 1930-as években tönkrement. A néhai fürdő közelében néhány évvel ezelőtt izléses motel épült a vidék sajátos építészeti stílusában.

A Székelyudvarhelyi-medencében borvíz típusú ásványvíz Szejkefürdő ismert. A közepes hozamú források hidrogénkarbonátos, kalciumos vizet szolgáltatnak. Az enyhén petróleum szagú borvizet cserépkorszakban palackozva rendszeresen szállítják Székelyudvarhelyre. Össz-ásványtartalma 3,7 g/l, melyből a szabad CO_2 1,4 g/l; gyomorbántalmak ellen javallott. Az Udvarhelyi-medencétől keletre a vulkáni platót a két Homoród és a Vargyas völgye tagolja. A Cekend-tető és a Vlahicai-láz között az országot közelében a Nagy-Homoród és mellékpataki tártak fel nagyszámú borvízforrást Homoródfürdő területén. Déli részén, a Nagy-Homoród mentén három forrás tör elő a vulkáni üledékes formációból. A három forrás összhozama 0,1 l/s alatt van, vegyi jellegük alapján hidrogénkarbonátos alkáli vizek. Össz-ásványtartalmuk 3,4–4,4 g/l között alakul, ebből a szabad CO_2 1,2–1,5 g/l. A másik forráscsoport a Fürdő-patak mentén helyezkedik el, a Nagy-Homoróddal való összefolyás közelében, ugyancsak vulkáni üledékes kőzetekben. Ebből a csoportból hat forrás ismeretes: hidrogénkarbonátos alkáli vizek, össz-ásványtartalmuk 2,8–4,5 g/l között van, melyből a szabad CO_2 0,8–2,1 g/l. A két legjelentősebb forrás cementgyűrűbe van foglalva, vizük igen kellemes ízű és üdítő hatású, s a környező helységekbe jelentős mennyiségben szállítják. A források fölé épített izléses kupola hívja fel az utazók figyelmét a kitünő homoródi borvizekre. Jelenleg a helyi jellegű fürdőhely a Hargita megyei pionír tanács gondozásában áll, a 41 épület ezer személy befogadását biztosítja. Korondfürdővel egyetemben Homoród már a XVIII. században az ismert fürdőhelyek közé tartozott. 1897-ben Hankó Vilmos *Székelyföld* című munkájában megemlíti, hogy Homoródfürdőn 80 szoba és egy vendéglő állt a vendégek rendelkezésére. A XX. század elején hanyatlásnak indult, a jelenlegi villák 1930 után épültek.

A Kis-Homoród mentén a borvízforrások Kápolnásfalutól Lövétéig egy tektonikai vonal mentén sorakoznak. A legfelső Kápolnásfalutól északra jelenik meg a Csonka-patak bal partján vulkáni üledékanyagban. Gyengén ásványos, hidrogénkarbonátos víz, össz-ásványtartalma 1,7 g/l, amelyből a szabad CO_2 1,4 g/l.

Jelentős forráscsoport Vlahica déli részén jelentkezik, a Kis-Homoród mellett. Az első a patak bal partján a kórház mögött tör fel 0,02 l/s hozammal. A másik ettől délre, ugyancsak a Homoród közvetlen közelében jut felszínre 0,03 l/s hozammal. Mindkettő hidrogénkarbonátos, kalciumos, vasas vizet szolgáltat. Ásványi-sótartalmuk 3 g/l körül van, amelyből a szabad CO_2 1 g/l fölötti értéket képvisel.

Borvíz típusú ásványvíz tör elő a Kis-Homoród mentén Lövétén, a község központjában. Hozama 0,03 l/s, ásványanyag-tartalma jelentős — 5,6 g/l, amelyből a szabad CO₂ csak 0,7 g/l-t képvisel. Vegyi szempontból átmenet a vegyes típusú borvizek felé. A hidrogénkarbonát mellett a klór és a nátrium mennyisége jelentős. A lövétei vasérctelep kitermelése során is a mélyebb szinteken szénsavas források és gázömlések jelennek meg.

A vulkáni fennsík keleti szélén, a Központi Hargita lábánál, a Kéruly-patak mentén törnek fel borvizek. A Székelyudvarhely—Csíkszereda úttól mintegy másfél kilométerre délre találhatók a hargitaligeti források, a felhagyott okkerfesték-bánya (opálbarlang) közelében. A betongyűrűbe foglalt főforrás hozama 0,04 l/s, össz-ásványtartalma 3 g/l fölött van, melyből a szabad CO₂ 1,8 g/l. Közélemben gondozatlan állapotban levő beton fürdőmedence jelzi az egykori fürdő helyét. A medence mellett egy ásványvízzel átitatott gyógyláp található. Régen a hargitaligeti borvizet palackozták is, és Kamilla- vagy Hargita-forrás néven került forgalomba. Vegyi szempontból e borvizek hidrogénkarbonátos-magnéziumos jellegűek. Tőle 2 km-re délre fekszik Kérulyfürdő, ahol négy jelentősebb forrás fakad. A legbővebb vizű a pionirtábor udvarán pezseg föl, a volt fürdőtől 400 m-re.

A másik három hozama összesen 0,1 l/s körül van. Hidrogénkarbonátos alkáli vizek, össz-ásványtartalmuk 3—4 g/l között váltakozik, ebből a szabad CO₂ 1,4—2,1 g/l. A négy forrás közül három betongyűrűbe foglalt. Kérulyfürdő az 1700-as években már ismert fürdőhely volt, de távol esvén a fő útvonalaktól, csak helyi jelentőségű maradt, és fokozatosan tönkrement. Helyén jelenleg iskolás- és pionirtábor működik nyáron.

A vulkáni plató legdélibb borvíz-előfordulásai a Kormos- és a Barót-patak felső és középső szakaszán jelentkeznek. A Kormos-patak völgyében több mellék-patak mentén jut felszínre, mint a Kovács-patak, a Hollóság, Lóvész, Mohar nevű csermelyek. A források általában alacsony hozamúak, egyedül a 98-as számú fúrásból tör fel a borvíz 0,4 l/s hozammal. Hidrogénkarbonátosak, a kationok közül a kalcium dominál bennük, mellette jelentősebb mennyiségben szerepel a nátrium és a magnézium. Ásványisó-tartalmuk 1,3—5,4 g/l között van; ebből a szabad CO₂ 1,1—2,0 g/l-t képvisel. Több borvízforrás jelenik meg Magyarhermány környékén is. A faluban levő foglalt forrás hozama 0,2 l/s, hidrogénkarbonátos alkáli, kalciumos, magnéziumos víz. Ásványtartalma 2,6 g/l, melyből 1,6 g/l a szabad CO₂.

Vegyes típusú ásványvizek a Székelyudvarhelyi-medencében, Szejkefürdőn jelentkeznek. Nátriumkloridos, hidrogénkarbonátos, enyhén kénes borvizek. Összhozamuk 0,4—0,5 l/s, ásványtartalmuk 3,7 g/l.

Szejkefürdő létezéséről elsőként Mátyus István tudósít 1764-ben megjelent *Diaetetica* című munkájában. A fürdő forrásainak vegyi analiziséről 1811-ből származnak az első adatok (Gergelyffy, Bélteki és Pataki), 1860 körül épült a melegfürdő 12 káddal. 1871-ben a fürdő Orbán Balázs birtokába kerül, aki továbbfejleszti és korszerűsíti. Az ő idejében a melegfürdő 24 káddal működött. A XX. század elején a fürdő hanyatlani kezd. Jelenleg a források egy 12 kádas melegfürdőt látnak el, fölös vizük pedig a szabadtéri medencébe folyik, ahol a Szejke-patak édesvizével keverve használják fel.

Homoródfürdőn a Fürdő-patak mentén, a fő forrástól északkeletre ismerünk egy vegyes típusú ásványvízforrást, alacsony hozammal. Gyengén ásványos, kloridos, hidrogénkarbonátos borvíz. Ásványisó-tartalma 3,5 g/l, a szabad CO₂ 1,3 g/l. A legészakibb vegyes típusú ásványvíz a Kis-Homoród mentén Lövete község déli részén tör fel a patak jobb partján 0,05 l/s hozammal. Tőle délre 1,5 km-re, a Kis-Homoród bal partján hasonló hozamú forrás ismeretes. Kloridos, hidrogénkarbonátos vizek. Ásványtartalmuk 7,5—8,8 g/l között van, és 0,5—1,3 g/l a szabad CO₂.

A vegyes típusú ásványvizek jelentős előfordulási területe Székelyszelstersz. A Vargyas-patak mindkét partján buzognak föl a források a menedékház közelében. A motel udvarán levő két forrás összhozama 2 l/s, a másik kettő hozama alacsony. Hidrogénkarbonátosok és kloridosok. Ásványtartalmuk 4—7 g/l között váltakozik, a szabad CO₂ 1,7—2,1 g/l-t képvisel. Mind a két forrás foglalva van. Szeltersztől kb. két km-re délre, ugyancsak a Vargyas-patak mellett a vulkáni üledékes kőzetekből feltörő forrás 0,02 l/s hozammal kloridos, hidrogénkarbonátos ásványvizet hoz felszínre. Ásványtartalma 5,6 g/l, a szabad CO₂ 2,1 g/l.

A vegyes típusú ásványvizek keletkezése azzal magyarázható, hogy a plató helyenként elvékonyodó vulkáni törmelékein át a beszivárgó víz érintkezésbe jut az Erdélyi-medence tortonkorú sótartalmú üledékeivel is. Ezek a vizek a vulkáni utóműködések fő termékének, a széndioxidnak a hatására megnövekedett oldóképességgel nagyobb mennyiségű s változatos ásványi sókkal telítődve jutnak felszínre.

Sós vizek. A tortonkorú üledékek sós formációihoz kapcsolódnak. Jellegzetes típusuk a Szováta-medence sós tavai. Legismertebb a Medve-tó, felülete 45 000 m²,

legnagyobb mélysége 18 m. Közeliében számos kisebb sós tó található: a Mogyorós-, a Gerle-, a Zöld-, a Vörös-, a Sós- és a Fekete-tó. Nagy részük régi sóbányák beomlása nyomán keletkezett. A vizek ásványanyag-tartalmának több mint 95%-a nátriumklorid, említést érdemel a bróm jelenléte is. A sós vizek másik típusa a Szovátai-medencében a sós forrás. A legtöbb a Sós-patak mentén és a Géra-fürdő közelében jut felszínre. Hozamuk általában 0,1 l/s alatt van. A források vize a sóbreccsa és sókarszt üregeiben felhalmozódott magas nátriumklorid-tartalmú vízből táplálkozik. A Gerle-tó nyugati partján feltörő 0,15 l/s hozamú forrás jellegzetessége, hogy gázömlés kíséri, és érdekessége az évente, tavasszal két hétig jelentkező jelentős víz-gáz erupció.

A sós források másik csoportja a parajd—korondi diapirt övező sóbreccsához kapcsolódik. Kis hozamú, koncentrált sótartalmú források. Egyik csoportjuk a parajdi Só-hát peremén, másik csoportjuk Alsó-Sófalvától délre a Sós-patak mentén jelenik meg. 300 g/l feletti ásványtartalmukat a sóbreccsa sótartalmának oldása révén nyerik.

A Székelyudvarhelyi-medencében, a város délnyugati kijáratánál, a Budvár-domb lábánál, a régi Sósfürdő közelében tűnnek föl kis hozamú sós források. Nátriumkloridos, nagy ásványtartalmú, brómos és jódos vizek. Ásványtartalmuk 57—80 g/l között van.

A város déli részén, a Küküllő bal partján is megjelennek sós források a régi Kápolnásfürdő közelében. Vegyi jellegük az előzőkéhez hasonló, de ásványisó-koncentrációjuk alacsonyabb. Homoródkeményfalva határában az ismeretes foglalt sós forrás 0,04 l/s hozamú. Ásványanyag-tartalma 61 g/l, ebből 60 g/l a konyhasó-tartalom. Ugyanezen a völgyön a felszínre bukkanó sötétmész kísérelő kis hozamú sós források ismeretesek Homoródszentmárton és Homoródszentpál környékén is. A Kis-Homoród mentén Lővéte határában jut felszínre egy 0,02 l/s hozamú sóforrás. Ásványtartalma 320 g/l, amelyből a nátriumklorid majdnem 319 g/l. A helyi lakosság a forrás vizét a háztartásban, valamint mozgásszervi betegségek gyógyítására használja. Homoródkarácsonfalván a Sós-patak mentén ismerünk két gyengén sós, de nagy hozamú forrást, amelyek a Dúngó nevű helyi jellegű fürdőt táplálják. Ásványtartalmuk 5 g/l körül van. A nátriumklorid mellett jelentősebb mennyiségben szerepelnek a hidrogénkarbonát-, szulfát- és kalciumionok.

A kis fürdő szerény körülmények között működik, annak ellenére, hogy a források jelentős hozamúak, és a sós iszap gyógykezelésre igen alkalmas.

Sós borvizek jelentkeznek Felsősófalva és Korond között az aragonittelek közelében. A négy ismert forrás összhozama több mint 0,5 l/s. Jellemző rájuk a magas ásványisó-tartalom (200 g/l felett) és a szabad CO₂ jelenléte. Kiemelendő a jelentős metabórsav-tartalom és a magnéziumionok dominálása a kalciumionokkal szemben. Az említett vegyi jellemvonások, valamint a jód, bróm és az ammónium jelenléte arra enged következtetni, hogy a sós borvizek a földgázmezők telepítvei és az utóvulkáni működések gázömlései keveredésének az eredményei. Az említett forrásokban a mikroelemek közül jelen van a réz, a króm és az ólom.

A Vargyas-patak jobb partján, a Szeltersz menedékháztól délre feltörő forrás egy 2,5×2,5 méteres faburkolatú medencébe van foglalva. Nátriumkloridos, hidrogénkarbonátos, bróm, jód, ammónium és jelentős metabórsav tartalmú. Sótartalma 41 g/l, amelyből 33 g/l nátriumklorid, 6 g/l hidrogénkarbonát és 0,6 g/l a szabad CO₂. Összetételéből arra következtethetünk, hogy a forrás a közeli gázmezők telepítveiből is táplálkozik. A vizet a környék lakossága reumatikus bántalmak gyógyítására használja. Melegítését eredeti módon oldották meg: a medencén csövet vezetnek át, s a cső szájához tüzet rakva az átáramló levegő felmelegíti a vizet.

Hévizek

Ebbe a csoportba soroltuk mindazokat az ásványvizeket, amelyeknek a hőmérséklete az illető terület évi középhőmérséklete fölött áll. Vannak közöttük hipotermális (36° C alatti) és hipertermális (36° C fölötti) hőmérsékletűek.

Keletkezésének sajátosságánál fogva különös helyet foglal el közöttük a szovátai Medve-tó hévize. A szovátai tavak, beleértve a Medve-tót is, magas sókoncentrációjúak. A víz magas ásványanyag-tartalma a sóbreccsa oldódása nyomán állt elő. A Medve-tó sós víz-utánpótlása a felszíne alatti forrásokból történik, amelyeknek hozama hozzávetőlegesen 5 l/s. A tóba két édesvízű patak is ömlik, a Toplica és az Aranyos. Ez a kettős táplálás egyik oka a tóban jelenlévő termálvízréteg kialakulásának. A vízrétegek fajsúly szerinti elhelyezkedése folytán és a felszíni édesvízréteg rossz hővezető tulajdonsága következtében 1,5 és 3 m között a napsugárzás hatására egy meleg vízréteg alakul ki. A Medve-tóban jelentkező

„heliotermiára“ Kalocsinszky adott magyarázatot 1901-ben végzett kutatásával. E tulajdonság kiemelkedő a hazai sós tavak viszonylatában, és ez az alapja a fürdő különös vonzóerejének. A Szovátafürdőről megjelent számos részletes turisztikai és balneológiai leírás főlegessé teszi ennek ismertetését dolgozatunkban. A heliotherm réteg hőmérséklete 1901-től 1968-ig 70°C -ról 40°C -ra csökkent, és ezzel együtt a víz veszített gyógyászati értékéből is. Az egykori hőegyensúly visszaállítása érdekében jelenleg korlátozzák a vízrétegek keveredésének lehetőségét.

A Kis-Küküllő és a Korond-patak összefolyásánál található a parajdi hévízkút. A hévizet a 401-es kutatófúrás 1026—1128 m közötti mélységből hozta fel a sóbrecsából. Fúráskor 1128 m mélységben a víz hőmérséklete 60°C volt, és a hozam meghaladta a 10 l/s-t. Jelenleg a kút 0,32 l/s hozammal működik, a víz hőmérséklete pedig a felszínen 41°C . A héviz artézi jelleggel tör fel a kútból kiáramló szabad gázok hatására. Tőle délkeletre az 1504-es fúrás 350 m mélység körül ugyancsak a sóbrecsából 39°C -os vizet tárt fel. Ez a kút már nem működik. Ezek a vizek nátriumkloridos, bróm-, jód- és jelentős metabórsav-tartalmúak. Ásványtartalmuk magas, 180—250 g/l közötti. Keletkezésükről az a véleményünk, hogy a felszínről a sóbrecsába beszivárgó és ezt oldó vizek, valamint a földgáz telepvizének keveredése révén jöttek létre. A parajdi héviz sókoncentrációja az 1956—1976-os periódusban emelkedő tendenciát mutatott, és 199 g/l-ről 231 g/l-re növekedett. Itt is megfigyelhető az évente ismétlődő erőteljes víz- és gázkitörés. A 401-es fúrás talphőmérséklete alapján számított $4,5^{\circ}\text{C}/100\text{ m}$ -es geotermikus gradiens helyi geotermikus anomáliát jelez. A kedvező vízföldtani viszonyok mellett ez a tényező járult hozzá a parajdi hipertermális ásványvíz kialakulásához.

A hévízkút a parajdi helyi jellegű fürdőt táplálja. A sóbánya gondozásában levő gyógyászati létesítmény 50 kádás melegfürdőből és 1200 m²-es szabadtéri medencéből áll. A kút és a fürdő közötti 1,5 km-es távolság vezeték hőszigetelésének a hiánya következtében a víz hőmérséklete útközben jelentősen csökken, az újra-melegítéssel viszont gyógyászati értékéből veszít.

A gyógyfürdő mellett Parajd másik terapeutikai tényezője a régi sóbánya, ahol a légzési megbetegedések kezelésében érnek el szép eredményeket. A Korond és Sófalva közötti aragonittelepek feltételezhetően az itt valaha feltörő sós hévízforrások lerakódásai.

A Kis-Homoród mentén, a vlahicai kórháztól délre egy fúrás nyomán tört fel 18°C -os borvíz, amely 1,5 l/s hozamával a vidék egyik legbővizűbb kútja. Vize hidrogénkarbonátos, nátriumkloridos és vasas. Ásványanyag-tartalma 3,9 g/l, a szabad CO_2 1,6 g/l. Lehűtve kellemes ízű ivóvíz, a környék lakossága előszeretettel fogyasztja.

A Vargyas-patak mellett, Vlahicától keletre, két kutatófúrás is tárt fel hévizet. A patak bal partján végzett fúrás 502 méter mélységből 32°C -os vizet hozott fel 1,5 l/s hozammal. Jelenleg a víz hőmérséklete 30°C , a hozam pedig 0,4 l/s. Gyengén ásványos, hidrogénkarbonátos alkáli víz.

A Vargyas jobb partján feltörő héviz 276 méter mélységből származik, egy több mint 20 méter vastagságú lávaréteg alól. Hőmérséklete 28°C , hozama pedig 25 l/s. Ásványanyag-tartalma alacsony. Gyengén hidrogénkarbonátos, kalciumos és magnéziumos, brómtartalmú víz. Ez Hargita megye leggazdagabb hévízkútja. Vízét az 1976-ban épült szabadtéri fürdőmedence hasznosítja. A vlahicai kutak vizének termális jellege egy helyi geotermikus anomália következtében alakulhatott ki. A kutak artézi működése a kedvező tektonikai viszonyoknak köszönhető.

Termálvizekről Szentkeresztbánya környékén már Orbán Balázs is megemlékezik (1863). 1964-ben egy kutatófúrás 40°C -os borvizet hozott felszínre a Vargyas és Kis-Homoród között, de ennek hasznosítása elmaradt, a kutat lefajtották.

A Lóvész- és a Hollóság-patak összefolyásánál egy 180 m mélységű fúrásból 0,3 l/s hozammal $16,5^{\circ}\text{C}$ -os ásványvíz jut a felszínre. Hidrogénkarbonátos, kalciumos, ásványanyag-tartalma 4,1 g/l, 1,7 g/l a szabad CO_2 . Enyhén termális jellegű víz bukkan fel a Mohar-pataknak a Kormosba való ömlése közelében egy 50 m mélységű fúrásból. A kút hozama 0,3 l/s, a víz hőmérséklete 16°C . A Bodvajipatak mentén Kisbacontól 9 km-re egy 200 m mély fúrás vulkáni agglomerátumból 1,2 l/s hozamú és 16°C hőmérsékletű vizet hoz fel. Hidrogénkarbonátos, kalciumos víz. Ásványtartalma 1,8 g/l, 1,3 g/l a szabad CO_2 . Artézi jellegét a fúrásból erőteljesen felszabaduló szénsav adja, amely a vizet állandó fortyogásban tartja.

Gázömlések

A tárgyalt övezet gázömlései a vulkáni utóműködés utolsó termékei, széndioxidban és helyenként nitrogénben gazdag gázok, amelyekhez az eróziós meden-

cékben az üledékes eredetű metán is társul. A gázok felszínre jutását a Görgény—Hargita vulkáni vonulatától nyugatra kialakult mélységi törésvonalrendszer segíti elő. E területen a gázok a felszín felé szivároghva vízrétegekkel jutnak érintkezésbe; ezekben részben feloldódnak, s elősegítik az ásványvizek kialakulását. A fel nem oldódott gázmennyiség nyomásánál fogva viszont hozzájárul az ásványvizek felszínre jutásához, és mint a források szabad gáza jelenik meg.

Szovátától Magyarhermányig majdnem mindenhol megjelennek az ásványvizek kísérőiként. Annak ellenére, hogy számuk jelentős, a gázok vegyi összetételéről viszonylag kevés az elemzés, hozamukról pedig szinte egyáltalán nincsenek adatok.

A Szováta-medencében a Gerle-tóban feltörő gázömlés összetételében a nitrogén 54⁰/₀-ban, a metán 30⁰/₀-ban van jelen. A parajdi hévizet kísérő szabad gázok szintén nitrogénben (54⁰/₀) és metánban (42⁰/₀) gazdagok, a vízben oldott gázok viszont szinte kizárólag nitrogéntartalmúak (77⁰/₀).

A Szejkefürdő melletti fúrásból feltörő gázömlés 86,4⁰/₀ CO₂-ot és 13,6⁰/₀ metánt tartalmaz, s mint ilyen, a vegyes típusú gázömlésekhez tartozik. Szejkefürdő forrásgázaiban kimutatták a kénhidrogén jelenlétét is. A homoródfürdői borvizeket kísérő gázok vegyi összetételében a szénsav 51—63⁰/₀-ot képvisel, a nitrogén 29—40⁰/₀-ot.

A szentkeresztbányai kórház melletti hévízkút szabad gázai nitrogén (79⁰/₀) és széndioxid (19⁰/₀) tartalmúak. Ez az emanáció a nitrogénben gazdag gázömléstípus-hoz tartozik. A székelyszelterszi forrás gázainak összetételében a széndioxid 80⁰/₀-ot, a nitrogén 15⁰/₀-ot képvisel.

A vulkáni plató és a hozzá kapcsolódó medencék ásványvizeinek, hévizeinek és gázömléseinek részletes bemutatásával érzékeltetni szeretnénk, hogy ezek a vidék általánosan elterjedt hasznosítható ásványkincsei. Előfordulásuk igen nagy száma és változatos vegyi összetételük alapján gazdasági és gyógyászati szempontból való hasznosításukhoz kedvező feltételekkel rendelkeznek. Annak ellenére, hogy az első gyógyfürdők már a XVII. században megjelentek e vidéken, jelentősebb fürdőhellyé csak Szováta fejlődött.

Az értékesítés első lépéseként szükséges lenne elvégezni a források szakszerű foglалását, ami lényegesen megnövelné hasznosítható hozamukat. Következő lépésként a fontosabb ásványvíz-tartalékok mennyiségi és minőségi mutatóinak megőrzése céljából biztosítani kell vízföldtani védőövezetüket.

Gyógyászati szempontból elsősorban a Parajdi- és a Székelyudvarhelyi-medence változatos ásványvíztípusainak komplex kihasználását kellene szem előtt tartani. A parajdi fürdő fejlesztése érdekében szükség lenne újabb héviztartalékok feltárására. A vlahicai héviz kis mértékben hasznosított és egyoldalúan csak üdülésre beállított, holott a hévízkút nagy hozama lehetővé tenné egy nagyobb méretű kezelőbázis kialakítását is. A plató borvize, a szelterszi és a homoródi, elsősorban palackozásra volna alkalmas. Több helyen alkalom kínálkozik a széndioxidban gazdag, valamint a kénhidrogén tartalmú gázömlések hasznosítására is.

E sajátos ásványkincsek megőrzése és ésszerű értékesítése hozzájárulhat a Görgény—Hargita vulkáni fennsík vonzóerejének növeléséhez és gazdasági fejlődéséhez.

Makfalvi Zoltán—Péter Elek

Tamás Pál fémdomborítása

Társadalmi érdek — lélektani divatok

Gondolatok a könyvtárban

Nehéz eldönteni, hogy megtartásra vagy változtatásra törekszünk-e inkább, hogy emberi lényegünk az állandóság vagy a változtatás jegyében virul-e ki hamarabb. Nyilván mindkettőre szükségünk van, s mindkettőt „műveljük“ is. Egyszerre vagyunk kulturális örökségünk féltékeny őrizői és bizonygatói, de minduntalan igyekszünk továbblépni is. Fejlesztve megőrizni azt, amiből felépültünk, ami kedves nekünk.

Folyton változó és a múltat makacsul idéző mivoltunk tükröződik a mai lélektan vizsgálódásaiban is, az emberiségnek ebben az egyre divatosabb foglalatosságában. Örvedetes, de természetes is ez a divat, hiszen az emberiség egyre közvetlenebbül szemléleteti általa önmagát. Erre az önszemléletre, mérlegetésre pedig szükség van, mert ezzel tudjuk felmérni azt a hatalmas tartalékot, amelynek okos kiaknázásával lehetünk csak úrrá gondjainkon. Gondjainkat pedig a mai lét gyarapodó bonyodalmi és természeti kinceink fogyatkozása egyaránt szaporítják. Pilla-natnyilag csak az emberi értelemre gondolok mint óriási tartalékra, kiragadva őt egy röpke eszmefuttatás idejére az emberi személyiség még gazdagabb, de még határozatlanabb vagy legalábbis meghatározatlan egészéből — ha a meghatározottságot mint tudományos fogalmat használjuk. A lélektan fogalmai túl közeliak, mondhatnám testközeliak mindannyiunk számára, a velük való objektív, módszeres munkálkodás pedig túl fiatal ahhoz, hogysem a meghatározások egyértelműek és általánosan elfogadottak lehetnének. Nem is azok. Vállalni kell tehát, hogy a szavak értelme lélektani iskolák és korok szerint más és más; a köznapiban ember számára azonban legtöbbjük vagy legalábbis a legfontosabbak jól érthetők, hiszen éppen az emberiség közös kulturális tevékenysége csiszolta őket mindennapi eszközeinkké. Fogadjuk el tehát egyszerűen, hogy van sajátos emberi értelem, és villogtassuk egy kicsit magunk előtt ennek az értelemnek a tükörképét, ahogy az a múltból a jelen felé közeledve változik, sőt reméljük: tisztul.

A múltban főként pedagógusok és kiemelkedő közéleti emberek foglalkoztak az értelem nevelésével, fejlesztésével. Hagyományos cél az általános műveltség volt, a minél több tudás megszerzése, felhalmozása. Bár a „kiművelt emberfő“ legnagyobb gondolkodóink számára sosem vált a pusztán ismeretek tárházává, a műveltség mégis elsősorban minél átfogóbb tudásanyagot, minél több információt jelentett. Ennek megfelelően a régi iskola is elsősorban oktatót, kész ismereteket közlő. Az ismeretek alkalmazása csak „a gyermek századában“, a huszadik században vált a cselekedtetve nevelés központi kérdésévé. Új helyzetekhez való alkalmazkodás, a szerzett tudás alkalmazása, az intelligencia fogalmának boncolgatása párhuzamosan halad az értelmi képességek mérésére kidolgozott módszerek finomodásával. Bár az intelligencia meghatározásában máig sem tudtak egyetérteni a világ pszichológusai, annak gyakorlati mérése s főként a mérési eredmények alapján történő válogatás mindennapjaink kétségtelen gyakorlata lett. Egyre kevésbé csak a szerzett tudás alapján való utólagos minősítés, mindinkább a várható értelmi tevékenység előzetes felmérése dönt jövőendő sorsok felett — elvben legalábbis. Általános és speciális értelmi képességeket mérő tesztek nyitnak meg vagy zárnak be iskolakapukat, juttatnak foglalkozáshoz és teremtenek intézeti státusokat.

Az intelligenciatesztek körüli viták dagályát csak a mérések gyakorlata nötte túl. A század elején Binet túltette magát az intelligencia a priori definíciójának hiányán, s a gyakorlatban jól bevált módszert dolgozott ki az értelmi szint mérésére. A tesztek kidolgozói és alkalmazói azóta versenyezve fejlesztik módszerüket, s közben az elméleti kutatók is tökéletesedő kísérleti módszerekkel jutnak egyre újabb megállapításokhoz és mind pontosabb meghatározásokhoz.

A William Stern bevezette intelligenciahányados ma már kulcsfogalom az ember értelmi képességének számbavételénél, s az egész világon általánosan használ-

ják. Néha átszámítják különböző skálákra, értelmezését kiegészítik a vizsgált egyed környezetére vonatkozó adatokkal, de mellőzni már aligha lehet. Lehet azonban egyre korszerűbb tesztekkel végezni a mérést, s ezt teszik szerte a világon. A teszt módszer egyik legnépszerűbb változatát D. Wechsler dolgozta ki 1939-ben, s azóta több változatát alkalmazzák; az alkalmazás módjait nemcsak időben, hanem különböző országok sajátos adottságai szerint is eltérőek (lásd Kun Miklós—Szegedi Márton: *Az intelligencia mérése*. Bp., 1972).

Az elméleti viták és a gyakorlati (főként szelekciós) alkalmazások legforróbb pontja az intelligencia örökletességének a kérdése. Ma már nem vitatható, hogy öröklés és környezethatás együttesen alakítják az értelmet, de annál élesebb vita folyik az arányokról, arról, hogy milyen mértékű a kétségtelül létező örökletes tényező. A rendkívül sokféle, szellemesnél szellemesebb kísérlet és az ikerkutatás (különösen az árván maradt és külön környezetben nevelkedő egypetéjű ikrek esetéinek tanulmányozása) heves tudományos viták látványos tárgya lett már évek óta. Sajátságos, hogy éppen a kísérleti tények objektív bizonyító erejét igyekeznek kihasználni azok is, akik akár faji, akár társadalmi előítéleteket szeretnének tudományosan megalapozni. Gondosan kiválasztott vagy inkább manipulált tényekkel próbálják alátámasztani az örökletesség kizárólagos szerepét, a társadalmi meghatározottság bizonyítékait pedig rendszerint eleve tendenciózusan feltett kérdések alapján kísérelik megválaszolni. Ez az igyekezet egészen odáig fajult, hogy például Sir Cyril Burt, a nagytekinélyű angol tudós tudományos adatok „költésére” vete-medett. Az örökletes faktor „túlsúlyának” kimutatására olyan ikerkutatások jegyzőkönyveire hivatkozott, melyek egyáltalán nem léteztek. A nagytudású szaktekinély állításai nagyjából megfelelték az általa ügyesen beállított eleve-elvárásoknak, de éppen a bizonyításra felhívott adatok voltak túl pontosak, „túl szépek”, s így gyanút keltettek. A gyanú csak halála után igazolódott be, s így egy tekintélyes életmű a maga teljes súlyával hosszú ideig befolyásolta például az angol iskola felvételi rendszerét. „A század botránya” egyfelől bizonyítja, hogy még mindig mekkora érvnek számít a pusztá tekintély, másfelől arra figyelmeztet: a lélektannak általánosság, mindenki kincsévé kell válnia, hogy igazságaival ne lehessen visszaélni.

Ma már egyre általánosabban elfogadott az az álláspont, amelyet Donald O. Hebb kanadai pszichológus így fogalmazott meg: „a tények azt sugallják, hogy a gyermek az értelmi fejlődés bizonyos képességével vagy lehetőségével születik, ahhoz azonban, hogy ez a lehetőség megvalósuljon, serkentő környezetre van szükség. Az a határ, ameddig bizonyos gyermekek intelligenciája fejlődhet, lehet nagyon alacsony is, ilyenkor semmilyen környezet nem képes magas IQ produkálására. Ekkor az öröklés szab korlátot a fejlődésnek. De lehetséges, hogy a gyermek kedvezőbb agyat örökölt, amely képes egy magas IQ kifejlesztésére, gyenge környezeti feltételek mellett IQ-ja mégis alacsony marad — ugyanúgy, mint a gyengébb aggyal született gyermeké [...] mindkét változó 100%-os jelentőségű; nem összeadódnak, hanem összeszorozódnak. Az a kérdés tehát, hogy mennyivel járul hozzá az öröklés az emberi intelligenciához, ugyanolyan, mintha azt kérdeznék, hogy mennyivel járul hozzá egy négyzet területéhez a szélessége és a hosszúsága. Önmagában egyik sem járul hozzá semmivel.” (*A pszichológia alapkérdései*. Bp., 1975. 188.)

A kérdés tisztázására javasolja, hogy tegyünk különbséget A intelligencia és B intelligencia között. Az első a velünk született lehetőségekre vonatkozik, míg a második az élet folyamán ténylegesen kibontakozó értelmi képességek szintje, vagyis az, amit a különböző életkorokban mérni tudunk. Tehát a B intelligencia mércéje az egyén mindenkori IQ-ja, mely a gyermekkorban gyorsabban változik, mint a felnőttkorban, amikor viszonylag állandó, majd lassan csökken.

Anélkül, hogy a szakemberekre tartozó vitát (az intelligencia reális mérése, érvényességére, állandóságára vonatkozóan) akár csak vázolni is megpróbálnánk, annyit szeretnénk mégis kiemelni, hogy ha valaki magas A intelligenciával születik, és ezt serkentő környezetben fejleszthette ki, jó B intelligenciaszintet ér el, míg ha valaki ugyanolyan jó adottságokkal rossz körülmények közt nevelkedik, tényleges intelligenciája alacsony szinten marad, s a hátrány lényeges csökkentésére a továbbiakban alig nyílik mód. Elérkeztünk tehát az egyéni fejlődés szoros társadalmi kötöttségéhez. Ha gazdag lelki tapasztalatainkat akarjuk kiaknázni, akkor elsősorban nevelésüknek kell jónak lennie. Ezért a nevelés összetársadalmi kérdés.

Éppen ez a *mindnyájunkra* háruló felelősség kap hangsúlyt a nevelés legújabb eszményeinek divatjában. Mindenekelőtt a kreativitás nevelésére gondolok.

Amint láttuk, ma már az egyszerű tudás nem elég — alkalmazásához intelligenciára van szükség. Századunk embere azonban olyan feladatokkal találkozott, melyek látszólag meghaladják az erejét. Hogy a lehetetlen felett úrrá legyen: alkotóvá kell lennie. Olyasmihé kell értenie, amit nem tanult vagy legalábbis nem tanult meg — újat kell teremtenie ott, ahol minden eddigi tudás csődöt mondott.

Nyilván a kor ezen szükségletei diktálják a világ minden táján újra és újra napirendre tűzött tanügyi reformokat, amelyek most már nemcsak a gyermekek és ifjak korosztályát érintik, hanem kiterjednek a felnőttoktatásra; széles körű népművelést, a permanens nevelés mindenféle formáját igyekeznek elősegíteni. Minduntalan módosítjuk nevelési-oktatási rendszerünk szervezetét és módszereit. Mégis miért jutunk olyan nehezen előre? Egyik magyarázat erre az emberi értelem szervények, az agynak s a működésébe belejártszó egész idegrendszernek a hallatlan bonyolultsága, különösen ha figyelembe vesszük, hogy ez a működés nem választható el általában a környezettől — elsősorban a társadalmi környezettől, mellyel kölcsönhatásban mintegy menet közben módosul, illetve csakis így alakul, létezik.

Korszerű nevelés éppen ezért nem képzelhető el az ember tudományos önismerete és, ha ez még tökéletlen, legalább önvizsgálata nélkül. Meg is van az erre való törekvés, hiszen az agy kutatás ma rendkívül népszerű. Pavlov módszere nyugaton is valóságos reneszánszát éli. Az önismeret eredményei azonban igen hosszú távlatban és nagyon áttételesen érvényesülnek, hiszen az élet közben megy tovább. Freudnak, Thorndikének, Pavlovnak, a századforduló és a századelő úttörőinek eljárásai ma már klasszikusnak mondhatók, s ezekhez korszerű kémiai és biológiai módszerek társulnak. Alapkutatások folynak a különböző idegi-lelki folyamatok anyagi alapjának, a kémiai hordozóknak a felderítésére. A gramm trilliomod részének kimutatása, mérése, több tízezer részecske közül egynek a kiszűrése, amit a nagy tökélyre jutott analitikus módszerek és rendkívül finom műszerek tesznek lehetővé. De mindez csak az anyagi hordozó, melyben sok milliárdnyi sejt sajátos működésének egybekapcsolódását bonyolult visszacsatolások egész hurokrendszerre, hálózata ellenőrzi. És ez még mindig csak maga a működő szerv, mely azzal a környezettel kölcsönhatásban alakul, melyben a legfontosabb alakító tényező ismét az ember. A másik ember, aki önmaga is kisebb-nagyobb szociális csoportokba szerveződve kapcsolódik egy folyton alakuló társadalomba. A lélektan éppen ezeknek a hallatlanul bonyolult viszonyoknak a szubjektív vetületét vizsgálja. Igénybe vesszük-e eléggé a segítségét?

A kérdés bonyolultsága és égető sürgőssége a legigényesebb tudományos módszereknek a legközvetlenebb valóságra irányítását igényli. Ez éppen a mai pszichológia lényege. A román szakirodalom egy valóságos kis gyöngyszemet mondhat magáénak, amit éppen ez a kettős törekvés termelt ki. N. Golu és A. Dicu *Introducere în psihologie* című kis könyve nemcsak egyszerűen az általános lélektanban, hanem a legmodernebb törekvésekben is eligazít. A szerzőpár a kibernetika és rendszerelmélet modern eszköztárának felhasználásával igyekszik eleget tenni a vállalt feladatnak. A magyar fordításban 1974-ben megjelent műből idézzük: „Az emberi szubjektivitás figyelembevétele és racionalizálása minden olyan helyzetben elengedhetetlenül fontos, mely az ember létét feltételezi. A társadalmi tevékenység területéhez tartozó feladatok bonyolultabbá és nehezebbé válása ezt a követelményt még sürgösebbé teszi. A pszichológia azon tudományok egyike, amelyek elősegítik az optimális megoldást.“ (272.) Tehát ismét csak tanulni, de úgy, hogy a tanulást ne csak a mennyiségi tények, az információ és az egyszerű válaszreakció felhalmozásának és tárolásának tekintsük, hanem folyamatnak, melynek során „bekövetkezik az a helyzet, amikor nemcsak a fejlődés függ a tanulástól, az információelsajátítás gyorsaságától és terjedelmétől, hanem a tanulás is a fejlődéstől: az előzetesen elsajátítottak szilárdságától és interiorizáltsági fokától. Azok a minőségi ugrások, amelyek a személyiség dinamikájában a tanulás révén szerzett pszichikai fejlődési következmények felhalmozódása következtében jönnek létre, a tanulás folyamatában közvetítő szerepet betöltő belső feltételekké válnak. Minél magasabb szintű a belső feltételek megmintázódása és szerveződése [...], annál hangsúlyozottabb a személy szelektivitása az igénybevételi tényezőkkel szemben.“

A lélektan hatékonyságát vizsgálók közül kitűnik érdekes fogalmazásaival a szenvedélyes kérdező Hans Jürgens Eysenck berlini származású pszichológus, aki az emigráció éveit után Londonban telepedett meg. Egész életében azért küzdött, hogy a tudomány eredményeit az értelmi és erkölcsi nehézségekkel vívódó emberek szolgálatába állítsa. Egyéni sorsok tanulságai és társadalmi tapasztalatok valóságos drámai kiáltással sűrűsödnek abban az összefoglaló művében, mely 1972-ben Londonban *Psychology is about People* címmel jelent meg. A könyv egy évvel később *Die Experimentier-Gesellschaft* címmel németül is megjelent. Ebből idézzük a következőket: „A tudomány az értelem kifejeződése annak legmagasabb formájában, ezért egyetlen reményünk a túlélésre a tudomány. [...] Több és jobb tudományra van szükségünk, mindenekelőtt olyan tudományra, amely a legsürgösebb és legközvetlenebb problémáinkra vonatkozik. [...] A természet által elének tárt feladatok legnagyobb részét megoldottuk. Maradtak azok a problémák, amelyek bennünk vannak, és csak az ember tanulmányozása vezethet megoldásukhoz.“ (16.)

Valóban, a társadalom önmagával kísérletezik, és senkinek sem lehet közömbös az eredmény. Hans Jürgen Eysenck professzor egy másik könyve, az *Ellenőrizük képességeinket* 1972-ben orosz nyelven is megjelent. A Szovjetunióban a kiemelkedően tehetséges gyermekek nevelését igen fontos államérdeknek tekintik, akárcsak az USA-ban vagy Franciaországban. Intézkedésekről és vitákról tudunk. Annyi bizonyos, hogy minél bonyolultabb egy képződmény, annál nehezebben ellenőrizhető minden beavatkozás hatása.

Már századunk húszas éveiben megszületett egy zseniális gondolat: az objektíve értékelhető teszteknek és a tanulásban oly fontos visszacsatolás jelenségének összekapcsolása, melynek alapján Siedney L. Pressey megalkotta a maga tanuló-gépét. A gondolatot mégis csak évtizedek múlva, egy küzdőképesebb egyéniség, Burrhus F. Skinner vitte diadalra új változatban. Nálunk is az ő nevéhez kapcsolódik a programozott automatikus oktatás. Ebbe az újabb vitafergetegbe se kapcsolódjunk bele — úgysem rópké cikkek döntik el a sorsát, inkább sodortassuk magunkat tovább a nagy pedagógiai áramlattal, mely a tudás, majd az intelligencia felé forduló divathullámok után a kreativitást állítja az érdeklődés középpontjába.

A kérdés irodalma a hatvanas években ennek megfelelően felduzzadt, s nálunk is több kutató foglalkozik vele. Folyóiratunkban is beszámoltunk már például Zörgő Benjámin és Alexandru Roșca munkásságáról (*Korunk*, 1973. 11.), de hivatkozhatnánk Roth Endre cikkeire vagy a Politikai Könyvkiadó kiadásában megjelent kis könyvére: *A sokdimenziós ember* (1975).

Mindenekelőtt szögezzük le, hogy az intelligencia nem független a tudástól, az elraktározott ismeretanyagtól, csak éppen a hangsúly a felhasználáson, az új helyzetekhez való alkalmazkodáson van. A kreativitás pedig olyan tulajdonság-együttes, mely az előzőktől nem független, sőt mintegy azok felhasználásával fordul az új, a még megoldatlan és az eddigi tapasztalatok alapján megoldhatatlannak látszó feladatok felé. Az emberi elme mintegy kíváncsi feszültséggel próbál valami újat alkotni, amihez azonban felhasználja mind a tudását, mind azok alkalmazására való képességeit. Köztudott, hogy Keppler Tycho Brahe rengeteg mérési eredményének felhasználásával alkotta meg a maga égi mechanikáját, de nem volt elég ismernie mindazt a tudásanyagot, amit elődjei felhalmoztak: az új összefüggések megragadása mégiscsak az ő alkotói érdeme.

Az ürrepülésben is az évezredek tudásának és tapasztalatainak felhasználásával valósította meg az ember évezredek álmait, de merőben újszerűen. Ikarosz mítosza és Leonardo da Vinci „szárnypróbálgatásai” helyett egészen új elvet, a rakéta elvét alkalmazták, ami önmagában ugyan megint a visszahatás régi elvén nyugszik, mégis merőben új ebben az összefüggésben. A kreatív ember nem a semmiből teremt újat, hanem éppen a régi elemek közt hoz létre új kapcsolatot. Talán ezen az újszerű kapcsolatteremtésen van a hangsúly, no de most se menjünk bele a fogalom pontos meghatározásába. Ez lélektani és pedagógiai szaklapok feladata. Vitatják is eleget.

Igen jó összefoglaló könyvet írt róla Erika Landau *A kreativitás pszichológiája* címmel, mely magyar fordításban 1976-ban jelent meg a Tankönyvkiadónál Budapesten. Ez az összefoglaló kis mű mintegy 20 lapon sorolja fel a kérdés kiemelkedő irodalmát, s a több száz értekezés zöme az utolsó két évtizedben kelt. Ez a tény önmagában is beszédesen vall az érdeklődés irányulásáról. Erika Landau kitűnő könyve sok, még le nem zárt kísérletet, összevetést, kutatást ismertet. Észrevételei gyakorlati hasznosíthatóságával tarthat igényt a közérdeklődésre.

— Miközben bíráljuk gyermekeink (és még inkább a mások gyermekeinek) viselkedését, nem árt arra gondolni, hogy a kreativitás mindig bizonyos nonkonformizmussal párosul.

— Bár kétségtelen, hogy a tudás és az intelligencia összefügg a kreativitással, ez az összefüggés nem olyan egyszerű. A kreativitásban kiváló gyermekek pl. intelligensek is, de a legintelligensebb gyermekek között kevesebb a kreatív. A kizárólag intelligenciatesztekkel való szűrés alapján éppen a kreatív gyermekek nagy százaléka maradna ki. A kreativitáshoz *nem elég* az intelligencia, sőt néha az intelligenciára való túlzott törekvés az alkotóképesség bizonyos lefaragásához vezet.

— A kreativitás is elcsökevényesedhet, ha nem jut elég szerencsés környezet-hatáshoz. Néha éppen a kész nevelési ideálok kötik gúzsba!

— Jó körülmények közt a kreativitás nevelhető, kifejleszhető, sőt átnevelhető. Az adottságok kifejlesztése nem könnyű, mert a kreatív erőket éppen az egyéni, a különleges, a sajátos hangsúlyozása táplálja, s ez nehezen egyeztethető össze a fegyelemmel, amire viszont szintén szükség van. Mintha önmagában záródna a kör: alkotó embert csak alkotó módon lehet nevelni.

— Magunkból kell előbb a szokványostól eltérő nevelőt kinevelnünk, hogy gyermekeink alkotóképességét kifejleszthessük. Ez egy kicsit mindig így van a

elki tevékenységekkel. Önmagukat ingerlő körökben forog minden érdeklődésünk, s éppen azzal tudunk csak előrelépni, ha reverberációs köreink felhangoltsága elég magas ahhoz, hogy egy távolabbi körrel hirtelen kapcsolatot tudjunk teremteni. Önmagunk nevelése tehát elsődrendű, de befejezetlennek tekintett feladatunk, hogy a magunk lelki feszültségét bizalommal tudjuk átadni az egyetlen önmagunkon túlmutató alkotásunknak, gyermekünknek. Éppen abban segíteni őt, hogy minket túlhaladjon.

E nehéz feladatokhoz szűr ki Erika Landau néhány olyan jótanácsot az általa ismertetett sokféle próbálkozásból, melyek pedagógiai optimizmusunkat erősítetik.

— Könnyebben érünk el eredményt, ha a nehezen nevelhető gyermek nevelési feladatát figyelmen kívül hagyjuk. Néha éppen a nehezen nevelhető gyermekek közül kerülnek ki a legjobb alkotók.

— Elismeréssel több segítséget nyújtunk a gyermeknek, hogy szabadságát jól használja fel.

— Ügyeljünk, hogy a rendre törekvő otthon ne vegye körül túl sok kész renddel a próbálkozni vágyó gyermeket.

— A szabadon művészkedő gyermek általában más téren is kreatívabbá válik. A kreativitás ugyanis átvihető egyik területről a másikra, s lévén, hogy a művészkedésben könnyebben érvényesül a hajlékonyság és az új iránti érzékenység, így a művészi alkotás terén szerzett biztonság jó hatással van a gyermek fejlődésére.

— Az elismerés ne váljék a siker hajszolásává. A mindenáron jó jegyekre vadászó szülők sok gátlást nevelnek gyermekükbe.

— A megszokottól való eltérést ne tévesszük össze az abnormitással. Ne kös-sük meg gyermekünk fejlődését a mások elvárásához való túlzott alkalmazkodással.

— Biztossítsunk teret a gyermek játékoságának, s amennyire lehet, ne állítsuk szembe a munkát a játékkal.

— A kreativitás nevelése sosem záródik le — felnőttkorban is van remény az átnevelődésre. Ezt a folytonos fejlődést nagyban elősegítik a csoporthatások.

A társadalmi klíma természetesen elsősorban a gyermek számára döntő tényező, de sok, ifjúkorban szerzett kártékony gátlást segít később is kiküszöbölni a közvetlen társas hatás. Gondoljunk csak a nagy történelmi ikerpárok egymást erősítő hatására, akár Marx és Engels, akár Bartók és Kodály vagy Marie és Pierre Curie esetében. Az irodalomból jól ismert példa Ady és a Holnaposok, majd a Nyugat a maga közösségére való kibontó hatásával. De hivatkozhatunk egy egészen közeli példára is: a Gaál Gábor-kör hatására gondolok a mai erdélyi magyar írók egyes korosztályai életében.

Végül még egyetlen megjegyzés. Nemcsak az az alkotó ember, aki nagy felfedezésekkel írja be magát a fejlődés történetébe. Minden alkotó élet, a leghétköznapibb is, bekapcsolódhat az emberiség hatalmas erőfeszítésébe. Elsősorban azzal, hogy folytonos öngerjesztő igényességével egészséges társadalmi légkört teremt maga körül minden jóra való próbálkozáshoz, másodsorban azzal, hogy örök nyugalansággal továbbblendíti önmagát az egyszerű elégedetlenkedés, lázadás fojtó állapotából. Sosem késő és sosem kárba vesztett semmilyen igyekezet, amellyel magunkat meghaladva másokon keresztül próbáljuk elősegíteni az annyira áhított társadalmi továbblépést.

Váróné Tomori Viola

Egy időszerű nyelvi kérdésről

Ósi törekvése az embernek megtanulni mások nyelvét, azért is, hogy ne csak népe, de más nemzetek szellemi vívmányait is élvezhesse. Sajnos, erre viszonylag keveseknek volt lehetőségük, s akinek volt is rá alkalm, a több ezer nyelv, nyelvjárás közül rendszerint azt „választotta“, melyet korának történelmi-társadalmi viszonyai „felkínáltak“ neki.

A közlekedési és tömegtájékoztatói eszközök fejlődése, a didaktikai felsze-

relések korszerűsödése jótékony hatással van ugyan a nyelvtanulásra, a dilemma azonban nem szűnt meg. Elsősorban a nemzetek közötti kapcsolatok terén sürgető a megoldás. Köztudomásúan egyes nagyhatalmak, abból kiindulva, hogy aki nyelvi téren győzedelmeskedik, az a politikában is nagy előnyre tesz szert, igyekeznek nyelvüket — nagy anyagi áldozatok árán is — ráerőszakolni az érdekkörükben élő népekre. A volt gyar-

mati országok népei tanúsíthatják leginkább, hogy a gyarmattartó ország nyelve mennyire akadályozta nemzeti nyelvük, kultúrájuk fejlődését és sok esetben létét is. Az Amerikai Egyesült Államok az utóbbi tíz évben 340%-kal növelte szellemi termékeinek exportját, eközben ipari kivitele csupán 60%-kal emelkedett. Persze, nemcsak Amerikának vannak ilyen irányú törekvései.

Az első világháborúig a becsvágó francia tört világalumni helyzetre, jelenleg az amerikai angol részéről tapasztalható hasonló. Akadnak olyanok, akik ez utóbbit jósolják a jövő nemzetközi nyelvének, de ezt nemcsak világhírű nyelvészek¹, hanem az eddigi történelmi tapasztalatok is megkérdőjelezzik.

Az ellenérvek közül néhány:

— Hosszas tanulással is viszonylag nehezen sajátítható el, s a kölcsönös megértés a más-más kultúrákban nevelkedtek között (ha az angol eltérő dialektusait beszélik) egyáltalán nem zökkenőmentes.²

— Ha az angol nyelvi elnyomás alatt elsenyedne valamely nép, nemzet saját nyelve, az pótolhatatlan veszteség lenne.³

— A függetlenségükre, önállóságukra, szuverenitásukra törekvő, anyanyelvük tisztasága és megmaradása fölött örökös népek nem részesítik előnyben sem az angol, sem más nemzet nyelvét, már csak azért sem, mert ezzel — akarva-akaratlan — az illető ország politikai, hatalmi törekvéseit támogatnák.

— A népek teljes egyenjogúságának fogalma magában foglalja a nyelvi kiváltságok tagadását is.⁴

Az érveket, persze, tovább sorolhatnók. Az ENSZ-ben és más nemzetközi szervezetekben, a gazdasági és politikai élet minden területén egyre több nyelvközösség, nemzet kéri nyelvének egyenjogú használatát. A francia, angol, kínai, orosz, spanyol, arab mellett előreláthatóan a német, japán, portugál is a nemzetközi fórumok munkanyelve lesz a közeljövőben. Ez — az egyenlőség jogán — természetes is lenne, de mi történjék a többi országgal, amely gazdasági okokból kifolyólag nem tudja „megvásárolni” az egyenjogúságot?

Csak az európai biztonsági konferencia költségei havi 1,6 millió márkába kerültek; ennek 60%-át (!) a hetven tolmácsra és fordítóra költötték. Az ENSZ-ben csupán egyórás angol beszéd hét-nyelvű fordításának elkészítéséhez 150 ember 600 munkaórája szükséges. Egy fordító-tolmács napi 50-80 angol font sterling tiszteletdíjat igényel. Mindez a nemzetközi szervezetek és a tagállamok költségvetésének tekintélyes hányadát emésztí föl.

A fenti tényeket is figyelembe véve lehetetlen, hogy egyetlen nemzeti nyelvet fogadjanak el a nemzetközi kapcsolatok nyelveként. Ezért volna szükség egy bárki által elsajátítható *semleges közvetítő nyelvre*, amely nemcsak a „kiváltságosoké” (nyelvészeké, diplomataké), hanem a világ népeie, fajra, nyelvre vagy iskolai felkészültségre való tekintet nélkül. Ennek a szerepnek a betöltésére eddig az eszperantó bizonyult a legalkalmasabbnak.⁵

Az UNESCO 1954. évi montevideói közgyűlésének határozata „tudomásul veszi az eszperantó révén a nemzetközi szellemi kapcsolatok és a világ népeinek egymáshoz való közeledése terén elért eredményeket;

— *elisméri, hogy ezek az eredmények megfelelnek az UNESCO céljainak és eszméinek*”.

De tekintésük át röviden a több mint kilencvenéves nyelv történetét.

1887 nyarán jelent meg Varsóban a *Lingvo Internacia*, L. L. Zamenhof lengyel orvos tizenöt évi nyelvészeti kutatómunkájának eredménye, lerakva ezzel az eszperantó nemzetközi nyelv alapjait.

Zamenhof az új nyelv szókincsét jórészt nemzetközileg ismert szavakból állította össze, és maga szerkesztett hozzá logikus, könnyen megtanulható nyelvtant. Könyvét rövid időn belül számos nemzeti nyelven is kiadták, és elterjedt az egész világon. Az első tizenöt évben az eszperantó mint frott nyelv vált ismertté. A világirodalom klasszikusainak főbb művei, kis és nagy nemzetek szépirodalmi antológiái, tudományos munkák, mozgalmi és szakfolyóiratok, majd tankönyvek és szótárak jelentek meg nagy példányszámban. A következő tíz esztendőben százszázalékosan juttatták el a nyelvet (munkások, földművesek, tisztviselők, tudósok) Franciaországban, Angliában, Németországban, Japánban, de Bulgáriában, Romániában, Izlandon is. Országos és nemzetközi eszperantista szövetségek jöttek létre. A szakmai szervezetek orvosokat, nyelvészeket, vasutasokat és más foglalkozási ágakban dolgozókat tömörítettek. 17 ország elemi és középiskoláiban tanítani kezdték az eszperantó nyelvet.

A Népszövetség, 11 ország — közöttük Románia — képviselőinek javaslatára, napirendre tűzte az eszperantó általános kötelező iskolai oktatásának kérdését, és azt, hogy a hírközlésben az eszperantó a nemzeti nyelvekkel egyenrangúként használhassák. Az első kérdést néhány ország oktatásügyi miniszterének nyomására ideiglenesen levették a napirendről, mivel szerintük „az eszperantó a kommunisták nyelve, és vesztélyeztetné a már nemzetközivé vált

francia nyelv addig betöltött szerepét".⁶ A második javaslatot, az eszperantó hivatalos használatát a távközlésben (rádió, posta, távirda) és a Nemzetközi Munkaügyi Irodában, a tagállamok képviselői elfogadták.

A népszövetségbeli viták után az új nyelv iránti érdeklődés nemcsak a tudományos körökben, hanem a munkásmozgalom belül is egyre inkább nőtt. Ez idő tájtól (1920 után) jelennek meg eszperantóul Marx, Engels, Lenin művei, s lát napvilágot számos szakszótár, szépirodalmi és tudományos munka.

A fasizmus térhódítása, majd a második világháború kitörése érezhetően visszavetette az eszperantó mozgalom ügyét. Mindezek ellenére, a „mesterséges nyelv” élő nyelvvé vált. Ma több millióan beszélik, nemzeti nyelvekkel vetekedő eredeti és fordításirodalma van a tudomány minden területén. Számos szépirodalmi művet és szakkönyvet eszperantó eredetiből fordítottak le nemzeti nyelvekre, például angolra, franciára, japánra, kínaira.

Egyetemeken, kutatóintézetekben folyik eszperantológiai kutatómunka, köztük a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Nyelvtudományi Intézetében, az Amerikai Egyesült Államokban, az NSZK-ban. A közelmúltban dolgozták ki az első, eszperantóra épülő programnyelvet, a *Progreso*/1-et és egy szakszótárt, amelyben a vállalatirányítási számítógép-alkalmazás minden lényeges kifejezése megtalálható.

Mint minden nemzeti nyelvnek, úgy a nemzetközi nyelvnek is létezik egy hivatalos szerve, nevezetesen az Eszperantó Akadémia, mely a nyelv tisztaságának őre és továbbfejlesztésének irányítója.

Az eszperantó iskolai oktatása kedvezően befolyásolja a más idegen nyelvek tanulását is. Az első év végén a gyermek már könnyedén használja a nyelvet a hétköznapi beszéd szintjén, a második év végén pedig már magasabb szinten is. Ez a tény megsokszorozza a kevésbé tehetségesek esélyeit is más nyelvek tanulását illetően.⁷

Nyolcvanhat ország eszperantó mozgalmának irányítója az UNESCO társ-szervezete: az Eszperantó Világszövetség (Universala Esperanto-Asocio). Tagjai országos és nemzetközi szakmai szövetségekbe tömörülnek. Ezek mozgalmi és szakfolyóiratokat adnak ki, évi kongresszusokat, nyári egyetemeket szerveznek világhírű tudósok közreműködésével.

1973-ban Moszkvában a Béke Világtanács küldöttei (élükön Romesh Chandrával) és a Világbéke Eszperantó Mozgalom vezetői (élükön a bolgár Nikola Alekszievvel) egyezményt írtak alá arról, hogy a jövőben az eszperantó nyelvet fo-

zozottabb mértékben fogják használni a békemozgalomban.

Az ez évi, 62. Eszperantó Világkongresszust Izlandon, a jövő évit Bulgáriában rendezik meg 3000—4000 képviselő részvételével. Ezek a kongresszusok *nyelvben különböznek a más nemzetközi rendezvényektől, hogy itt fordítóberendezésekre és tolmácsokra nincs szükség.*

Hazánkban legelőször 1897-ben, nyolcvan évvel ezelőtt, Szentkatolnai Bálint Gábor szervezett eszperantó nyelvtanfolyamot a kolozsvári egyetemen. Ugyancsak itt jelent meg Barabás Ábel *Eszperantó világnyelv* című tankönyve. Számos kiemelkedő személyiség: Tiberiu Morariu, Cseh Andor, Sigismund Prager, Csapó Gyula és mások a romániai kultúra tolmácsolóiként váltak ismertté az egész világon. Állami bábszínházaink együttese román és más szerzők műveit eszperantó nyelven is tolmácsolják külföldön. A kolozsváriak mint többször díjazottak 1977-ben díszvendégként vettek részt Zágrábban a X. Nemzetközi Eszperantó Bábfesztiválon.

Jelenleg számos város népi egyetemén, művelődési házak, munkásklubok idegennyelv-tanfolyamain (Bukarest, Kolozsvár-Napoca, Brassó stb.), ezenkívül magánúton tanulják a világ legkönnyebben elsajátítható nyelvét: az eszperantót, „amely idegen nyelv, de nem idegené — más nyelv, mint a miénk, de nem mások nyelve: mindannyiunké. [...] Nem harcol nyelvek ellen, nem akar beolvastani, megváltoztatni, elsöpörni, megsemmisíteni, elhallgattatni egyetlen élő nyelvet sem. Létezni akar, anélkül, hogy más létezését tagadná.”⁸

Zágoni Jenő

JEGYZETEK

1. W. E. Collinson (angol), B. Collinder (svéd), Mario Pei (amerikai), E. A. Bokarev (szovjet), Bárczi Géza (magyar), V. I. Georgiev (bolgár) stb.
2. William Auld angol költő és műfordító.
3. Bárczi Géza: *Válthatik-e nemzeti nyelv az egész világ közvetítő nyelvévé?* Világ és nyelv, 1976. 1: 9.
4. V. I. Lenin *Művei* 25. Bp., 1970. 147.
5. Így vélekedett többek között Jaurès, Barbusse, Gorkij, Romain Rolland, Einstein, de így vélekedik ma M. I. Iszajev, R. E. Wood, G. Waringhien, Balázs János és mások.
6. Edmond Privat: *Historio de la lingvo Esperanto* II. Lipcse, 1927. 142.
7. Claude Piron: „*Educateur*”, 1976. szeptember 27.
8. Karinthy Frigyes: *Széljegyzetek az eszperantókongresszushoz*. Temesvári Hírlap, 1929. augusztus 25.

Új arcú stilisztika

Bármennyire paradoxonnak is tűnik, a tudományok szakosodása ma valamilyen magasabb szintű integrálódás eredménye: az új szaktudomány egyike lesz az egymással valamiképpen kapcsolatba lépő tudományágak $n+1$ kombinációs lehetőségének, és mint ilyent, a tudományköziség (interdiszciplináris jelleg) jellemzi.

Ez a tömbösödési folyamat játszódik le a mai stilisztikában is. A tudományok egzaktság kedvéért segéd-résztudományként kezeli a modern nyelvészet különböző ágait, a kibernetikát és az információelméletet, az általános szemiotikát, a műfajelméletet és a poétikát, igényli a lélektan és a geneológia eredményeit. A teljesség igényét követve a műalkotás nyelvi-formai-jelentésbeli vetületének minden vonatkozását vizsgálja. A stilisztikának erről a kétértelmű látványos fejlődéséről számol be Szabó Zoltán könyve*.

A mai stilisztika kétségtelenül új arcú stilisztika.

Ha válaszolni akarunk arra a kérdésre, hogy hol és mikor jelentkezett az újítás igénye, szerteágazó vizsgálatot kellene folytatnunk, amelynek során az is tisztázásra szorulna, hogy a hagyományos stilisztikán belül vagy azon kívül, a stilisztika tárgyában következtek be azok a változások, amelyek magukkal hozták, sőt igényelték az újszerűséget.

A tudományágon belül a minőségi robbanás a stilisztika segéd-(rész)tudományában, a nyelvészetben következett be. A modern nyelvészet újraértelmezte, átrendezte a nyelvről vallott felfogását, ennek következtében megváltozott a stilisztikának a nyelvhez mint az irodalom anyagához való viszonya. A nyelvi jel funkcióinak (köztük a stilisztika szakterületére tartozó költői funkcióknak) és jelentésének újszerű értelmezése más megvilágításba helyezi a vizsgálódás tárgyát is. Előtérbe kerül a költői *üzenetnek* a leírása és a *szövegnek* mint *üzenet hordozó/tartalmazó közegnek* a kutatása. A stílus fogalmába egyre inkább beleértik a műalkotás *jelentésének* egy részét is.

A jelentésvizsgálat nemcsak a szemantika széles körű fejlődésének köszönhetően került előtérbe az irodalmi műalkotás vizsgálatában. Ez a fajta igény együtt alakult az ún. modern műalkotások stílusával. A leíró stilisztika tár-

gya, az irodalmi művek stílusa (ezen akár a kifejtés technikáját, akár egyéni kifejezési módot, akár általános rendezési elvet értünk, a vizsgálódás szempontjából most nem lényeges, hogy melyik oldalról közelítünk) a XX. század elejére (de visszább is mehetünk) gyökeresen megváltozott. Az avantgarde például olyan irodalmi műveket hozott létre, amelyeket a hagyományos stilisztikával nem lehetett megközelíteni. Ismerjük jól a Dada híres versíró tanácsát, amely szerint a szavakat egy kalapból kell kihúzni, és esetleges sorrendben egymás mellé írni őket. Ez a módszer önmagáért érdemel figyelmet: az elemek kombinálhatóságát hangsúlyozta jóval a kibernetika és a matematikai nyelvészet jelentéskutatásai előtt. A mai stilisztika az információelmélet segítségével közelít, és azt mondja, hogy a dadaizmus és a lettrismus nem tett mást, mint a szavakat a legnagyobb szelekció szerint válogatta ki és a leghosszabb kombinációs tengely mentén helyezte el, így köztük a legnagyobb szemantikai távolság jött létre. Ez a legnagyobb szemantikai távolság lesz az elemzés tárgya.

Vagy tekintsük napjaink költészetét, a „modern” költészetet. A metaforák és a metonímiák merészsége, a szavak szokatlan és mehökkentő társítása csökkenti a költői szervezethez tartozó elemek, versornak, rímnek, ritmusnak stb. a jelentőségét, és olyan magasabb entrópiákat hoz létre, amelyek a hagyományos stilisztika módszereivel elsikkadnának.

A stilisztika tárgyában, a stílusban és a módszereiben bekövetkezett módosulással egyidőben megváltozott a műről való gondolkodás módja is. Nemcsak a miért szép, hanem a *hogyan szép* is érdeklő a kutatót, az olvasót. Ma már nem lehet tudomásul nem venni, hogy az illetett interpretátor, a műalkotásról szépen, de rendszerint mellébeszélő, „mellette szárnyaló” impresszionisztikus elemzési mód helyét a józan, mérésekre támaszkodó, funkciókat vizsgáló, értő és objektív elemzési tevékenység veszi át, amely tudományos apparátussal működik. Ennek a kézikönyve Szabó Zoltán új kötete, mely a fent érintett módszerbeli és tartalmi újszerűséget összegezi a címben jelzett és következetesen végigvitt szempont alapján. Sokat vitatott, de még meg nem döntött, akarva-akaratlanul is elfogadott tudományos hiedelem, hogy a stilisztika történetének mai szakaszában az irodalmi műalkotás elem-

* Szabó Zoltán: A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1977.

zésében hatékonyságuk miatt előnyben részesülnek a nyelvészet módszerei. Ezért ma az irodalom sajátos szubsztanciáját, a művészi szerepet voltaképpen nyelvészeti módszerekkel kutatják. De éppen Szabó Zoltán kötete bizonyítja, hogy a modern stilsztika olyan tudományos keretet igyekszik megteremteni, amely a legjellemzőbb összefüggéseket, a legálta-

lánosabb fejlődésvonalakat tartalmazza, és ezen belül a rész tudományok eredményeinek esetleges módosulásai is elhelyezhetők.

Remélhetőleg a könyv „használata” kedvezően befolyásolja az irodalmi alkotásokkal kapcsolatba kerülő szakemberek és műtört olvasók stilsztikai gondolkodását is.

Murvai Olga

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

N. F. ELIASZBERG: GY. SZABÓ BÉLA

Cirillbetűkkel írva kissé furcsának tűnik az ismerős név, különösen a Gy. át-
változása (Гy): így írják az oroszok a francia Guy nevet. De a művész kiletét cím nélkül is elárulja maga a könyvecske címlapja: az 1966-ban festett *Belga halászok* egy részletére nyomtatták rá arany betűkkel Gy. Szabó Béla nevét.

A moszkvai képzőművészeti kiadó *A világ haladó művészei* sorozatában mutatja be hazánkfia munkásságát, életútját. Jelentőségét kiemeli az a tény, hogy megjelenéséig, tehát 1977 végéig országoként egy-két művész kapott helyet e sorozatban. Nora Jefimova Eliaszberg műkritikus az 1936. évi önarcképen kívül 29 reprodukció tükrében mutatja be Gy. Szabó Béla életművét, párhuzamosan a művész életrajzával. Nevét a Szovjetunióban már rég ismerik. 1958-ban a szocialista országok moszkvai képzőművészeti kiállításán hat fametszettel szerepelt, amelyek eredetiségükkel, tökéletes kivitelezésükkel mindjárt a művészre terelték a látogatók, műértők figyelmét. 1959-ben már egyéni kiállítása nyílt az A. Sz. Puskin Múzeum termében.

„A kiállításon — számol be róla a kritikus — közel százharminc fametszetét mutatta be. Úgy tűnik, a xilográfia ilyen bősége a kiállítást egyhangúvá tehetné, de nem így történt, mivel a művész igazi virtuóznak bizonyult az általa választott nehéz technikában. Gy. Szabó a kiállításon nemcsak mint a metszet technikáját nagyszerűen gyakorló grafikus mutatkozott be, hanem mint mélyen gondolkodó művész is, akinek munkáiban az alakok finom értékelésével találkozunk; megérzi a szépséget és a költészetet a természet jelentéktelen zugaiban is, s az embert az élővilághoz való humánus viszonyulás hordozójává teszi.”

Grafikusunk életútját N. F. Eliaszberg egészen szokatlanul minősíti, utalva arra, hogy Gy. Szabó Béla gépészmérnök, dolgozott gyárban, tanított fizikát és matematikát, mielőtt a képzőművészetben felismerte volna hivatását.

Habár életrajzi adatai közismertek számunkra, nem érdekelten megtudni, mit értékelnek benne a külföldiek, különösen az igényesnek mondható szovjet kritikusok.

A kritikus röviden megemlíti az 1934. évi hazai s az ezt követő külföldi kiállításait, „barangolásait”, majd rátér Gy. Szabó Béla műveinek elemzésére, hangsúlyozva azok demokratikus jellegét. Már első munkáiban megmutatkozik szerete az egyszerű ember iránt, a munka tisztelete, a nyomor elfitélése, a társadalmi igazságtalanság elleni harca, küzdelme a tiszta ideálokért. Mesterien illusztrálta Ernst Toller regényét, a *Fecskék könyvét* 1934-ben; egy évvel később a *Liber miserorumban* (Szegények könyve) kifejezte együttérzését a szegények iránt, abban az időben, amikor a képzőművészek jelentős része nem tartotta feladatának, hogy műveinek ideológiai tartalma legyen. „Művészetének demokratikus irányzata révén a mestert a harmincas évek romániai intelligenciája leghaladóbb részéhez soroljuk” — írja N. F. Eliaszberg. Részletesen elemzi Gy. Szabó Béla legismertebb munkáit, és megállapítja: „A tájképben Gy. Szabó Béla magas mesteri szintre jutott

el, függetlenül attól, hogy mit ábrázol. Kihaszználva a fény és árnyék kontrasztjait, meglepő hatásokat ér el."

A műkritikus kiemeli a képek változatosságát: függetlenül a tájképek nagy számától — nincsenek ismétlődések, majd így folytatja: „Pasztelljeiben mindenkéltől vonzó a színek csodálatos érzékelése, amely távolról sem jellemző olyan művészekre, akik főként a fekete-fehér fametszet technikájával dolgoznak."

A művész tehetségének sokoldalúságát bizonyítják a portrék, önarcképek is. A műkritikus részletesen ismerteti a portrék közül a *Petőfit* (1949), az önarcképek közül pedig kiemeli háromat: *TU-104-en' utazom*, *Önarckép tibeti sapkában*, *Moszkvai emlék*. Az utóbbiról így ír: „... a művész alakja világosan kirajzolódik a sötét bástyák hátterén. Úgy tűnik, mintha a néző a mester mellett állna, és az ő szemével látná a Hörös tér panorámáját, a művésszel együtt érezni a csillogó téli nap szépségét."

N. F. Eliasberg nagyra értékeli a *Divina Commedia* illusztrációit, és különösen Dante ábrázolását mint a művész tehetségének példáját. Gy. Szabó Bélának több mint 250 műve található a Szovjetunió múzeumaiban. Ahhoz, hogy munkásságát az egész világ megismerje, e könyvecske is hozzájárul — 25 000 példányban adták ki. (*Izobrazityel'noje Iszkusstvo. Moskva, 1977.*)

V. J.

P. A. SAMUELSON: KÖZGAZDASÁGTAN

Paul Anthony Samuelson 1915-ben született Garyban, Indiana államban. Első tudományos fokozatát a Harvard Egyetemen szerezte meg. 1940 óta tanít közgazdaságtant, 1947 óta a közgazdaságtan professzora. Számos társadalmi és pénzügyi, szakmai szervezetben működik tanácsadóként. Tagja volt Kennedy elnök gazdasági tanácsadó bizottságának. Több nemzetközi tudományos szervezetnek is tagja, köztük a Nemzetközi Közgazdasági Társaságnak, amelynek 1965 és 1968 között elnöke volt. 1970-ben elnyerte a közgazdasági Nobel-díjat. Legfontosabb művei közt is első helyen áll az *Economics* (Közgazdaságtan).

A könyv — eredeti célját tekintve — bevezetés a közgazdaságtanba. Tankönyv. Valójában azonban nagyon hasznos kézikönyvként használható: nincs a közgazdaságtannak és a vele rokon területeknek olyan problémája, amellyel ne foglalkozna. Bonyolult technikai apparátus nélkül, de azért a probléma lényegét átfogóan tárgyalja a kérdéseket; az olvasó technikai előképzettség hiányában is megértheti. A mű másik előnye, hogy rendkívül bő és konkrét ismeretanyagot szolgáltat a mai tőkés gazdaságról, elsősorban az Egyesült Államok gazdasági életéről. Először olvashatunk magyar nyelven ilyen részletesen a mai tőkés monetáris rendszerről, a nemzetközi pénzügyi rendszerről, beleértve ezek konkrét intézményrendszerét is. Ez nélkülözhetetlen alapot nyújt a tőkés világban napjainkban végbemenő folyamatok megismeréséhez és elemzéséhez.

Samuelson világnézete, társadalomszemlélete távol áll a marxizmustól, de érezhető rajta a marxizmus hatása. Rámutat arra, hogy a marxizmus olyan eszmérendszer, amelyet „a világ népességének fele fontosnak tart” (52.), „igaznak fogad el” (57.).

Felismeri, hogy ma nem létezhet olyan közgazdaságtan, amely figyelmen kívül hagyja a marxizmust. Ugyanakkor pragmatikus szemlélete távol áll minden filozófiai megközelítéstől. Nem szereti a bölcséleti problémákat, gyakran jelentés-tani (szemantikai) vitáknak tekint a közgazdasági irányzatok közötti elvi-eszmei, ideológiai ellentéteket. Így például a marxi kizsákmányoláselméletet a jövedelemelosztásról vallott etikai nézetnek tartja.

A könyv tárgya a Keynes utáni (post-keynesian) modern közgazdaságtan, vagyis Keynes tételeinek és a neoklasszikus elméletnek a szintézise, amely a szerző szerint a modern polgári közgazdaságtan uralkodó irányzata. Az elméleti anyagot Samuelson két nagy részre bontja. Az ár- és a jövedelemelosztás elmélete mikro-ökonómiai alapon épül fel, a neoklasszikus hagyományokra támaszkodva. E problémakör szorosan kapcsolódik a foglalkoztatás és a nemzeti jövedelem szintjének meghatározásához. Ha a gazdaságpolitika biztosítja az egyensúlyt és a magas szintű foglalkoztatottságot, akkor mikro-ökonómiai szinten is érvényesülhetnek a klasszikus optimalizációs elvek. Az össztermelés, összfoglalkoztatás Keynes után felépülő elmélete az állam gazdaságpolitikája számára kíván támaszt nyújtani avégett, hogy az olyan gazdasági környezetet teremtsen, amelyben az ármechanizmus biztosítja az erőforrások legkedvezőbb kihasználását. A két nagy problémakör összekapcso-

lása az ún. neoklasszikus szintézis, amely a vegyes gazdaság, az állami monopolkapitalizmus terméke. Megvalósításának követelményét még Keynes vetette fel, s Keynes nyomán a polgári közgazdászok — így Samuelson is — megvalósítják a közgazdaságtan két részre bontását.

Részletesen ismertetve az államháztartás-politika és a monetáris politika eszköztárát, Samuelson hangoztatja, hogy a tőkés országok megtanulták, miként lehet a gazdaságpolitika e két válfaja révén az összkereslet, a foglalkoztatás magas szintjét biztosítani. Samuelson ellenzi a hadikiadások révén történő vásárlóerő-telremtést, s a békés célokat szolgáló állami kiadások mellett száll síkra.

Az inflációval foglalkozva Samuelson a mai tőkés gazdaságot sújtó infláció orvoslására azt javasolja, hogy az államháztartás-politikát és a monetáris politikát jövedelempolitikával egészítsék ki. Fel is sorolja a jövedelempolitika főbb eszközeit. Elismeri azonban, hogy ezek az eszközök eddig még eredménytelennek bizonyultak. A tudománynak — hangoztatja — szembe kell néznie az igazsággal, nyilatkoznia kell a tudományos ismeretek korlátairól. Ennek megfelelően Samuelson feltárja, hogy a közgazdaságtudomány ma még nem tart ott, hogy megtalálja az orvosságot a tőkés gazdaság eme súlyos bajára, nem tudja megoldani a problémát: miként lehet fenntartani a foglalkoztatás magas szintjét stabil árszínvonal mellett.

Samuelson könyvében viszonylag sokat foglalkozik a fejletlenség, a szegénység és a diszkrimináció problémáival. „A világ legnagyobb részén nem fehér emberek élnek — írja. — De a fehér kisebbség ellenőrizi a gazdasági hatalom túlnyomó részét, és aránytalanul magas életszínvonalat élvez. A legfejlettebb gazdasági társadalomban, az Egyesült Államokban [...], aki fekete, [annak] hosszú ideig a jövedelem és a vagyon mérhetően is alacsonyabb szintjével kell beélnie. A gazdasági hátrányokkal együtt jár azoktól a politikai és társadalmi jogoktól való megfosztottság, amelyeket a modern lelkiismeret tovább már nem mellőzhet.” (984.) Samuelson ezeket a társadalmi kérdéseket nem kapcsolja össze a kapitalizmus alapvető társadalmi problémáival, termelési viszonyaival és hatalmi viszonyaival. Ezért e problémák megoldását is az adott rendszer keretein belül, pragmatikus módon gondolja.

Az 1088 oldalas kötet didaktikailag példamutató felépítésben, hat részben és 42 fejezetben tárgyalja a közgazdaságtant. Minden fejezet végén összefoglaló, a kötet végén pedig 26 oldalas név- és tárgymutató segíti az olvasót. A legnagyobb segítség azonban mégis a könyv rendkívül szemléltető és sokszor nagyon szellemesen szerkesztett csaknem kétszáz ábrája, amelyek jóformán a szöveg nélkül is megértetik a mondanivalót. Az ismertetett kiadás jól példázza, hogy lehet igazán szép könyvet készíteni: a nyomdászat formagazdagságát a tartalom szolgálatába állítani. (*Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1976.*)

P. J.

Moldován Domokos: Szerelmi varázslások (Harmatszédés)

Egy költészet esélyei — a türelmetlenség alakzatai között

Fiatal költészetet, vagy fiatal költőket?

A vita, az *im* szerint „a fiatal költők körében uralkodó művészi elvekről és téveszményekről“ (*Ifjúmunkás*, 1978. 5.) lett volna hivatott tülkörképét adni. A lap álláspontja végig adott: a vita tárgyát képező költészet hordozóinak vannak *elveik*, *téveszményeik* (!) — tehát ideológiáik —, melyeket lehet viszonyítani más (költészeti) ideológiákhoz. Ami azon kívül van, az a sötétség földje: a költészet (68 óta) gyökeresen megváltozott premisszáiról egyszerűen szó sincs; az új mozgások „érint-hetetlenek“ — Müller Ferenc (kifejezetten a szerkesztőség véleményét megszövegező) ideiglenes összefoglalója (*Ifjúmunkás*, 1978. 20.) fölteszi a kérdést (miután „a másik fél“ nem hajlandó a *vallomásra*, azaz ideológiájának kinyilatkoztatására): „Itt-e az ideje az őszinte *szembenézésnek*? Vagy vannak »korán jött« emberek és »korán jött« viták?“

Az önmagára figyelő táborosdi számára a fontos: a provokáció. A vitaindító — melynek célját így határozza meg utólag írója (Horváth Alpár Szilamér): „megvizsgálni fiatal irodalmunk időszerű kérdéseit, kerékkötőit és hogyan továbbját, az úgy elvi-esztétikai-erkölcsi vetületeit“ (*Ifjúmunkás*, 1978. 20.) — valójában kétségbeesett kísérlet, hogy egy kiformalatlan *nyelven* írjon le olyasmit, ami számára idegen (= érthetetlen). Horváth Alpár Szilamér, „a fiatal tollforgató“ valóban „legbensőbb énjének“ ad hangot, mivel számára az egyetlen, kizárólagos adottság: saját közérzete. Zudor János (*Ifjúmunkás*, 1978. 20. *Kilátótorony elefántoknak?*) nem hiába emeli ki az általa képviselt magatartásforma alapvető vonásaként a voluntarizmust; az általa leegyszerűsített alternatívák valahogy így néznek ki: vagy „felelős realizmus“, mely mögött a „szolgálat erkölcsé“ a mozgatórugó (s e fogalmakat nem is írja körül — elég, hogy ő képviseli), vagy az „új költészeti-elméleti csoportosulás (szövegíró nemzedék?)“.

Ez a szemlélet, amely a lazán összefüggő törekvéseket is egyneműsíteni akarja, az intézményi szempontok terepszíneben, tanácstalan e — többek között — Szócs Géza által képviselt magatartással szemben, mely csak mint „egy nálunk eléggé új költészeti csoportosulás, stílustörekvés“ (!) körülírható számára. Egyszerűen nincs mit kezdjen ezzel a költészettel, mely sem a forma, sem a tartalom szempontjából nem játszható ki, mint valamely nemzedékre, korcsoportra jellemző jelenség. S mivel a helyhatározókkal is baj van — a „nálunk“ nem eléggé világos, hogy mit jelent, kelet-európai, magyar vagy kizárólag romániai magyar irodalmat? — az értékelés gyakorlatilag légüres térben történik. A helyszín sematikus: „...egy-egy szakterület nem adja önmagát [...] Sok az aszalt vers, a könnyű-aszalt vers, a kényszerdedett strófa, a szópitypang poema“ (Molnár János — *Szét-szórtság és környéke*. *Ifjúmunkás*, 1978. 20.). Annyi még felémlik, hogy Király Lászlóék óta valami egészen különös történt a lírában, ám hogy mi? — az a vitázók számára szinte nem is fontos. Egy részük „csak“ a félreértésekre, a fogalomzavarokra akarja felhívni a figyelmet, más részük túlságosan el van foglalva a megfelelő kritikai nyelv megteremtésével.

Annak idején a *Varázslataink* antológia ürügyén már körvonalazódott az az igény, hogy tisztázódjék a fiatal költészet helyzete. Csiki Lászlónak a vitát ki-provokáló recenziója (*Csendes fiatalok*. *Ifjúmunkás*, 1974. 44.) már tartalmazta azt a viszonyítási rendszert, amely az egész vitán végig kísértett. Csiki mint a 68 utáni líra egyetlen, úgy-ahogy összefogó képét értékelte a kötetet — annak ellenére, hogy saját maga is kifogásolta, hogy töredékes, szalonképességi szempontok alapján válogatták stb.

Megállapításai lényegében ezek: 1. a körülmények nem kedveznek a versnek (a vita során majd számon is kérik a kötet szerzőitől azt a fordulatot, ami nem-

sokkal azelőtt Sütő Andrásnak és Szabó Gyulának a dokumentum-próza felé való tapogatózásában nyilvánult meg); 2. a kötet költőinek „versei szinte kizárólag a versről szólnak”; 3. nagyrészt passzívok, apolitikusak a fiatalok.

A vitázók ezután több vonulatot is elkülönítettek az antológián belül, ám ezek nagyrészt csak a vitafelek alapmagatartását tisztázták. Valahogy úgy tevődött fel a kérdés, hogy folytatják-e ezek a költők azt, amit a második Forrás-nemzedék megkezdett, vagy nem? S ha nem is fogalmazódott meg olyan nyíltsággal, de már hangot kapott az a vélemény, hogy a továbblépés épp a nemzedék illúziók szétrombolásával kezdődik.

Lehetséges-e radikális költészet? Balla Zsófia Szöcs Géza költészetéről értekezve a radikális költészetet úgy írja körül, mint „a közvetlenül adott mögötti, a lehetséges kutatását”, a jelenségek komplexitásának „Valamivé, azaz műalkotássá, egyszeri ideális tárgyává” (így!) való konstituálódását. A produktum: ideális, azaz kitüntetett alternatíva, utópia, mely radikális, mert „éppen feltételeessége szűnik meg a versben”, mégpedig a megnevezés, a rámutatás fokozott intenzitása által. Következtetés: ennek a fajta radikális költészetnek alfája és ómegája, hogy nem a produktum lesz alkotóelemeinek attribútuma, hanem fordítva.

A népművészet, a népi játéktevékenység is hasonló valami: „az ünnepi rítusok azt jelenítik meg, amilyennek lennie kell a világnak: a dalok, gesztusok, szokások, szép tárgyak szinte ráolvasások a kemény valóság emberibbé tételére” (Hofer Tamás—Fél Edit: *Magyar népművészet*. Bp., 1975.). A tudathasadás azonban itt még csak látszólagos. Ezek a tevékenységek még a közösség mindennapi tudatának formálói, „művészi”-nek és utópiának csak az egységes közösségi jelrendszer (és ami vele jár: viszonyrendszer) megszűnése után minősülnek.

Az a költészet, amely vissza akarja állítani ezt az egyensúlyt, következképp az egységes világlátás megteremtésének kísérlete. Szöcs Géza számára a költészet elsősorban játéktevékenység: a megismerés és változtatás eszköze. Elméleti próbálkozása azonban nem nosztalgikus és nem egyedülálló. Mint az „esszéírók” — vagy az *Új Symposion* köre is — olyan funkciókat kér számon a költésztől és próbál megvalósítani, amelyeknek aligha van valami közülük bármiféle utópiához.

Az eredmények jórészt még teoretikusak (annak ellenére, hogy már vannak olyan költőink, mint Egyed Péter vagy Cselényi Béla). Sajátosságuk: a kultúra egészére való reflektálás, az interdiszciplináris kutatások felhasználása, s nem utolsósorban a mindennapi tevékenységeknek s a mindennapi tudatnak szentelt egyre nagyobb figyelem. Azon túl, hogy ennek a tevékenységnek közvetlen gyakorlati haszna is van (gondoljunk csak arra, hogy 1974 óta nem egy kulturális előítéletünk szétfoszlatását ennek a törekvésnek köszönhetjük) saját értékpremisszáinak érvényesítésén túl, kapcsolódik ahhoz a főleg 1969 utáni nemzedékek által képviselt igényhez, amely a kelet- és közép-európai társadalom és történelem minél teljesebb modelljének megalkotását célozza.

Az ekképp elkötelezett magatartás és terméke, a „szöveg” (és az általam változt költészet is ebbe a gyűjtőfogalomba tartozna — vö. Aradi József: *A szöveg távolléte*. Echinox, 1977. 11—12.) azonban még mindig peremhelyzetben van, a szerkesztői (és nemcsak szerkesztői) gyakorlat miatt. S ha sokkal szkeptikusabb is vagyok ebben a kérdésben, mint Aradi, de tény, hogy ez a költészetben belüli elmozdulás a jelenlegi viszonyok között már arányeltolódásnak számít. Ám lelkünk rajta.

B. F.

KÉTNyelvűség — KISGYERMEKKORBAN (Magyar Pszichológiai Szemle, 1978. 1.)

A gyermekkori kétnyelvűség a modern pszichológia bonyolult és megoldatlan problémája. A bilingvizmus kutatásának elméleti jelentőségével többen is foglalkoztak (Lev Vigotszkij, Uriel Weinreich, Susan M. Ervin-Tripp). A kutatók ma már egyetértenek abban, hogy a kétnyelvű gyermekek beszédtevékenységének mélyreható tanulmányozása többet

árul el a nyelv elsajátításának folyamatáról, mint az eddigi egynyelvűsége támaszkodó megfigyelések. A gyermekkori bilingvizmus kutatása mégis inkább gyakorlati szempontból tűnik jelentősnek. Sem a pszicholingvisztika, sem a pedagógiai lélektan nem tudta mindmáig megválaszolni a bilingvizmus alapvető kérdését: hogyan hat vissza a második nyelv párhuzamos megtanulása az anyanyelv elsajátítására, hogyan befolyásolja a kisgyermekkori kétnyelvűség a személyiség fejlődését, gátolja-e a nyelv-

váltás kényszere a kétnyelvű környezetben élő gyermek értelmi képességeit és kommunikatív kompetenciáját?

Az esettanulmány szerzői, Jarovinszkij Alekszandr és Fabricius Ildikó, saját, kétnyelvű családi környezetben élő gyermekük nyelvi megnyilvánulásait kísérték rendszeresen figyelemmel. Tulajdonképpen kítaposott úton indultak el: elsőnek egy francia nyelvész, J. Ronjat figyelt meg az 1910-es években a francia—német bilingvizmus hatását saját gyermekén. Ronjat alapelve az volt, hogy a másnyelvű szülők a gyermekkel következetesen csak saját anyanyelvükön érintkezzenek. A francia kutató szerint az *egy személy — egy nyelv* sémát következetesen érvényesítve lehet csak feltárni a nyelvváltás lélektani törvényszerűségeit a család viszonylagosan zárt egységén belül. Ebből bizonyos következtetéseket lehet levonni a bilingvizmus általános természetére vonatkozólag.

Ez a kiindulópont teljes mértékben elégséges ahhoz, hogy megtudjuk, hogyan befolyásolja egymást (hogyan keveredik?) a kétnyelvűség gyakorlatában a két külön nyelvi rendszer. Az esettanulmány szerzőit azonban ezen túlmenően főként az érdekelte: hogyan kommunikál a kétnyelvű gyermek a két szülővel olyan tágabb nyelvi környezetben, amely nem kétnyelvű. Feltételezhető ugyanis, hogy a kisgyermek nem bilingvis környezetben a családi kétnyelvűségben belül is az egyik — a saját anyanyelvi környezetében élő — szülő nyelvért részesíti előnyben, még akkor is, ha mindkét szülő megközelítően egyenlő részt vállalt a gyermek gondozásából, s a gyermekkel való érintkezésben következetesen csak a saját anyanyelvét használja. E kérdésekre azonban mindeddig nem terjedt ki a kutatók figyelme.

A kétnyelvű gyermek a szülőkkel és a környezet más tagjaival való érintkezésben a helyzettől függően különféle kommunikációs stratégiákat vesz igénybe. E stratégiákra elsősorban az jellemző, hogy a gyermek sohasem keveri a két nyelvet, azonos szülővel való kapcsolatban igyekszik mindenáron *egy nyelvi rendszerben* megmaradni. Ennek alapja a szerzők feltételezése szerint az érzelmi kapcsolatok nyelvhez kötött elkülönülése. A gyermek nem tűri, hogy az egyik szülővel való nyelvi interakciójába belépjen a másik szülő egy másik nyelvi rendszerrel. Az interakció szempontjából az adott helyzetben kívülállónak minősülő másik szülő zavaró jelenlétét a gyermek sokszor hevesen visszautasítja. „Nem kellesz” — mondja a másíknak. „Ne zavarj minket” vagy „el-

ment papa/mama” — a szelídebb válaszok közé tartozik, a visszautasítás agresszívebb formában is megnyilvánulhat (a gyermek becsapja a másik szülő előtt az ajtót, vagy kitaszkolja a szobából). A két nyelv szituációhoz kötött, rendeltetésszerű elkülönítése másfél éves korban jelentkezik először. A gyermek ettől kezdve tiltakozik, ha valaki (szülő, nagymama) a nem magyar képeskönyv képeit magyarul akarja mesélni. Igen heves érzelmi reakciókat vált ki, ha a nem magyar anyanyelvű szülő próbálja meg ugyanezt a gyermekkel. A gyermek sír, kiabál, az érzelmi kapcsolat nyelvhez kötöttségét „feladó”, számára szokatlan interakciós viselkedés stresszhelyzetéből a másik szülőhöz menekül. A kisgyermekkori „tolmácsolás” sajátos jelensége, hogy a kényszerű nyelvváltás során a gyermek igyekszik elterelő akciókkal kilépni a „fordítási” szituációból. Ez utóbbi stratégiával nyelvi kompetenciájának feloldalasságát „maszkírozza”. — Papa, add ide ezt! — kéri a labdát a játékpólcról. — Mit? — próbálja az anyanyelve iránt igényes szülő a gyermeket a labda megnevezésére bírni. — Ezt, papa! — kiabálja, mutatja izgatottan. — Micsodát? — Papa, hívd a mamát! — dönt a gyermek, s a másik szülő nyelvében könnyedén kimondja: Mama, add ide azt a pöttös labdát! Más esetben a gyermek úgy próbál kibújni a fordítási szituációból, hogy a felszólítás nyelvében fordul a másnyelvű nagymamához, majd mikor látja, hogy az nem érti, fordítás helyett hangosan kiabálva ismétli ugyanazt. Hosszas nógatás után végül is egy a másik nyelven átélt szituációt társít az előbbi mondat-hoz: „Papa azt mondta, hogy megállt ... az autó.” A gyermek ez esetben nem az egyik nyelv azonos fogalmát felelteti meg a másik nyelv azonos fogalmának, hanem az elhangzott nyelvi jelhez tartozó szituációhoz keres egy olyan hasonlót, ám a másik nyelvhez kötődő szituációt, amely képes e másik jelentésmezőből is előhívni a „megfelelő” jelet.

A nyelvhasználat helyzeti kötöttségére jellemző, hogy a gyermek a másik nyelvű szülő kérdésére („Mit csináltál ma?”) azon a nyelven válaszol, amelyben az adott szituációt átélte. Ha az anya tesz fel kérdést a gyermeknek a más nyelvű apával kapcsolatos élményére, bár a kérdés magyarul hangzik el, a gyermek az apja nyelvében válaszol.

A szerzők azt tapasztalták, hogy a kizárólagosan egy szülőtől tanult nyelv kommunikatív használatát a gyermek nem képes általánosítani. Csak a saját anyanyelvi környezetében élő szülő nyelvében éri el a gyermek a kommunikatív kompetenciának azt a szintjét,

hogy bármilyen helyzetben feltalálja magát, és tudja, kivel milyen szituációban hogyan kell beszélni. Fokozza a csak kétszemélyes kapcsolatban elsajátított nyelv használatában mutatkozó nehézségeket, hogy a gyermek nem fogadja el a szűkebb családon kívüli környezetet kényelvényt kezdemenyező kezességét. Ha az egynyelvűnek megszokott környezetből valaki a másik nyelven kezdeményeztet kommunikációt, ez „sokkot” idézett elő a gyermekben, a szituáció visszautasításaként a szülőknél keresett menedéket. A kétszemélyes kapcsolatra korlátozódó nyelv kommunikatív kompetenciájában mutatkozó egyoldalúságot a legnövésőbb meséknyelvek, hanglemezek beszerzésével sem lehetett ellensúlyozni. A különbségek ugyanis nem a két nyelv grammatikai rendszerének különböző szintű elsajátításában mutatkoztak, hanem a nyelvvel kapcsolatos magatartások, közlési stratégiák családi kapcsolatokon kívüli általánosításában.

A szerzők a román kommunikációkutatás eredményeit (Tatiana Slama-Cazacu) terjesztették ki a gyermekkori bilingvizmus vizsgálatára. A kísérlet igen biztató, s számos további kérdést vet fel, melynek elméleti megoldása jobban eligazítana bennünket a gyakorló két-nyelvűséggel kapcsolatos tudományos és kevésbé tudományos babonákban.

PICASSO UTOLSÓ KIHÍVÁSA? (Le Nouvel Observateur, 1978. 709.)

Picasso tovább botránkozott halála után is. Gyűjteményéből körülbelül 60 festményt és rajzot 1974-ben a francia államnak ajándékozott, és ez az adomány azóta hullámokban váltotta ki a felháborodást. Egy Chardin, egy Gauguin és több Corot állítólag hamis, de legalábbis raktárra méltóan gyenge. A Le Nain-képek nem származnak a három testvér egyikétől sem, s így a Louvre-ban kiállított gyűjtemény mintegy kihívás Picasso részéről. Még egy kihívás, „post mortem”.

A gyűjtemény nem egyenletes értékű, Picasso nem volt szabályszerű gyűjtő, mint ahogy nem volt szabályszerű ember, sem pedig — szerencsére — szabályszerű művész. A képek közt van 5 frankért bolhapiacra vásárolt Vámos Rousseau, de saját képért cserélt Miró és Matisse is, jó Cézanne és jelentékeny Balthus.

Egy 1912-től 1913-ig festett Matisse-csendéletet Picasso 1944-ben vásárolt meg. „Nagy-sze-rü!” — lelkesedett gyakran előtte. És van még gyengén sikeredett Courbet, de remek Renoir is...

Picasso a képek beszerzésekor is egyé-

ni belátása-felfogása szerint járt el. „Mindenki érteni akarja a festészetet — mondotta Christian Zervosnak. — Miért nem próbálják megérteni a madarak énekét? Miért szeretünk egy éjszakát, egy virágot, mindazt, ami az embert körülveszi, anélkül hogy megpróbálnánk érteni?”

A Vámos Rousseau-tól négy jelentékeny munka van a gyűjteményben. Picasso nagyon szerette a naiv, az „ügyetlen” Vámos, *Az idegen hatalmak képviselői köszöntik a Köztársaságot a béke jeléül* című kép szerzőjét. Elvezte és szórakoztatta minden, ami az őszinteség, a nyíltan kifejezett, a valóban átértett költészet érzését keltette fel benne. Akkor is, ha a mű esztétikailag nem volt éppen tökéletes. A festmények maguk, nem pedig kereskedelmi értékük vagy a rajtuk levő szignó értékelték Picassót, ezért váltakoznak meghatározhatatlan és mesterművek gyűjteményében. A képeket nem is akasztotta fel, mert „a festészet nem arra való, hogy lakásokat díszítsen”. A földre állította vagy a falnak fordította, hogy alkalomadtán újból megcsodálhassa őket.

MŰVÉSZET ÉS TERMÉSZET (Der Spiegel, 1978. 27.)

„A természettől a művészethez, a művészettől a természethez”, ez az idejelenlencze biennálé főtémája. Régebbi alkotások közül kiállításra került többek közt Marcel Duchamp praktikus ajtója: egy szoba sarkában levő két ajtónyílást szolgál egyszerre. Mikor az egyiket csukja, a másikat nyitja, és viszont. Karinty általalmányai között is méltó helyet foglalna el; de a kiállítás tematikáját is jelképezhetné: bármilyen műalkotás helyet kap mögötte, ugyanakkor nyitva hagy egy ajtót a művészeteoretikusok számára.

Úgy látszik, a természet ismét erőteljesen vonzza a művészeket: a hollandus Krijn Giezen nádkunyhócskájában üve és halat füstölve hódol az egyszerű életnek, míg Menashe Kadishman, egy izraeli kibucpásztor a juhnyáját mutatja be: mindegyik juha szép kék festékkel van megjelölve. Az emberábrázolás sem hiányzik: a finn Olavi Lanu többek között néhány fejet állít ki; ezeket időnként öntözni kell, nehogy elhervadjon a fű és moha, amiből készültek.

A művészetet természetesen nemcsak a zöldségek képviselik. A művészet és természet közötti oda-vissza útnak sok állomása lehetséges. A Rajna-vidéki Ulrich Rückriem nem annyira a természetet, mint inkább a benne rejlő energiákat szemlélteti. Ebből a célból egy

hatalmas kökoloncot — nyilvánvalóan óriási energiával — szétördelt, a darabokat szépen egymás mellé rakosgatta, hadd lássa a közönség: egy nagy darab volt ez, s talán ismét össze lehet illeszteni. (Valószínűleg ahhoz sem kellett csekély energia, hogy ezt az alkotást a nyugatnémet pavilon közepére helyezték el.)

Az osztrák Arnulf Rainer halotti maszokról készített fényképeket „korrigál” tussal. (Hogy élethűbbek legyenek, vagy...?) Így kapcsolódik a bienalé-témához, mert „a halott arc szétfolyik a természetben”.

A brit Mark Boyle ötletszerűen kiválasztott talajrézleteket állít ki négyzet formában. Tengerparti homoknégyzeteket hordalékkal együtt, vagy városi utcaflasztert, eredetiben. Ez igazán a pusztá valóság. Borzongató módon bevált az az abszurd meghatározás, amit néhány évvel ezelőtt olvastunk valahol: „A művészet egy négyzögű dolog, amit a falra lehet akasztani.” (Ugyanilyesmit, például málladozó téglafalakat, műanyag fakszimiléként mutat be élethű színekkel. A valóság objektívebb visszadását valóban kívánni sem lehet. Nem is kívánjuk.)

MI A FÁRADTSÁG? (Le Monde, 1978. 10. 321.)

Nemzetközi orvoskongresszuson tárgyalták a svájci Morginsben azt a panaszt, amellyel napjainkban egyre többen fordulnak orvoshoz. Elébe vágva a felolvasott dolgozatokból és az azokat követő vitákból adódó következtetéseknek, a világ minden tájáról összesereglett szakemberek abban a tudatban szembesítették észrevételeiket, hogy a fáradtság néven ismert jelenségszoport elválaszthatatlanul összefügg az ipari civilizáció kialakította életformával.

Már a fogalom meghatározása nehézségekbe ütközik a jelenség okainak és megnyilatkozási formáinak rendkívüli sokrétősége miatt. Minden rendszerezési kísérlet környezeti hatásokra utal, s nem csupán azért, amiért Henri Téquiguot professzor joggal állapíthatta meg, hogy „évezredek óta az emberiség hajlamos szenvedését a külvilágnak vele szemben tanúsított ellenséges magatartásával magyarázni”. Vázlatos sémákba a fáradtság típusai a következőképpen osztályozhatók: az első és legegyszerűbb forma az izomzat szintjén észlelhető, mint azoknak az energiakészleteknek a kimerülése, amelyek — elsősorban a glukóz — az izmokat táplálják. Amikor az erőfeszítés a helyi vagy általános alkalmazkodási lehetőségeket (vérkeringés, légzés) meg-

haladja, csökken a tevékenység, majd egészen megszűnik. Csakhogy maguknak az izmoknak a teljesítőképessége is változó, függ az edzettség fokától, a kortól, a nemtől, a fiziológiai feltételektől stb. A fáradtság másik fajtája érzelmszervi természetű: akár a látást, akár a hallást érinti, összetett jelenség, amely során fellép nemcsak magának az ingerfelvevő szervnek a zavara, hanem a működését végző izmoké, valamint azoké a központi pályáké és sejtstruktúráké, amelyek irányítják és integrálják az ingereket. Ezt a fáradtságtípust idézik elő vagy fokozzák az olyan ártalmak, mint a zaj, az álmatlanság, a rossz világítás, a helytelen munkaritmus. Nem lehet említelen hagyni, hogy számos betegség, többek között fertőző betegségek, de még bizonyos kezelések is okozhatnak fáradtság-érzést. A felsorolt kimerültségtípusok tünetei azonban többnyire kimaradnak a pihenés eredményeképpen vagy — amennyiben ez egyáltalán lehetséges — az életmód megváltoztatásának hatására. A fáradtságnak abban az esetben, amelyet pszichikai fáradtságnak neveznek — és a morginsi kongresszus résztvevőinek figyelmé fóként erre irányult —, a gyógyászati eljárások hatékonysága sokkal problematikusabb. A klinikai tapasztalat — B. Wysfeld és B. Poisson szerint — arra enged következtetni, hogy a fáradtság számos állapota nem egyéb, mint a tudattalan konfliktus megnyilatkozása a belső impulzusok, igények és a társadalmi-kulturális tilalmak, akadályok között. Feltűnő azoknak az eseteknek a száma, amelyekben a kimerültség megoldatlan lelki feszültségek első tüneteként jelentkeznek, és ez korántsem egyértelmű a jelenség pusztán mélylélektani értelmezhetőségével, gyógyíthatóságával.

Morginsben a társadalmi okokra visszavezethető fáradtságra olyan példákat ismertettek a kutatók, amelyeknek az orvoslása kitapintható. Az idézett esetek egyik csoportja a bioritmussal függ össze. Emberek milliói, egész társadalmi kategóriák élnek az állandósult fáradtságnak abban az állapotában, amelynek előidézőiről nincs tudomásuk, hatását pedig nem tudják kiküszöbölni. Itt említjük meg Thérèse Lecomte-nak azt a megállapítását, hogy a fáradtság tüneti kezelésében egyre nagyobb szerephez jutó serkentők fogyasztása a 20—39 év közötti nőknél éppen a kétszerese az azonos korcsoportbeli férfiakénál.

Alain Reinberg emlékeztette a kongresszuson egybegyűlteket arra, hogy a huszonnégy órás ritmuson kívül az ember bioritmusának van egy 365 napos tagolása is. Ennek az évi ritmusnak a tanulmányozása jelölte ki a kronobiológiá-

nak nevezett új kutatási területet, amelynek az adatai új szempontokkal járulnak hozzá a fáradtság kóroktanához. Megfigyelték például, hogy az északi féltekén az elhalálozási és megbetegedési görbe a téli hónapokban tetőz. A szervezet általános legyengülése, ellenállásának csökkenése természetesen együtt jár a fokozott fáradtságérzettel. Célszerűnek tűnik — és nem megoldhatatlan —, hogy a dolgozók évi szabadságukat részben vagy egészben a téli időszakban vehessék ki. A kronobiológia figyelemreméltó adatokkal bizonyítja, hogy a 8 órás munkaidő rotációja (egy hét délelőtt, egy hét délután, egy hét éjjel) nem felel meg az ember pszichofiziológiai alkalmazkodó készségeinek. Ésszerűnek tűnik a kisebb, három-négy napos időszakos váltakozása, mert könnyebben kiheverhető zavart okoz az idegrendszer és az egész szervezet működésében. Az iskolai órarend egyáltalán nem veszi figyelembe a növekvő gyermek, illetve serdülő fáradékonyságát, munkabírása, figyelemösszpontosítása optimális feltételeit. A tanórák tartamának és számának csökkentésével s ezzel arányban a nyári vakáció lerövidítésével hatékonyan lehetne küzdeni a

kiskorúak egyre gyakoribb és aggasztóbb méretű kimerülése ellen. Tízennégy éves koráig a gyermeknek elemi szükséglete a 12 órányi alvás. Leroy szerint a modern oktatási rendszer szelektivitására — beleértve az egyetemet is — jellemző, hogy nem annyira a legtehetségesebbeknek, mint inkább a legkevesbé fáradékonynak kedvez.

Az általános konklúziók szerint a fáradtság nem orvosolható csupán gyógyszeres kezeléssel; minthogy válasz a szervezetet érő komplex ártalmakra, csakis a fiziológiai, lélektani és nem utolsósorban társadalmi együttathók összefüggésében kell kijelölni azokat a feladatokat, amelyek a kimerültség fogalomkörébe tartozó jelenségeket feltárni és kiküszöbölni hivatottak. Pierre Bonfard szerint, aki *Dossier fatigue* címmel egész könyvet szentelt annak, amit „korunk betegsége”-nek nevez, bántó hiányossága az orvosképzésnek, hogy az egyetemen a medikus semmit sem tanul a fáradtságról, s csak majd klinikai gyakorlata során, de minden elméleti előkészítés nélkül kerül szembe vele. Az orvosok sokat emlegetett lélektani képzésének szükségessége napjainkban megkerülhetetlennek tűnik.

Tamás Pál fémdborítása

CSENEY LÁSZLÓ (Santiago de Chile). — Mindenekelőtt bocsánatot és szíves elnézést kérek a hibás grammatikáért. Olvasva szép magyar irodalmat a „Korunk”-ban, boldogsággal faltam a sorokat és az ismert nevek csengését, a kortársaimról. Ugy szintén Pirk János zseniális rajzoló reprodukcióját látva, a „Kaszaverót”. Ugyanis együtt tanultunk Nagybányán, és mind a ketten Felsőbányán laktunk. Ugy szintén a Budapesti Reál Akadémián Réti István nagy mester osztályában az Epreskertben, ahol 6 éven keresztül lázasan tanultunk. Nem számítva a nehéz életkörülményeket, amin átmentünk fiatalságunkkal. Aradon 1919—1920 évében Balla Béla festőművész fedezett fel, aki apámmal beszélt (Cheney Vuchetich József), látva festői hajlamomat, rávette, hogy Nagybányára küldjenek tanulni [...] Thorma János mesterhez. [...] Már 47 éve élünk itt, a fiam is itt született. [...] Minden kiállításra küldök képeket, eddig már 42 díjat kaptam. Önálló kiállításokat is rendezek. Santiago 400 éves alapítása alkalmával megnyertem a nagy aranyérmet 180 festő között. Chilei állampolgárok vagyunk. 1953-ban Európában voltam 6 hónapig, főleg Németországban és Párizsban, stb. Itt négyen voltunk magyar festők: Vidor Pál tanár volt az Akadémián és múzeumigazgató. Már 83 éves, de még fest és ír. Pintye Rezső kollégám és barátom kolozsvári, 2 éve meghalt. Jó portréfestő volt. Araukan indiánokat festett, erre kapta a valparaisói aranyérmet és diplomát. Egy növendékem, Budapesti Nemich József sajnos már meghalt rákban, mint Pintye is. És én, Cseney László. Még élek, 72 éves vagyok, jó egészségnek örvendek, sokat dolgozok. Az idei kiállításon 25 képet adtam el, főleg tájképeket, majdnem 15 000 US dollár értékben. Sok képem külföldön van. Észak-Amerikában is. Mindent festek, portrékat, főleg gyermekportrét. Réim gyorsan pingálok, és színesen. A „Korunk” folyóiratot továbbítottam az ismerős magyaroknak.

A KORUNK HÍREI

Augusztus 14—19. között Gáll Ernő részt vett az Uppsalában (Svédország) megrendezett 9. nemzetközi szociológiai kongresszuson.

KORUNK GALÉRIA

Augusztus 19.: Vásárhelyi Antal grafikái. — A megnyitón Aradi József bevezetője után Hadházi Zsuzsa olvasott fel verseiből, majd a Bodzafa-együttes (Székely Levente, Papp István, Kostyák Alpár és Porzsolt Antal) mezősegi tánczenét adott elő. Szeptember 9.: Mészáros János és Gáll Tibor grafikái, illetve hegesztett fémszobrai. — A megnyitón Egyed Emese bevezetője után Keresztes Sándor főiskolai hallgató Mészáros János és I. Feszt László verseiből olvasott fel.

Szeptember 23.: Horescu János (1928—1961) festményei. — A megnyitón Herédi Gusztáv bevezetője után Török Katalin színművésznő Bálint Tibor-prózát olvasott fel, Vincze Ferenc és Radu Cotuțiu főiskolai hallgatók fuvolakettősöket adtak elő.

Új könyvek

- APOB PÉTER:** Metamorphosis Transylvaniae. Kecziány László bevezetőjével. Téka
- BÁNYAI LÁSZLÓ:** Kitérül a világ. Visszaemlékezések
- BOTTA, EMIL:** Sötétlő április. Versek. Fordította Éltető József
- BŰZÁS GÁBOR:** Ismerjük meg a televíziót. Antenna
- DOBROGEANU-GHEREA, CONSTANTIN:** A kritikáról. Csehi Gyula fordításában és tanulmányával, Gáll Ernő bevezetőjével
- EMERSON:** Esszék. Gaal György bevezetőjével. Téka
- ENDRE KÁROLY:** Görzi elégiák
- ÖTVÖS JÓZSEF:** Magyarország 1514-ben. Benkő Samu utószavával. Magyar Klasszikusok
- FERENCZ S. ISTVÁN:** Az utolsó kenyér. Versek
- FERENCZ ZSUZSANNA:** Pillangó a volánon. Novellák
- GYÖRFFY KÁLMÁN:** A visszatekintő. Regény
- HALLER JÁNOS:** Hármás história. Molnár Szabolcs bevezetőjével. Téka
- HEGEDŰS SÁNDOR—KISS ANDRÁS—NEMES ISTVÁN:** Román—magyar jogi szótár. Kriterion kézikönyvek
- HERVAY GIZELLA:** Zuhanások. Oratórium két hangra
- HOLBAN, ANTON:** Mirel regénye. Fordította Kántor Erzsébet
- KAFKA, FRANZ:** Elbeszélések. Horizont
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐ:** Édes Anna. Szöcs István előszavával. Tanulók Könyvtára
- KÖRÖSSI P. JÓZSEF:** Valami elkerülhetetlen. Versek. Fordítás
- LENGYEL JÓZSEF, P.:** Boldogasszony papucs. Regény
- MESCHENDÖRFER, ADOLF:** Leonóra. Regény. Fordította Veres István
- MIKÓ IMRE:** A csendes Petőfi utca. Életrajzi visszaemlékezés. Balogh Edgár utószavával
- * * * Népismereti dolgozatok 1978
- PANEK ZOLTÁN:** Emberbolondok. Novellák
- STOICA, PETRE:** Nyulak és évszakok. Versek. Fordította Bogdán László
- SÜTŐ ANDRÁS:** Három dráma. (Kain és Ábel, Csillag a máglyán, Egy lócsiszár virágvasárnapja)
- SZABÓ GYULA:** A sátán labdái. Történelmi krónika I.
- TOLSZTOJ, LEV:** A hamis szelvény. Elbeszélések. Válogatta Deák Tamás, fordította Németh László és Szöllősy Klára. Füst Milán tanulmányával
- * * * Tűzijáték. Román humoristák antológiája
- VOLTAIRE:** Én, az üldözöttek Don Quijotéja. Válogatott levelek. Fordította és bevezette Rózsa Ágnes. Téka